

LZA Ekonomikas institūts • Institute of Economics L.A.Sc

Adrese: Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050, Latvija
Tel.371-7222830 Fax:371-7820608 E-mail: spiceina@lza.lv

APCERĒJUMI PAR LATVIJAS IEDZĪVOTĀJIEM / Nr 3

ĢIMENES SITUĀCIJA LATVIJĀ

Pārskats par LR Labklājības ministrijas pasūtītā pētījuma rezultātiem

Autori: P.Eglīte, I.Pavlina, I.M.Markausa, I.Gņedovska, B.Ivbulis, I.-B.Zariņa

SITUATION OF FAMILY IN LATVIA

Research under contract with Latvian Republic's Ministry of Welfare

(in English: contents, summary, tables and figures)

Rīga, 1999

124535

LZA Ekonomikas institūts • Institute of Economics L.A.Sc

Adrese: Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050, Latvija
Tel.371-7222830 Fax:371-7820608 E-mail: spiceina@lza.lv

APCERĒJUMI PAR LATVIJAS IEDZĪVOTĀJIEM / Nr 3

ĢIMENES SITUĀCIJA LATVIJĀ

Pārskats par LR Labklājības ministrijas pasūtītā pētījuma rezultātiem

Autori: P.Eglīte, I.Pavlina, I.M.Markausa, I.Ģedovska, B.Ivbulis, I.-B.Zariņa

SITUATION OF FAMILY IN LATVIA

Research on contract for Latvian Republic's Ministry of Welfare

(in English: contents, summary, tables and figures)

Rīga, 1999

03057064631

UDK 314(474.3)
Ap 116

APCERĒJUMI PAR LATVIJAS IEDZĪVOTĀJIEM / Nr 3: Ģimenes situācija Latvijā.
Autori: P.Eglīte, I.Pavlina, I.M.Markausa, I.Gņedovska, B.Ivbulis, I.-B.Zariņa. Rīga: LZA
Ekonomikas institūts, 1999, - 98 lpp.

Izdevuma pamatā pārskats par LR Labklājības ministrijas pasūtīto lietišķo pētījumu par ģimenes
situāciju Latvijā, 1998.

Atbildīgā redaktore: **Pārsla Eglīte**

Datoraplauzums: **Bronislavs Ivbulis**

ISBN 9984-9254-9-8
ISSN 1407-2246

©LZA Ekonomikas institūts, 1999
Iespiests: Rīgā, SIA "P&K"

Satura

Lpp.

Ievads	7
1. Ģimeņu ekonomiskā stāvokļa ietekme uz bērnu fizisko, garīgo un sociālo attīstību	9
1.1. Ģimeņu ar bērniem situācijas analīze pēc esošo pētījumu datiem	9
1.2. Dažāda turības līmeņa bērnu veselības un sekmības izpēte pēc skolu rīcībā esošām ziņām (1998)	18
1.3. Bērnu attīstības nosacījumi ģimenēs pēc pirmklasnieku vecāku vērtējuma (1998)	24
2. Pārskats par garantiju un atvieglojumu sistēmu ģimenēm ar bērniem Latvijā	33
2.1. Garantiju un palīdzības veidu sadalījums pa pārvaldes līmeņiem	33
2.2. Pašvaldību sociālās palīdzības saņēmēju īpatsvars pilsētās un rajonos	34
2.3. Pašvaldību pieredze palīdzības sniegšanā ģimenēm ar bērniem	45
2.4. Nevaldības organizāciju palīdzība ģimenēm ar bērniem	53
2.5. Sociālās palīdzības saņēmēju pieredze	55
2.6. Vērtējums par ģimeņu atbalsta sistēmas efektivitāti un ieteikumi tās pilnveidei	57
3. Vecāku viedokļi par līdzšinējo valsts atbalstu ģimenēm un ES valstīs praktizētām papildus garantijām	61
3.1. Izpētes metodikas un izlases kopuma raksturojums	61
3.2. Bērnu uzraudzības veidu izvēle un attīstības iespēju vērtējums pēc pirmklasnieku vecāku aptaujas datiem 1998. g.	66
3.3. Pirmklasnieku vecāku viedokļi par ģimeņu atbalsta sistēmas pilnveidi un iespējām aktivizēt tēva dalību bērnu aprūpē	75
Pielikumi	85
Informācijas lapa par skolēnu sekmēm, veselību un sociālo risku	86
Aptaujas anketa	87
Avoti	95
Sources	96
Kopsavilkums angļu valodā (summary)	97

Contents

	Page
Introduction	7
1. Material welfare of families and its impact on children's, physical, mental and social development	9
1.1. Situation of families with children according to statistics and previous research	9
1.2. Health and school results of children's by prosperity of the families (1998)	18
1.3. Conditions in a family for children development by evaluation of 1 st grade pupils' parents (1998)	24
2. Overview of social protection of families with children in Latvia	33
2.1. Kinds of available social protection	33
2.2. Receivers of municipal social assistance	34
2.3. Experience of municipal social assistance	45
2.4. Assistance of NGO to families with children	53
2.5. Experience of low-income families	55
2.6. Evaluation of the actual social protection of families in Latvia and proposals for the future	57
3. Opinion of 1st grade pupils' parents about eventual improvements in state support for families (1998)	61
3.1. Methodology of the research and characteristics of the sample	61
3.2. Actual and preferable kinds of child care	66
3.3. Popularity of proposed improvements in social protection and raising activity of fathers	75
Appendix	85
List of data about pupils' advancement, health and social risk	86
Questionnaire	87
Sources (in Latvian and English)	95
Summary	97

IEVADS

Tautas un valsts ilgstošai pastāvēšanai un iedzīvotāju labklājības nemitīgam kāpumam nepieciešama pilnvērtīga jaunā maiņa, kas skaitliski spētu pilnībā aizvietot aizejošo, bet pēc profesionālās gatavības un darbotiespējām dažādās jomās – pārspēt iepriekšējās paaudzes. Tādēļ valstij jāseko, un vajadzības gadījumā jāveic nepieciešamie pasākumi, lai sociālie un ģimenes apstākļi būtu labvēlīgi vairāku bērnu audzināšanai, kā arī pilnvērtīgai bērnu fiziskai un garīgai attīstībai.

Laikposmā pēc valsts neatkarības atjaunošanas dzimstība Latvijā ir samazinājusies līdz līmenim, kas paaudžu nomaiņu nodrošina vairs tikai par 52%. LZA Ekonomikas institūta Labklājības ministrijas uzdevumā veiktā aptauja par sociālo garantiju sistēmu bērna pirmajos dzīvības gados vecāku vērtējumā (1994), Latvijas Universitātes pētījums par dzimstību un ģimeni Latvijā (1995), AN iedzīvotāju fonda un Labklājības ministrijas pasūtītā aptauja "Reproduktīvā veselība un uzvedība" (1997), kā arī CSP regulāri iegūstamo māsaimniecību budžeta datu analīze liecina, ka ģimenes ierobežo bērnu skaitu galvenokārt nepietiekamā materiālā nodrošinājuma dēļ. Minētajos statistiskajos datos redzams, ka trūcīgajās ģimenēs nākas taupīt pat uz pārtikas iegādes un skolas gaitām nepieciešamā inventāra rēķina. Tas var būt par cēloni traucējumiem bērnu garīgajā un fiziskajā attīstībā. Saskaņā ar ikgadējiem medicīniskās statistikas datiem kā arī Pasaules veselības organizācijas atkārtoti veiktām skolēnu aptaujām un skolu valžu ārstu novērojumiem Latvijā bērnu un pusaudžu veselība pasliktinās. Tomēr līdzšinējos bērnu veselības stāvokļa pētījumos tas nav ticis saistīts ar ģimeņu materiālā nodrošinājuma līmeni, kas pārliecinoši apstiprinātu vai noraidītu pieņēmumu par nabadzības ietekmi uz bērnu attīstību.

Savukārt attīstot garantiju un atvieglojumu sistēmu ģimenēm ar bērniem Latvijā, nav bijusi nodrošināta pietiekama atgriezeniskā informācija par saņemtās palīdzības atbilstību ģimeņu vajadzībām, tās saņēmēju skaitu un viņu vērtējumu par atbalsta veidu efektivitāti. Minētā informācijas nepietiekamība noteica nepieciešamību pēc problēmu papildus izpēti.

Pētījums veikts pēc LR Labklājības ministrijas pasūtījuma un saskaņā ar pasūtījumā formulētajiem jautājumiem.

Pētījuma mērķis ir izzināt:

- ģimeņu sociāli – ekonomiskā stāvokļa ietekmi uz bērnu fizisko, garīgo un sociālo attīstību,
- sociālās palīdzības lomu šo ģimenes funkciju izpildē un efektīvākās sociālās palīdzības formas,
- vecāku viedokļus par vēlamākajiem atbalsta veidiem bērnu aprūpē un uzturēšanā, kā arī tēva un mātes dalību audzināšanā.

Mērķa sasniegšanai:

- apzināta un izmantota citu 90. gados Latvijā veikto pētījumu un statistiskā informācija par ģimeņu situāciju;
- ģimeņu ekonomiskā stāvokļa ietekmes izpētei uz bērna fizisko, garīgo un sociālo attīstību izmantota skolās ar to personāla palīdzību iegūstamā informācija par katra bērna attīstību un tās nosacījumiem pēc:
 - regulārajām veselības pārbaudēm,
 - sekmēm mācībās,
 - sociālā riska esamības ģimenē,

Pavisam 7 Rīgas un 9 lauku skolās iegūtas ziņas par 831 pirmo klašu un 779 pamatskolas vecāko klašu skolēniem.

Individuālie sekmības un veselības raksturojumi grupēti atkarībā no vecāku turības līmeņa (pēc skolu personāla rīcībā esošām ziņām):

- izstrādāts pārskats par garantiju un pabalstu sistēmu ģimenēm ar bērniem Latvijā un tā efektivitātes vērtējums, balstoties uz:
 - mājsaimniecību budžeta datiem,
 - LM un sociālās palīdzības fonda dienesta informācijas papildapstrādi par dažādu pabalstu un atvieglojumu saņēmēju skaitu un sastāvu rajonos un pilsētās,
 - aktīvāko pašvaldību sociālās palīdzības dienesta ziņām par palīdzību saņēmušo ģimeņu sastāvu, sniegtās palīdzības un atvieglojumu dažādību,
 - NVO darbības virzienu analīzi un izlasesveida intervijām par to darbības mērogiem,
 - pētījuma “Nabadzīgo cilvēku viedokļi un nabadzības sociālais vērtējums Latvijā” un citu 90-tos gados Latvijā veikto aptauju un pētījumu rezultātiem.
- veikta 1. klases skolēnu vecāku izlasesveida aptauja par faktiskajiem audzināšanas apstākļiem ģimenē, bērnu veselības stāvokli, līdzšinējās valsts palīdzības sistēmas atbilstību ģimeņu vajadzībām, kā arī ierosinājumiem palīdzības sistēmas pilnveidei.

Anketas paraugs saskaņots ar pasūtītāju. Iegūtas 848 aizpildītas un derīgas anketas. Iegūtās atbildes grupētas pēc anketās uzrādītā vecāku nodarbošanās rakstura, ienākumu līmeņa un bērnu skaita ģimenē, dzīvesvietas laukos vai pilsētā (Rīgā un vairākās mazpilsētās).

Sīkāks izmantotās informācijas un metožu apraksts, kā arī iegūto rezultātu raksturojums, stāvokļa vērtējums un ierosinājumi apkopoti pārskata tematiskajās nodaļās un pielikumos.

Pētījuma autori izsaka visdziļāko pateicību Rīgas un tās priekšpilsētu skolu valdes ārstēm, kā arī Rīgas, citu pilsētu un lauku skolu darbiniekiem un vecākiem par palīdzību un atsaucību informācijas sniegšanā.

Izsakām gandarījumu par Labklājības ministrijas un tās darbinieku ieinteresētību un atbalstu Latvijas ģimeņu stāvokļa un vecāku viedokļu izpētē.

1. ĢIMEŅU EKONOMISKĀ STĀVOKĻA IETEKME UZ BĒRNU FIZISKO, GARĪGO UN SOCIĀLO ATTĪSTĪBU

1.1. Ģimeņu ar bērniem situācijas analīze pēc esošo pētījumu datiem.

LR Labklājības ministrijas un ANAP projekta "Atbalsts nabadzības novēršanas stratēģijas izstrādei" pirmajā posmā (1998. g. I pusgadā) veikta 400 trūcīgo ģimeņu kvalitatīvā aptauja. Interviju analīzes rezultātā darba grupa secinājusi, ka par īpašām riska grupām sakarā ar nabadzību un tās sekām jāuzskata (apdraudētības secībā):

- ģimenes, kurās ir 3 vai vairāk bērnu,
- vientuļo vecāku ģimenes (visbiežāk – vientuļās mātes),
- ģimenes, kurās ir pilngadīgi bezdarbnieki,
- bezdarbnieki pirmspensijas vecumā,
- invalīdi [Nabadzīgo ... 12. lpp.].

Viskritiskākajā stāvoklī ir ģimenes, kam vienlaikus piemīt vairāki no šiem riska faktoriem: bezdarbnieki ar vairākiem bērniem, no kuriem kādam ir nopietni veselības traucējumi.

Gan mājsaimniecību budžetu datu analīze, gan nabadzības indeksu aprēķini, gan jaunākais nabadzības pētījums apstiprina, ka ģimeņu ar vairākiem bērniem *materiālais nodrošinājums* ir viszemākais (1.1. tab.).

To pašu datu grupējums pēc ģimenes sastāva apstiprina, ka ģimenēs ar bērniem (izņēmums ir precēts pāris ar vienu bērnu) vidējais ienākums uz vienu ģimenes locekli ir zem LM noteiktā krīzes iztikas minimuma (Ls 52.18 – 1996. g.). Bez tam vidējais ienākums uz ģimenes locekli samazinās, pieaugot bērnu skaitam ģimenē. Katrs bērns ienākumus uz vienu ģimenes locekli samazina par 8-10 latiem.

Nabadzības indeksa aprēķini liecina par tiešu sakarību starp nabadzības riska pieaugumu un bērnu skaita pieaugumu mājsaimniecībā (1.2. tab.).

Zem krīzes iztikas minimuma (III nabadzības sliekšnis) dzīvo 90% ģimeņu ar trim un vairāk bērniem, 78% - ar diviem bērniem un 70% ģimeņu ar vienu bērnu. Tas liecina, ka vairums ģimeņu ar bērniem nepietiek līdzekļu visu nepieciešamāko vajadzību nodrošināšanai.

Zināmu ieskatu dod arī iedzīvotāju sniegtais savas mājsaimniecības *dzīves apstākļu pašnovērtējums*, lai arī tas ir subjektīvs vērtējums, jo prasības ir dažādas un "pie nabadzības pierod". Ģimeņu ar bērniem dzīves apstākļu pašnovērtējumā praktiski nav atbildes "ļoti labi", ģimenēs ar trim bērniem un vairāk bērniem nav vispār. Ģimenes ar vienu vai diviem bērniem savus dzīves apstākļus visbiežāk vērtē kā vidējus. Kā sliktu un samērā sliktu savu materiālo stāvokli vērtē 2/3 nepilno ģimeņu, arī 47% precēto pāru ar bērniem (1.3. tab.).

Mājsaimniecību izdevumu struktūra ir viens no valsts ekonomiskās attīstības rādītājiem. Viens no dzīves līmeņa rādītājiem ir pārtikas izdevumu īpatsvars kopējā patēriņā. Augsts izdevumu īpatsvars pārtikai (virs 40-50%) liecina par zemu dzīves līmeni. Mūsdienā Latvijas apstākļos kā samērā labu varētu raksturot dzīves līmeni, kad pārtikai tiek tērēts ne vairāk kā 30% no patēriņa kopsummas.

1996. gadā vidēji Latvijā uz vienu mājsaimniecības locekli uzturam tika tērēti 24.5 lati mēnesī jeb 52.2% izdevumu, 1997. gadā attiecīgi 24.0 lati jeb 48.0%. Ģimenēs ar bērniem uz vienu cilvēku mēnesī uzturam tiek tērēts vidēji 20 lati, vienas personas mājsaimniecībās pārtikai atvēl 32 latus mēnesī, precēti pāri bez bērniem – 30-31 latu uz cilvēku (1.4. tab.).

Jo vairāk bērnu ģimenē, jo procentuāli lielāka izdevumu daļa tiek tērēta pārtikai – pat vairāk kā 80%. Diemžēl uzturam atvēlētā kopējā summa uz vienu ģimenes locekli ir apgriezti proporcionāla īpatsvara lielumam: jo lielāks īpatsvars, jo mazāka summa. Ģimenes ar 4 un vairāk bērniem uzturam var atļauties vidēji Ls 15 uz cilvēku mēnesī, ar trim bērniem – Ls 17, ar diviem – vidēji Ls 19, ar vienu – vidēji Ls 22 uz vienu ģimenes locekli. Salīdzinājumam:

vieninieks, jaunāks par pensijas vecumu uzturam tērē 32 latus mēnesī, pensionārs – vieninieks gandrīz tikpat, laulāts pāris bez bērniem, bet ar pensionāru – Ls 28, bez pensionāra – Ls 27.

1.1. tabula

Iedzīvotāju ienākumi un izdevumi dažāda tipa ģimenēs 1996.g. vidēji mēnesī

• Disposable income and expenditures in Latvia by type of household 1996 per month

Ģimenes tips • Type of household	ienākums uz 1 cilvēku • income per household member		Izdevumi Ls uz 1 cilvēku • Expenditures lats per capita	no tiem pārtikai, % • of which food, %
	Ls • lats	% no krīzes iztikas minimuma • % of crisis subsistence minimum (Ls 52.18)		
Precēts pāris ar bērniem: • Couple with children under 18:				
1	54.77	105.0	49.80	46.9
2	46.40	88.9	41.84	48.2
3	37.51	71.9	33.06	52.8
4	24.06	46.1	23.31	66.9
Precēts pāris ar bērniem un citiem ģimenes locekļiem ar • Couple with children and other relatives with				
1 bērnu • 1 child	48.71	93.3	42.96	51.3
2 bērniem • 2 children	42.07	80.6	35.32	55.5
3 bērniem • 3 children	35.90	68.8	29.30	64.1
4 un vairāk • 4 and more	23.26	44.6	23.10	65.7
Māte ar bērniem: • Mother with children:				
1	48.56	93.1	44.97	47.2
2	33.92	65.0	34.72	47.4
3	21.20	40.6	24.79	63.4
4	20.82	39.9	18.99	85.2
Precēts pāris bez bērniem ar vai bez citiem ģimenes locekļiem: • Couple with neither children nor other relatives				
kāds jaunāks par pensijas vecumu	59.22	113.5	52.13	52.5
• somebody able bodied pensijas vecuma	54.22	103.9	49.12	57.3
• all of pension age				
Vieninieks (-ce) • One person līdz pensijas vecumam • able bodied	78.35	150.2	73.98	43.7
• of pension age	56.49	108.3	56.53	56.1
Vidēji Latvijā • Average	51.52	98.7	46.91	52.2

1.2. tabula
Nabadzīgo mājsaimniecību īpatsvars atkarībā no ģimenes sastāva un bērnu skaita ģimenē
Latvijā, 1996.g. (procentos)

• Share of households, living below the poverty threshold, by household composition (%)

Mājsaimniecību sastāvs • Household composition	Nabadzības sliekšņi • Poverty threshold		
	I (Ls 26)	II (Ls 38)	III (Ls 52)
Mājsaimniecības bez bērniem • Household without children			
Divas personas bez bērniem • Two people without children	13.3	29.8	56.8
Trīs personas bez bērniem • Three people without children	16.8	40.3	63.7
Mājsaimniecības ar bērniem • Household with children			
Viena persona ar bērnu (-iem) • Single person with one or more children	27.2	53.7	73.8
Divas personas ar 1 bērnu • Two people with one child	20.7	42.7	66.7
Divas personas ar 2 bērniem • Two people with two children	25.2	52.1	74.9
Divas personas ar 3 un vairāk bērniem • Two people with three or more children	44.1	70.5	89.2
Trīs personas ar 1 bērnu • Three people with one child	26.2	55.8	77.3
Trīs personas ar 2 bērniem • Three people with two children	32.6	61.8	83.7
Trīs personas ar 3 un vairāk bērniem • Three people with three and more children	46.4	72.8	92.2
Pēc bērnu skaita mājsaimniecībā • Households by Number of Children			
Viens bērns • One child	22.6	47.3	69.7
Divi bērni • Two children	27.8	55.1	77.9
Trīs un vairāk bērni • Three or more children	45.5	73.9	90.5

Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1997. – R.: UNDP, 1997, 36., 37. lpp. • Latvia. Human Development Report 1997. – R.: UNDP, 1997, pp. 36-37

Jo lielāks izdevumu īpatsvars tiek atvēlēts pārtikai, jo mazāk paliek citiem izdevumiem. Izdevumi veselībai ģimenēs ir mazāki nekā pensionāriem. Arī te saglabājas tendence – jo vairāk bērnu ģimenē, jo mazāka izdevumu summa uz katru ģimenes locekli. Kultūras un atpūtas pasākumiem ģimenes tērē nedaudz vairāk nekā veselībai, bet arī ģimenēs ar vairāk bērniem tiek atvēlēta mazāka summa uz katru. Analizējot mājsaimniecību budžetu pētījumu datus par izdevumiem uz vienu ģimenes locekli, kas tiek tērēti veselībai un kultūrai, jāteic, ka ģimenes ar lielāku bērnu skaitu var atļauties mazāk.

Rūpējoties par bērna fizisko labklājību, nodrošinot bērnus ar uzturu, apģērbu, mājokli, ģimenes tērē lielāko daļu esošo līdzekļu: ģimenes ar abiem vecākiem 72%, ģimenes ar vienu no vecākiem 75%. Atlikusī daļa paliek izdevumiem, kas veicinātu bērna spēju attīstību, prasmju izkopšanu. Ienākumu nabadzība liedz ne tikai pieklājīga fiziskās labklājības līmeņa nodrošināšanu, bet ierobežo arī izvēles iespējas bērnu papildizglītības nodrošināšanā.

Pamatizglītība mūsu valstī ir bezmaksas (izņemot privātskolas, bet tās ir brīva izvēle), bet izglītību nodrošinošais process, nepieciešamie mācību līdzekļi ģimenei lielākoties jāgādā pašai. Skolu bibliotēkas ir ļoti trūcīgi nodrošinātas ar nepieciešamajām grāmatām, jo valsts mācību grāmatu iegādei vienam skolēnam atvēl Ls 1.70 gadā. Izglītības apguvē ienāk daudz jauna un progresīva, bet izglītības kvalitatīvo pusi negatīvi ietekmē izglītības iestāžu nepietiekamais

finansiālais nodrošinājums un pedagogu zemais atalgojums (izglītības iestādēs strādājošajiem ir vienas no zemākajām vidējām algām).

1.3. tabula

Dzīves apstākļu pašnovērtējums ģimenēs ar bērniem 1996.gadā

• Self-evaluation of living conditions by households with children, 1996, %

Ģimenes tips • Type of household	Savas ģimenes dzīves apstākļus vērtē kā: • Living conditions:				
	ļoti labus • very good	samērā labus • good	videjus • average	samērā sliktus • bad	sliktus • very bad
Precēts pāris ar bērniem • Couple with children	0.07	4.35	48.33	28.94	18.31
Precēts pāris ar bērniem un citiem ģimenes locekļiem • Couple with children and other relatives	0.33	3.94	49.00	28.07	18.67
Māte ar bērniem • Mother with children	0.00	2.45	30.94	33.20	33.42
Vidēji Latvijā • Average tai skaitā pēc bērnu skaita • of which by number of children:	0.19	2.99	39.21	28.72	28.89
Ar vienu bērnu • - one					
precēts pāris • couple	0.00	5.67	46.50	30.34	17.49
precēts pāris ar citiem ģimenes locekļiem • couple with other relatives	0.48	4.30	46.46	30.14	18.63
māte • mother	0.00	2.91	29.05	37.22	30.83
Ar diviem bērniem • - two					
precēts pāris • couple	0.17	2.95	52.29	26.67	17.94
precēts pāris ar citiem ģimenes locekļiem • couple with other relatives	0.00	3.69	57.55	24.00	13.76
māte • mother	0.00	1.81	37.52	22.76	37.91
Ar trim bērniem • - three					
precēts pāris • couple	0.00	3.44	42.40	30.92	23.24
precēts pāris ar citiem ģimenes locekļiem • couple with other relatives	0.00	2.12	47.71	22.81	27.36
māte • mother	0.00	0.00	5.95	47.88	46.18

Krastiņš O. Ģimenes budžets un bērni vecāku acīs. Latvijas Vēstnesis, 1997. g. 19. dec.

Katram bērnam ir tiesības uz atpūtu un brīvo laiku, pavadīt to savam vecumam atbilstoši, pēc brīvas izvēles. Un vecāku pienākums ir nodrošināt to īstenošanu, kā arī ievirzīt bērna interesēm un spējam atbilstošā virzienā.

Par iespējām bērnu brīvā laika lietderīgā izmantošanā rūpējas izglītības, kultūras, sporta u.c. veida iestādes, piedāvājot izvēles iespēju. Bērniem dota iespēja apmeklēt dažādas ārpuskolas iestādes: mūzikas, mākslas, sporta skolas, dažādus bērnu un skolēnu klubus, pulciņus, nodarboties ar māksliniecisko pašdarbību u.c. Līdz ar sociālekonomiskām pārmaiņām notikušas kvalitatīvas un kvantitatīvas izmaiņas bērnu brīvā laika organizēšanā, daudzviet samazinājies valsts finansiālais atbalsts, pieaugusi ģimenes materiālā līdzdalība bērnu spēju un prasmju attīstībā. Bērna darbošanās dažādās ārpuskolas iestādēs lielā mērā atkarīga no ģimenes materiālajām iespējām. Bet, kā jau vairākkārt tika uzsvērts, ģimenes ar bērniem vairumā

gadījumu ir slikti materiāli nodrošinātas. Tā daudziem talantīgiem bērniem tiek liegta iespēja attīstīt savas prasmes.

1.4. tabula

Dažādu demogrāfisko tipu mājsaimniecību patēriņa izdevumi 1996. gadā

(naudā un natūrā, vidēji uz 1 mājsaimniecības locekli mēnesī, Ls)

• Distribution of consumption expenditure by type of household, 1996, lats

Ģimenes tips • Type of household	Patēriņa izdevumi • Consumption expenditure	tai skaitā • of which					
		uztura produkti • food	dzīvoklis, tā uzturēšana • housing	apģērbs, apavi • clothing, footwear	veselība • health	izglītība • education	atpūta, brīvais laiks • leisure, culture
Ģimenes ar bērniem līdz 16 g. vecumam • Households with children under 16							
Laulāts pāris ar bērniem • Couple with children	43.48	21.34	5.32	3.46	1.26	1.57	2.04
Viens pieaugušais ar bērnu • One adult with children	40.25	19.79	5.91	3.31	1.11	1.87	1.94
Mājsaimniecības bez bērniem līdz 16 g. vecumam • Households without children under 16							
Laulāts pāris • Couple	56.95	31.10	9.22	2.18	2.92	0.07	1.96
Vieninieks • One person	61.60	31.92	11.75	2.86	3.36	0.08	2.43
Vidēji Latvijā • Average	46.93	24.51	6.94	2.74	1.81	0.87	1.84

Mājsaimniecības budžets 1996. gadā. Statistikas biļetens / LR Valsts Statistikas komiteja, Rīga, 1997, 93. lpp. • Household Budget in 1996, Statistical Bulletin, Riga, 1997, p. 93

Ne visiem vecākiem rūp bērna intelektuālā attīstība, spēju un prasmju izkopšana, bet tiem, kuriem rūp, bieži ir grūti to īstenot. Runājot par valsts atbalstu ģimenēm ar bērniem, ļoti lietderīgs būtu atbalsts tieši tām ģimenēm, kuras rūpējas par savu bērnu attīstību.

Nabadzības pētījuma ietvaros, izzinot tās ietekmi uz bērnu fizisko, garīgo un sociālo attīstību, tika papildus analizēti minētās aptaujas interviju pieraksti ģimenēs ar bērniem. Tādu izrādījās 262, kas ir pietiekams daudzums situāciju dažādības izpētei. Tomēr nebūs lieki atgādināt, ka kvalitatīvās aptaujas uzdevums ir padziļināti izzināt tieši gadījumu dažādību, rīcības motīvus un stāvokļa subjektīvo vērtējumu, bet ne aprēķināt katra varianta izplatību vai to biežuma atšķirības. Attiecīgi tiek izmantota tādiem aprēķiniem nepiemērota aptaujāto kopuma atlases metode.

Analizējot situācijas aprakstus un to seku vērtējumu nabadzīgajās ģimenēs ar bērniem, galvenā vērtība tika pievērsta

- bērnu skolas gaitām,
- viņu veselībai,
- saņemtajai sociālajai palīdzībai no dažādiem avotiem,
- vecāku viedokļiem par nabadzības izraisītām problēmām un varbūtējām sekām bērnu turpmākajā attīstībā.

Vairākumā aptaujāto ģimeņu ir 3 un vairāk bērnu. Daudzos gadījumos tieši tas ir ģimeņu nabadzības cēlonis, jo

- 1) nepieciešamība aprūpēt bērnus būtiski ierobežo mātes profesionālās nodarbinātības un pārkvalifikācijas iespējas, bet ar vienu algu kuplākajās ģimenēs nepietiek;
- 2) viena vai abu vecāku peļņas darba ienākumi sadalās uz lielāku ģimenes locekļu skaitu, ko ģimenes valsts pabalsts savā nelielā apjoma dēļ nekompensē.

Bērnudārzu apmeklē – ar retiem izņēmumiem – tikai tie bērni, kam abi vecāki studē vai tiem ir darbs. Un arī ne visi. Ja vecāku darba raksturs to pieļauj, bērnu ņem līdz uz darbu (piemēram, tēvs ugunsdzēsējs dežūru laikā). Šādu izvēli noteic gan maksa par vietu dārziņā – 11 Ls (ārpus Rīgas), kas pārsniedz nabadzīgo ģimeņu iespējas, gan iespēja bez darba palikušiem vecākiem pieskatīt bērnus mājās, ko dara arī tēvi.

Skolu apmeklē gandrīz visi obligātā skolas vecuma bērni, izņemot invalīdus un nedaudzas galēji nelabvēlīgas alkoholiķu ģimenes. Pašvaldības atbalsta obligātās izglītības iegūšanu ar iespēju izmantot mācību grāmatas no skolas bibliotēkas, brīvpusdienām (gan bieži vien ne visu mācību gadu, bet 3-6 mēnešus), pilnīgi vai daļēji apmaksātu transportu uz skolu, kā arī drēbju piedāvājumu bērniem no humānās palīdzības un (retāk) citu materiālo palīdzību (sīkāk – 2. nodaļā par sociālo palīdzību). Dažos gadījumos pašvaldības palīdzējušas iekārtot kādu no bērniem internātskolā pie visa brīva. Dažiem skolas vecuma bērniem meklē audžu ģimenes bērnu nodrošināšanai ar iztiku, kaut arī vecāku varas apturēšanai nav pamata. Pašvaldībām nav iespēju iepirkt arī darba burtnīcas, un to iegāde sagādā problēmas vecākiem. Tāpat papildnodarbības svešvalodas, datoru vai estētiskās audzināšanas pulciņos vairumam nabadzīgo ģimeņu bērnu ir liegtas, jo tās ir par maksu. Lieki teikt, kas tas nopietni ierobežo bērnu attīstības iespējas, kas tāpat ir nepietiekamas nabadzīgajās ģimenēs, kas spiestas taupīt uz apgaismojuma, apkurināmo telpu, laikrakstu abonēšanas, grāmatu iegādes, izrāžu apmeklējumu, ekskursiju un citu izbraukumu rēķina. Daudzi vecāki apzinās, ka nespēs laist bērnu vidusskolā, un to smagi pārdzīvo.

Mācību iestādes izvēli tiem, kas tomēr skolojas pēc pamatskolas, noteic galvenokārt materiāli apsvērumi: vai nu tuvāko, lai nav jātērējas transportam un īrētam miteklim, vai tādu, kur lielāka stipendija, pat ja iegūstamā profesija nenasīta, un audzēknis nedomā tajā strādāt.

Bērnu sekmes skolā tiek raksturotas kā labas vai arī netiek īpaši pieminētas (sk. 1.2. sadaļā). Tomēr, atceroties par ierobežotajām papildnodarbību un attīstības iespējām nabadzīgajās ģimenēs, jāreķinās, ka sekmes neatspoguļo potenciālās bērnu spējas.

Ierobežotas ir arī bērnu socializācijas iespējas. Vecāki retāk tiekas ar draugiem ģimenes svinībās, nespējot sagādāt cienastu vai dāvanu, tāpat bērni nevar ielūgt draugus vai apmeklēt tos. Daudzās ģimenēs nesvin vārda un dzimšanas dienas ģimenes lokā, jo nevar sagādāt ne dāvanas, ne svētku maltīti. Dažās skolās, respektīvi, klasēs, kur uzskata par nepieciešamu jubilāram uzciņāt visu klasi, nabadzīgo ģimeņu bērniem jāizvairās no šādām reizēm. Atsevišķās klasēs turīgākie bērni atļaujas apsmiet nabagākos, kas ierobežo draugu loku, un gatavību piedalīties skolas sarīkojumos, nerunājot par sekām bērnu pašapziņā.

Par bērnu veselību aptaujātie vecāki nav daudz sūdzējušies, kaut arī dažās ģimenēs bija bērni – invalīdi, un tas gan ierobežo mātes darba iespējas, gan prasa papildus līdzekļus, ja no laukiem pie ārsta jābrauc. No otras puses – oficiāli atzīta invaliditāte dažās no šādām ģimenēm tiek uzskatīta gandrīz vai par labvēlīgu apstākli, jo tad ģimene saņem atbilstošu pensiju vai pabalstu.

Par pārējiem bērniem vecāki visbiežāk izsakās, ka tie ir norūdīti. Ja kādam gadās sasaldēties, to ārstē ar zāļu tējām un medu. Bērnu uzturu vecāki uzskata par veselīgu, jo patērē galvenokārt pašu audzētos dārzeņus un pašu lasītos dabas produktus, pašu turēto mājlopu doto aizdaru. Pēdējais gan nav iespējams pilsētās un pat tām lauku ģimenēm, kam trūkst līdzekļu kūtiņas remontam vai lopbarības sagādei, ieskaitot maksu par mehanizētu siena pļaušanu un vešanu. Daudzu ģimeņu locekļi vasarā strādā lauku saimniecībās, saņemot maksu produktu veidā, citās saņem atbalstu no lauku radiem. Tomēr olbaltuma un cukura patēriņš šīs grupas ģimenēs ir

ierobežots un ir visai liela varbūtība, ka tas agri vai vēlu atsauksies uz bērnu fizisko un garīgo attīstību [Veselību ...].

Neraugoties uz vispusīgo un detalizēto nabadzīgo ģimeņu un viņu dzīves apstākļu raksturojumu minētajā 1998. gada pētījumā, tam izvēlēta kvalitatīvās aptaujas metode, kā jau minēts, nedod pamatu vērtēt parādības izplatību, kā arī korektu bērnu veselības un attīstības iespēju salīdzinājumu ar labāk pārtikušām ģimenēm.

Liecību par bērnu īpatsvaru nabadzīgās ģimenēs un nabadzības *ietekmi uz izglītošanās iespējām* sniedz statistikas dati par mājsaimniecību sastāvu un budžetu.

Pēc mājsaimniecību budžetu datiem 1996. gadā 39% no bērniem vecumā līdz 16 gadiem dzīvoja mājsaimniecībās, kuras dalījumā pēc izdevumu lieluma uz 1 ģimenes locekli atradās 1. un 2. decilē, t.i., materiāli vissliktāk apgādātajās mājsaimniecībās.

Relatīvi turīgākajās, t.i., 9. un 10. decilē, atradās 9% nepilngadīgo bērnu.

Tabulā 1.5. redzami dažādām vajadzībām domāto izdevumu atšķirīgie lielumi un to īpatsvars nabadzīgāko un turīgāko mājsaimniecību kopējos izdevumos. Mazturīgākā iedzīvotāju daļa uzturam tērē 3 reizes mazāku summu uz cilvēku nekā turīgākā, apģērbam un apaviem – 12 reizes mazāku, veselībai 9 reizes, atpūtai – 14 reizes, izglītībai – 3 reizes mazāku naudas daudzumu.

1.5. tabula

Izdevumu sastāvs nabadzīgākajās (1. un 2. decile*) un turīgākajās (9. un 10. decile) mājsaimniecībās 1997. gadā

- Composition of consumption expenditure in the poorest (1. and 2.) and the most prosperous (9. and 10.) deciles of households, 1997**

Izdevumi • Consumer expenditure	Videji uz 1 mājsaimniecības locekli, latos pa decilēm • Lats per household member					Procentos pa decilēm • Percent				
	1.	2	...	9.	10.	1.	2	...	9.	10.
Patēriņa izdevumi kopā • Consumer expenditure	16.09	25.75		80.86	150.57	100.0	100.0		100.0	100.0
no tiem: • of which:										
uzturam • food	11.52	16.73		35.09	42.49	74.23	67.6		46.1	32.8
apģērbam un apaviem • clothing and footwear	0.48	0.95		5.73	12.00	3.0	3.7		7.1	8.5
veselībai • health	0.36	0.65		3.63	5.85	2.4	2.5		4.5	4.2
atpūtai, brīvā laika pavadīšanai • leisure, culture	0.39	0.79		4.43	10.26	2.4	3.1		5.5	7.3
izglītībai • education	0.11	0.27		0.68	0.96	0.7	1.0		0.8	0.7

Mājsaimniecību budžets 1997. gadā. Statistikas biļetens / LR Valsts Statistikas komiteja, Rīga, 1998, 109.-110. lpp.

• Household budget in 1997, Central statistical Bureau of Latvia, Riga, 1998, pp. 109.-110

* Decile – viena desmitā daļa no apsekoto mājsaimniecību skaita, kuras sagrupētas pieaugošā kārtībā pēc patēriņa izdevumu lieluma uz vienu locekli mēnesī.

Nabadzīgākajā piektdaļā (kvintilē) iedzīvotāju skolas vecuma bērnu, kuri neapmeklē skolu 1996. g. bija 235 reizes vairāk bērnu nekā bagātākajā iedzīvotāju piektdaļā. Vēl lielāka šī starpība ir 11-15 gadu veciem bērniem un īpaši laukos (1.6. tabula).

Pēc tiem pašiem datiem ir aprēķināts, ka 1/3 bērnu pieder nabadzīgākajai iedzīvotāju piektdaļai, bet bagātākajai tikai 1/10, bet līdzekļu daudzums, ko ģimene atvēl 1 skolēnam nabadzīgākajās ģimenēs, ir tikai 18 Ls mēnesī jeb 44 reizes mazāk nekā turīgākajās (1.7. tabula). Nebūs lieki atgādināt, ka arī nabagākā piektdaļa iedzīvotāju nav viendabīga, un daļas bērnu izglītošanai visnabadzīgākajās ģimenēs nesanāk pat lats mēnesī.

Tie paši mājsaimniecības budžeta dati liecina, ka būtiska nozīme bērnu mācību aktivitātei ir vecāku izglītībai: skolas neapmeklētāju īpatsvars ģimenēs, kurās galvenajam pelnītājam nav pat pamatskolas izglītības, desmitkārt pārsniedz to pašu rādītāju ģimenēs, kurās galvenam pelnītājam ir augstākā izglītība (1.8.tabula). Savukārt izdevumu starpība uz 1 ģimenes locekli atkarībā no galvenā pelnītāja izglītības līmeņa ir tikai 1.8 reizes.

1.6. tabula

Bērnu, kuri nemācās, īpatsvars pirmajā un pēdējā kvintīļu grupā 1996. g., %
• The share of children not attending school in the 1 st and last groups of quintile in 1996, %

	Visas mājsaimniecības • All households	Pirmā kvintile • 1 st quintile	Pēdējā kvintile • Last quintile
Visas mājsaimniecības, kurās ir bērni vecumā no 7-15 gadiem • All households with children aged 7-15 years	3.3	4.7	2.0
tai skaitā: • of which:			
7-10 gadi • years	5.0	5.3	2.8
11-15 gadi • years	1.9	4.0	1.0
Pilsētās dzīvojošās mājsaimniecības, kurās ir bērni vecumā no 7-15 gadiem • Urban households with children aged of 7-15 years	7.2	11.1	4.9
tai skaitā: • of which:			
7-10 gadi • years	5.1	6.2	2.4
11-15 gadi • years	1.0	2.4	1.3
Laukos dzīvojošās mājsaimniecības, kurās ir bērni vecumā no • Rural households with children aged of 7-15 years	10.6	14.6	3.1
tai skaitā: • of which:			
7-10 gadi • years	5.0	4.4	2.7
11-15 gadi • years	4.1	6.8	-

Sociālie procesi Latvijā. Latvijas Centrālā Statistika pārvalde, Rīga, 1998, 35. lpp.

• Social trends in Latvia. Tables and figures, Central statistical Bureau of Latvia, 1998, Riga, p.18.

Jāsecina, ka izglītotākiem vecākiem ne tik daudz ir vairāk iespēju sūtīt bērnus skolā, cik tie labāk izprot izglītību kā pašvērtību un priekšnosacījumu bērnu darba un materiālā nodrošinājuma iespējām nākotnē.

Filozofijas un socioloģijas institūta veiktais pētījums par bērniem ārpus izglītības sistēmas [Bērni un jaunieši ...] apstiprina, ka vecāku izpratnes trūkums par izglītības nepieciešamību ir gandrīz tik pat izplatīts cēlonis skolas neapmeklēšanai kā nabadzība. Turklāt pēdējā ierobežo gan mācību līdzekļu un papildmācību pieejamību, gan iespējas turpināt mācības pēc obligātās pamatskolas, gan bērnu spējas apgūt mācību vielu sliktas veselības dēļ arī tiem, kas iet skolā. Tomēr arī šis pētījums nesatur kvantitatīvu izteiksmi nabadzības un bērnu veselības savstarpējai saistībai.

1.7. tabula

Līdzekļu apjoms, kurus mājsaimniecība iegulda izglītībā 1996. gadā
• The household expenditure for education in 1996

	Visas mājsaimniecības • All households	Pirmā kvintile • 1 st quintile	Pēdējā kvintile • Last quintile
Bērnu skaits vecumā no 7-15 gadiem, % • Number of children aged 7-15 years, %	100.0	33.6	9.9
Līdzekļu apjoms, kurus mājsaimniecība izmanto izglītībai, % • The share of household expenditure on education, %	100.0	10.3	34.8
Līdzekļu apjoms, kurus mājsaimniecība izmanto izglītībai, rēķinot uz vienu skolas vecuma bērnu, Ls mēnesī • The share of household expenditure on education per school child, lats/month	4.0	1.8	7.9

Sociālie procesi Latvijā. Latvijas Centrālā Statistikas pārvalde, Rīga, 1998, 35. lpp. • Social trends in Latvia. Tables and figures, Central statistical Bureau of Latvia, 1998, Riga, p.18.

1.8. tabula

Skolas vecuma bērnu, kuri neturpina izglītošanos, īpatsvars mājsaimniecībās atkarībā no tās galvenā pelnītāja izglītības līmeņa, 1996. g. , %
• Share of households with children out of school by educational level of the main earner, 1996, %

	Vecuma grupas • Age groups	
	7-15 gadi • years	16-18 gadi • years
Visas mājsaimniecības • All households	3.3	26.0
no tām ar mājsaimniecības galvenā pelnītāja izglītības līmeni: • of which by education of the main earner:		
augstākā • higher	1.2	9.9
vidējā (ieskaitot vidējo tehnisko un vidējo speciālo) • secondary (including secondary technical and secondary professional)	3.3	23.9
vidējā speciālā un arodskolas, kura nedod vidējo izglītību • vocational (not leading to secondary education)	4.2	38.5
pamatskolas • basic	6.3	40.0
zemāka par pamatskolas • lower than basic	12.2	68.5

Sociālie procesi Latvijā. Latvijas Centrālā Statistikas pārvalde, Rīga, 1998, 35. lpp. • Social trends in Latvia. Tables and figures, Central statistical Bureau of Latvia, 1998, Riga, p.18.

0305067631

1.2. Dažāda turības līmeņa bērnu veselības un sekmības izpēte pēc skolu rīcībā esošām ziņām (1998).

Izmantotā informācija un metodika.

Lai konstatētu varbūtējo sakarību starp ģimenes pārticības pakāpi un bērnu sekmību un veselību, nepieciešams katras nosauktās jomas speciālistu vērtējums par vieniem un tiem pašiem bērniem. Šādas ziņas ir atrodamas skolās. Klasu audzinātāji saņem ziņas par bērniem, kam pašvaldības piešķirušas brīvpusdienas vai atzinušas trūcīgās ģimenes statusu, kā arī paši vērtē ģimeņu turības pakāpi, apmeklējot ģimenes mājās, vērojot skolēnu apgādātību ar mācību piederumiem un viņu iespējas piedalīties maksas pasākumos vai ziedojumu vākšanā skolas vajadzībām. Sprotams, ka viņu rīcībā ir arī skolēnu sekmju rādītāji.

Savukārt skolas medicīnas māsas katra skolēna medicīniskajā formā Nr. 26 [1. pielikumā] uzkrāj iecirkņa pediatra vai ģimenes ārsta atzinumus par bērna veselību un konkrēto traucējumu diagnozēm, kā arī skolās rīkojamo profilaktisko apskāšu rezultātu.

Dotā pētījuma ietvaros nebija nepieciešamības un iespēju pilnībā izmantot visus individuālos bērnu veselības raksturlielumus. Dažādām sociālā riska grupām piederīgo bērnu veselības stāvokļa samērošanai tika izvēlēti pieejamie integrālie rādītāji: katra bērna kopējais veselības traucējumu skaits un veselības grupa, kā arī dažu izplatītāko traucējumu esamība. Šie – pēc skolu ārstu novērojumiem – riska grupām raksturīgie traucējumi izvēlēti pēc konsultācijas ar Rīgas Skolu valdes ārsti Dr. Dagmāru Panderi.

Sākotnējās informācijas iegūšanai tika sagatavota forma, kur visas izvēlētās ziņas par katru skolēnu tika ierakstītas 1 rindā.

Klases audzinātāji formā ierakstīja skolēnu vārdus, sekmības vērtējumu un piederību vai ne kādai no riska grupām, un pēc tam medmāsa veselības raksturojumus.

Rēķinoties ar niecīgo ģimeņu īpatsvaru, kam saskaņā ar MK 75. noteikumiem piešķirts trūcīgās statuss (sk. 2.2. sadaļu), audzinātāji bez šī statusa atzīmes norādīja arī piederību maznodrošinātiem un nelabvēlīgām ģimenēm pēc viņu pašu novērojumiem, kā arī brīvpusdienu saņēmējus, starp kuriem mēdz būt gan skolotāju vērtējumā maznodrošināto, gan arī citu ģimeņu bērni. Kritēriju atšķirības dēļ tālākajā analizē aplūkotas abas šīs grupas, kaut arī daļēji tās pārklājas.

Tā kā brīvpusdienas saņēmēji mazāk par pusi bērnu (sk. 2.2. sadaļu), tad pilnīgākam šīs grupas raksturojumam bez lieka darba patēriņa ziņu vākšanai par kontrolgrupu, respektīvi, par maznodrošinātām nepiederošo ģimeņu bērniem, informācija tika vākta Rīgas skolās, kuru skolēnu sastāvu rajonu skolu valžu ārsti raksturoja kā salīdzinoši trūcīgu. Pavisam informācija iegūta 3 Rīgas skolās ar latviešu mācību valodu un 4 ar krievu mācību valodu. Lai konstatētu varbūtējos skolēnu veselības traucējumu skaita un struktūras atšķirības atkarībā no apdzīvotības rakstura, tās pašas ziņas iegūtas arī 9 lauku skolās ar latviešu mācību valodu Rīgas un Ogres rajonā, bez atlases pēc skolēnu sastāva, toties visu starpā 1 internātskolu, kur mācās praktiski tikai maznodrošināto bērni.

Ziņas vāktas pirmajās un devītajās klasēs. Vidusskolēni izlases kopumā netika iekļauti, rēķinoties ar maznodrošināto īpatsvara mazināšanos augstākajās izglītības pakāpēs. Tā paša apsvēruma dēļ ziņas netika vāktas bērnudārzos, jo, pēc citu pētījumu rezultātiem (sk. 1.1. un 1.3. sadaļu) zināms, ka nabadzīgākās ģimenes retāk izmanto bērnu dārzus tajos nepieciešamās maksas dēļ.

Tā kā dotais pētījums veikts ar mērķi salīdzināt bērnu sekmību un veselību dažādas turības pakāpes ģimenēs un skolu atlase informācijas ieguvei izdarīta tieši šim nolūkam, iegūtie izlases kopuma raksturojumi nekādā gadījumā nedrīkst tikt attiecināti uz visiem skolēniem, bet tikai un vienīgi izdalīto riska grupu un kontrolgrupas savstarpējiem salīdzinājumiem. Lai novērstu pārpratumus, tālākajā rezultātu analizē kopējie raksturojumi ne pa teritoriju, ne klasēm nav uzrādīti un netiek analizēti.

Pavisam iegūta informācija par 1603 skolēniem, t.sk. 834 pirmajā un 769 – devītajā klasē. Lai izslēgtu apdzīvotības rakstura varbūtējo ietekmi, riska grupām piederošo un pārējo bērnu raksturlielumi salīdzināti atsevišķi Rīgā un laukos, 1. un 9. klasē, tātad 4 pēc šo 2 pazīmju kombinācijas viendabīgu grupu ietvaros.

Kā jau bija sagaidāms, trūcīgo ģimeņu statusu ieguvušo ģimeņu bērnu izrādījās tik niecīga daļa, ka tos nebija lietderīgi izdalīt kā atsevišķu salīdzināmu grupu (1.9. tab.). Tāpat audzinātāju par nelabvēlīgām atzīto ģimeņu bērnu bija par maz, lai katrā no 4 salīdzināmajām pamatgrupām (kombinējot apdzīvotības rakstura un klases pazīmes) tie pietiekami pārlicinoši liecinātu par šīs grupas īpatnībām. Tāpēc katrā no 4 viendabīgajām skolēnu pamatgrupām salīdzinājumam ar kontrolgrupu izvēlētas 2 pietiekami pārstāvētu riska grupas: maznodrošinātie un brīvpusdienu saņēmēji.

1.9. tabula

Sociālā riska grupu īpatsvars skolēnu izlases kopumā, 1998*
• Share of vulnerable groups in the sample, 1998

Vieta, klase • Place of residence, grade	Kopā skolēnu • Pupils	no visiem** of them				
		trūcīgo statusā • poor	maznodro- šinātie • low income	brīvpusdienu saņēmēji • free school meals	nelabvēlīgo ģimeņu bērni • ill-disposed families	pārējie • other
Skolēnu skaits: • Number of pupils:						
Rīgā • Riga	911	5	183	168	51	611
tai skaitā • of them						
1. klasē • grade	482	-	101	109	30	309
9. klasē • grade	429	5	82	59	21	302
laukos • rural	692	3	143	129	44	464
tai skaitā • of them						
1. klasē • grade	352	2	79	85	17	225
9. klasē • grade	340	1	64	44	27	239
Īpatsvars, % • Share, %						
Rīgā • Riga	100.0	0.5	20.1	18.4	5.6	67.1
1. klasē • grade	100.0	-	21.0	22.6	6.2	64.1
9. klasē • grade	100.0	1.2	19.1	13.8	4.9	70.4
laukos • rural	100.0	0.4	20.7	18.6	6.4	67.1
1. klasē • grade	100.0	0.6	22.4	24.1	4.8	55.2
9. klasē • grade	100.0	0.3	18.8	12.9	7.9	70.3

* šai un pārējās 1.2. sadaļas tabulas – pēc īpaši šim pētījumam savāktām skolu darbinieku rīcībā esošām ziņām • this and other tables in chapter 1.2: data collected from documents at schools chosen for the research

** daži bērni pieder vairākām riska grupām • some pupils included in several of vulnerable groups

Veselības un sekmības atšķirības maznodrošināto un pārējo ģimeņu bērniem.

Skolēnu veselības vispārīgākais rādītājs ir viņu iedalījums veselības grupās, kas ik gadus tiek arī publicēts [Medicīnas ...]. Izlases kopumā skolēnu vidū Rīgā kā 1. tā pēdējā pamatskolas klasē visvairāk bērnu iedalīts 2. grupā (ar nelieliem un ārstējamiem veselības traucējumiem), mazāk pirmajā (praktiski veselos) un mazāk par 10% trešajā – ar hroniskām vai neārstējamām vainām (1.10. tab.). Tas ir nedaudz sliktāks vērtējums nekā vidēji Rīgas bērniem (bez vecuma norādes) pēc medicīniskās statistikas datiem: 1997. gadā pirmajā grupā bija 43.1%, otrajā 40.2%, trešajā 4.8% [Medicīnas ...].

Atšķirības varētu būt izskaidrojamas ar minēto Rīgas skolu izlases metodi šim pētījumam, izvēloties tās, kurās maznodrošināto īpatsvars paredzams lielāks nekā vidēji pilsētā.

Laukos vairumam izlases kopuma skolēnu veselība – tāpat kā vidēji valstī – novērtēta ar atbilstošu pirmajai, t.i., labākajai grupai. Rīgas un lauku skolēnu veselības stāvokļa atšķirības visticamāk izskaidrojamas ar mazāk veselīgās pilsētvides ietekmi, kas atspoguļojas arī medicīniskajā statistikā, salīdzinot Rīgas un rajonu bērnu sadalījumu veselības grupās.

Sociālo riska grupu īpatsvars abos apdzīvotības tipos izlases kopumā būtiski neatšķiras: pirmajās klasēs 36% Rīgā un 45% laukos, un devītajās – nepilni 30% kā vienā tā otrā vietā (sk. 1.9. tab.). Tātad tas teritoriālos rādītājus ietekmēt nevarēja.

1.10. tabula

Riska grupu un pārējo skolēnu sadalījums pa veselības grupām, %, 1998

• Distribution of pupils by integrated health groups, %

Skolēnu grupas • Groups	1	2	3	nav atbildes • no answer
1. klase Rīgā • 1st grade, Riga	40.9	50.6	7.5	1.0
tai skaitā • of them				
maznodrošinātie • low income	42.6	52.4	4.0	1.0
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	31.2	59.7	7.3	1.8
pārējie • others	44.3	47.6	8.1	-
1. klase laukos • 1st grade, rural	67.3	29.8	2.6	0.3
tai skaitā • of them				
maznodrošinātie • low income	58.3	35.4	6.3	-
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	51.8	37.6	10.6	-
pārējie • others	73.8	25.8	-	0.4
9. klase Rīgā • 9th grade, Riga	30.8	54.3	14.7	0.2
tai skaitā • of them				
maznodrošinātie • low income	22.0	65.8	12.2	-
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	20.3	74.6	5.1	-
pārējie • others	33.1	50.0	16.6	0.3
9. klase laukos • 9th grade, rural	66.5	31.5	1.8	0.2
tai skaitā • of them				
maznodrošinātie • low income	56.2	42.2	1.6	-
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	36.4	56.8	6.8	-
pārējie • others	70.3	28.0	1.3	0.4

Kā Rīgā tā laukos pamatskolas pirmo klašu audzēkņu veselības stāvoklis pēc iedalījuma veselības grupās ir labāks nekā devītajās klasēs, kas arī atbilst statistikas datiem. Tātad skolas gados pusaudžu veselība pakāpeniski pasliktinās, lai gan pagaidām trūkst datu izvērtējumam, vai tas notiek tieši mācību dēļ skolas solā, vai uzkrājoties nepietiekami labvēlīgos sadzīves apstākļos nodzīvotiem gadiem.

Salīdzinot skolēnu veselību no vairāk un mazāk pārtikušām ģimenēm izlases kopumā, nepārprotami iezīmējas nabadzības negatīvā ietekme. Maznodrošināto bērnu un it īpaši brīvpusdienu saņēmēju vidū gan abās teritorijās, gan klašu grupās skolēnu īpatsvars 1. veselības grupā ir mazāks, nekā pārējo vidū, bet otrajā – attiecīgi lielāks. Samērā mazākajā 3. grupā - ar hroniskām un nedziedināmām kaitēm noteiktas sakarības nav vērojamas. Iespējams tāpēc, ka šo smagāko vainu vidū mēdz būt arī iedzimtas, kuru biežums nav atkarīgs no bērnu dzīves patreizējiem apstākļiem.

Nepietiekama materiālā nodrošinājuma negatīvā ietekme uz skolēnu veselību konstatējama arī pēc veselības traucējumu skaita. Kā abos apdzīvotības apstākļos tā klašu grupās maznodrošināto

un it īpaši brīvpusdienu saņēmēju vidū bērnu bez neviena traucējuma ir mazāk nekā pārējo vidū, bet bērnu īpatsvars ar 3; 4 un vairāk traucējumiem – vairāk (1.11. tab.). Vidējais veselības traucējumu skaits uz 1 brīvpusdienu saņēmēju 1. klasē Rīgā ir 1.75 reizes lielāks nekā kontrolgrupā, 9. klasē – 1.81 reizes, laukos attiecīgi 2.27 un 2.06 reizes. Savukārt uz 1 brīvpusdienu saņēmēju 1. klasē Rīgā ir 1.19 reizes vairāk traucējumu nekā laukos, 9. klasē – 1.41 reizes, kontrolgrupā attiecīgi 1.54 un 1.61 reizi. Vēl mazākas ir vidējo veselības traucējumu biežuma atšķirības (salīdzināmās grupās) starp 1. un 9. klases skolēniem. Tātad nabadzības negatīvā ietekme uz skolēnu veselību ir spēcīgāka, nekā dzīves vides un arī nodzīvoto gadu iespaids.

1.11. tabula

Skolēnu sadalījums pēc veselības traucējumu skaita, 1998, %
• Distribution of pupils by number of health troubles, %

Skolēnu grupa • Groups	nav • no	1	2	3	4 +	Vidēji traucējumu • Average number of troubles
1. klase Rīgā • 1st grade, Riga						
tai skaitā • of them						
maznodrošinātie • low income	40.6	45.5	8.9	4.0	1.0	0.79
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	32.1	45.0	15.6	5.5	1.8	1.00
pārējie • others	48.5	46.0	5.2	0.3	-	0.57
1. klase laukos • 1st grade, rural						
tai skaitā • of them						
maznodrošinātie • low income	55.7	35.4	3.8	1.3	3.9	0.63
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	52.9	28.2	8.2	3.5	7.1	0.84
pārējie • others	70.2	23.6	5.3	0.9	-	0.37
9. klase Rīgā • 9th grade, Riga						
tai skaitā • of them						
maznodrošinātie • low income	24.4	48.8	17.1	4.9	4.9	1.15
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	22.0	47.5	11.9	11.9	6.8	1.34
pārējie • others	35.8	56.0	7.3	0.7	0.3	0.74
9. klase laukos • 9th grade, rural						
tai skaitā • of them						
maznodrošinātie • low income	42.2	39.1	15.6	1.6	1.6	0.82
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	29.5	50.0	15.9	4.5	-	0.95
pārējie • others	66.1	23.8	7.9	2.1	-	0.46

Atsevišķo – pēc skolu ārstu novērojumiem nabadzībai raksturīgo – veselības traucējumu biežums riska grupās nav tik nepārprotami lielāks kā pārējo skolēnu vidū, izņemot neiroti (1.12. tab.). Toties visu šo izdalīto traucējumu summa riska grupās ir gandrīz divreiz lielāka nekā kontrolgrupā gan abos apdzīvotības tipos, gan klašu grupās. Tātad neraugoties uz traucējumu individuālo dažādību, viņu varbūtība ir lielāka maznodrošināto ģimeņu bērniem, īpaši brīvpusdienu saņēmējiem. Tāpat kā tas bija vērojams pēc visiem citiem veselības stāvokļa rādītājiem. Jāsecina, ka pašvaldību kritēriji brīvpusdienu piešķiršanā vairāk raksturo sociālā riska pakāpi ģimenēs, nekā skolotāju novērojumi, vai arī no visām maznodrošināto ģimenēm brīvpusdienas tiek piešķirtas, vadoties ne vien pēc nabadzības pakāpes, bet arī bērnu veselības stāvokļa.

Pēc pētījuma ietvaros skolās iegūtās informācijas izsekojama arī nabadzības negatīvā ietekme uz skolēnu sekmēm. Skolēnu sadalījumā pa 3 sekmības grupām – laba, apmierinoša un vāja – labas sekmes uzrādījušo īpatsvars sociālā riska grupās bija 1.5 – 2 reizes mazāks nekā

kontrolgrupā, bet apmierinošas un vājas – lielāks (1.13. tab.). Turklāt riska grupām raksturīgi, ka skolēnu ar labām sekmēm ir pat mazāk nekā ar apmierinošām, bet kontrolgrupā – otrādi.

Pamatskolas pēdējā klasē kā Rīgā tā laukos skolēnu sekmes novērtētas caurmērā zemāk nekā pirmajā klasē. Tomēr kontrolgrupā skolēnu ar labām sekmēm ir vairāk nekā ar vājām, turpretī riska grupās Rīgā šie īpatsvari kļūst gandrīz vienādi, bet laukos skolēnu ar vājām sekmēm izrādījās pat 2 reizes vairāk nekā ar labām.

1.12. tabula

**Dažu raksturīgāko veselības traucējumu biežums skolēniem no dažādām riska grupām,
%, 1998**

• Share of pupils having certain health troubles, %

Skolēnu grupas • Groups	Veģeto- disonija • Neuro- circula- tory asthenia	Neirozes • Neurosis	Diabēts • Diabetes	Gastroduo- denālās saslimšanas • Gastro and duodenal disorders	Traumas • Injuries	Stājas traucējumi • Devia- tions of stature
1. klase Rīgā • 1st grade, Riga						
tai skaitā • of them						
maznodrošinātie	6.9	12.9	-	-	1.0	9.9
• low income						
brīvpusdienu saņēmēji	7.3	19.3	-	0.9	0.9	16.5
• free meals						
pārējie • others	1.0	3.6	0.3	1.0	0.6	8.1
1. klase laukos • 1st grade, rural						
tai skaitā • of them						
maznodrošinātie	1.3	11.4	1.3	7.6	1.3	25.3
• low income						
brīvpusdienu saņēmēji	2.4	23.5	1.2	11.8	1.2	28.2
• free meals						
pārējie • others	4.4	5.3	-	5.8	1.3	10.7
9. klase Rīgā • 9th grade, Riga						
tai skaitā • of them						
maznodrošinātie	19.5	12.2	-	6.1	8.5	26.8
• low income						
brīvpusdienu saņēmēji	11.9	22.0	-	8.5	10.2	22.0
• free meals						
pārējie • others	10.6	1.0	-	5.3	1.3	17.9
9. klase laukos • 9th grade, rural						
tai skaitā • of them						
maznodrošinātie	12.5	3.1	-	25.0	-	21.9
• low income						
brīvpusdienu saņēmēji	6.8	6.8	-	50.0	-	4.5
• free meals						
pārējie • others	10.9	0.8	0.8	5.9	1.7	10.9

Savukārt sekmības raksturojumā nav vērojamas noteiktas iezīmes, ar ko brīvpusdienu saņēmēji atšķirtos no citiem maznodrošinātiem. To varētu uzskatīt par liecību, ka biežāku veselības traucējumu ietekme uz sekmēm nav tik traucējoša, kā abu kopējam negatīvam faktoram – nabadzībai, īpaši laukos.

Pēdējais varētu būt saistīts ar ierobežotākām papildmācību iespējām laukos un plašākām Rīgā. To starpā bez maksas lietojamo bibliotēku pieejamība un atšķirīgais grāmatu krājums tajās, muzeju un citu kultūras iestāžu pieejamība, kam arī mēdz būt bezmaksas vai palētinātu biļešu dienas un reizes, nerunājot par to, ka laukos transporta apstākļu un saimniecības darbu dēļ

biežāk iespējami arī skolas nodarbību kavējumi, ilgstošāka slimošana apgrūtinātākas medicīniskās palīdzības saņemšanas dēļ (sk. nabadzīgo ģimeņu interviju apskatu 1.1. sadaļā).

Sekmība izrādījās arī vienīgais bērnu attīstības rādītājs, ar ko nelabvēlīgās ģimenes izcēlās starp pārējiem maznodrošinātajiem salīdzinot visu to kopumu (bez sadalījuma pēc apdzīvotības rakstura) ar citām skolēnu grupām pēc to pārticības līmeņa. Tieši nelabvēlīgo grupai raksturīgas veselības stāvokļa iezīmes nebija konstatējamas, toties sekmes bija jūtami vājākas: kā 1. tā 9. klasē bērnu ar labām sekmēm bija vismazāk, ar apmierinošām – mazāk par pusi, bet ar vājām 9. klasē pat vairāk par pusi.

1.13. tabula

Riska grupu un pārējo skolēnu sadalījums pēc sekmības, %, 1998

• Distribution of pupils by school results, %

Skolēnu grupas • Groups	Labā • Good	Apmierinoša • Normal	Vāja • Poor	Nav atbildes • No answer
1. klase Rīgā • 1st grade, Riga				
tai skaitā • of them				
maznodrošinātie • low income	36.6	38.6	24.8	
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	33.9	42.2	23.9	
pārējie • others	63.2	30.7	5.8	0.3
1. klase laukos • 1st grade, rural				
tai skaitā • of them				
maznodrošinātie • low income	38.0	48.1	13.9	
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	45.9	38.8	15.3	
pārējie • others	66.6	27.6	5.8	
9. klase Rīgā • 9th grade, Riga				
tai skaitā • of them				
maznodrošinātie • low income	24.4	52.4	23.2	
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	28.8	52.6	18.6	
pārējie • others	39.1	44.4	16.2	0.3
9. klase laukos • 9th grade, rural				
tai skaitā • of them				
maznodrošinātie • low income	18.8	43.7	37.5	
brīvpusdienu saņēmēji • free meals	15.9	52.3	31.8	
pārējie • others	44.4	37.2	18.4	

Jāsecina, ka vecāku antisociālā uzvedība sekmes ietekmē pat vairāk nekā nabadzība kā tāda, turklāt tieši šī vecāku uzvedība var būt arī dziļākais cēlonis nabadzībai vai tās pakāpei. Tāpēc nav brīnums, ka pētījuma gaitā ne viens vien no sastaptajiem pašvaldību un skolu darbiniekiem izteica šaubas par sociālās palīdzības lietderību šādām ģimenēm. Tika izteikts viedoklis, ka palīdzība šādu vecāku bērniem veicina vecāku bezatbildību, jo kaut kā jau bērni izdzīvo ar brīvpusdienām un humāno palīdzību. Pat ja pilnībā šādam viedoklim nepievienojas, acīmredzot ir vairāk jādodomā par veidu un nosacījumiem, kā katrai ģimenei sniedzama palīdzība.

Veiktajā analīzē konstatētās atšķirības nabadzības ietekmē uz lauku un lielpilsētas skolēnu veselību un sekmību noved pie secinājuma, ka šo nevēlamo seku novēršanai vai vismaz vājināšanai nepieciešama katram apdzīvojuma tipam specifiska stratēģija. Attiecīgo pašvaldību un skolu darbinieku spēkos, jādodomā, izstrādāt nepieciešamos pasākumus, bet to īstenošanai nepieciešams arī valsts atbalsts nabadzības ierobežošanā un novēršanā.

1.3. Bērnu attīstības nosacījumi ģimenēs pēc pirmklasnieku vecāku vērtējuma.

Pirmklasnieku vecāku aptaujā 1998. gadā (sīkāk 3.1. nod.) citu starpā tika iekļauti jautājumi par viņu bērnu veselības vērtējumu 3 vecumposmos (1.5 gada vecumā, 3 gados un skolu sākot), vairāku būtisku attīstības apstākļu biežumu vai pietiekamību, kā arī ģimenes patreizējā materiālā stāvokļa pašvērtējumu un saņemto sociālo palīdzību, ieskaitot trūcīgo statusu ar tam atbilstošām tiesībām uz papildus pabalstiem un atvieglojumiem (sk. 2. pielikumu). Tādējādi radās iespēja salīdzināt bērnu veselības stāvokli un tā pārmaiņas, kā arī raksturīgāko bērnu attīstības nosacījumu atšķirības atkarībā no ģimenes materiālā nodrošinājuma.

Par trūcīgām atzīto (atbilstoši MK 75. noteikumiem) izlases kopumā bija tikai 4.1% ģimeņu, kas būtu analīzei pārāk nevienmērīgs atbilžu sadalījums. Ģimeņu materiālā stāvokļa vērtējumam tika piedāvāta jau citos pētījumos [Ģimenes ar ...] izmantotā gradācija 5 līmeņos ar konkrētiem to raksturojumiem (1.14. tabulā). Aptaujāto skaits visās materiālā nodrošinājuma grupās, izņemot vislabāk situēto (N=13), izrādījās pietiekams (N no 109 līdz 328), lai respondentu izteikto vērtējumu uzskatītu par raksturīgu atbilstošai iedzīvotāju grupai un salīdzināmu ar pārējām.

1.14. tabula

Pirmklasnieku veselības vidējais vērtējums ģimenēs ar atšķirīgu pārticības līmeni, ballēs, 1998

• Parent's evaluation of 1 st grade pupil's health by family's well-being, 1998

Pārticības vērtējums • Well-being	Ģimeņu sadalījums pēc pārticības, % • Distribution by well being		Bērnu veselības vidējais vērtējums • Evaluation of health by 5 points system		
	cilvēku • number	%	1.5 gadu vecumā • 1.5 years of age	3 gadu vecumā • 3 years of age	1. klasē • at 1 st grade
Kopā/vidēji • Total/average	848	100.0	3.82	3.78	3.78
tai skaitā: • of them:					
visa diezgan, var iekrāt • enough to make savings	13	1.5	3.92	3.92	4.00
visumā labi, bez lielām problēmām • without serious problems	131	15.4	3.93	3.94	4.00
dzīvot var, ja taupīgi saimnieko • satisfactory if economise	328	38.7	3.85	3.72	3.78
bieži izjūtamās naudas grūtības • often short of money	264	31.1	3.75	3.75	3.70
esam nonākuši parādos • in debts	109	12.9	3.72	3.79	3.71
nav atbildes • no answer	3	0.4	-	-	-

Pirmklasnieku ģimeņu sadalījumā piecās grupās pēc sava materiālā nodrošinājuma pašvērtējuma visplašāk pārstāvēta izrādījās vidējā grupa: „dzīvot var, ja ekonomiski saimnieko” un vismazākās – galējās (sk. tab.). Tomēr šai visumā normālajā sadalījumā abu zemāko vērtējumu biežums kopā ir vidēji 2.6 reizes lielāks nekā abu turīgāko, t.sk. Rīgā šis samērs ir vislabvēlīgākais – 1.6, mazpilsētās 2.7, bet laukos aptaujātajā ģimeņu grupā mazturīgo pat 4 reizes vairāk nekā pārtikušāko. Citiem vārdiem Rīgā samērā turīgāko ģimeņu (22.7%) ir

1.8 reizes lielāks nekā laukos (12.3%), bet nabagāko īpatsvars (36.0%) 1.4 reizes mazāks nekā laukos (50.2%). Pārējās pilsētās, kā parasti, rādītājs ir vidū starp minētajiem grupējumiem.

Jāsecina, ka patreiz Latvijā mazāk turīgajām ģimenēm raksturīgie bērnu attīstības apstākļi ir vairāk izplatīti nekā relatīvi turīgāko. Pēdējo, saprotams, visvairāk ir uzņēmēju un vismazāk bezdarbnieku vidū. Tomēr šī sakarība nav funkcionāla, bet korelatīva: arī 1/6 daļa uzņēmēju ģimeņu ir nonākusi parādos vai naudas grūtībās, bet tikpat liela algoto darbinieku daļa atzīst savu stāvokli par labu un pārticīgu. Tāpēc analizē par bērnu attīstības nosacījumu izmantosim turības jeb pārticības vērtējumu.

Bērnu veselības stāvoklis pēc vecāku vērtējuma atšķirībā no turības pašvērtējuma ir jūtami novirzīts uz augstāko vērtējumu pusi (1.15. tab.). Raksturīgas ir šī sadalījuma pārmaiņas bērniem pārejot no viena vecumposma otrā. Vecāku aptaujā galējo vērtējumu īpatsvars 1.5 gada vecumā ir lielāks nekā 3 gados un īpaši skolas gaitu sākumā, bet uz to rēķina pieaug labas veselības biežums. Tas vērojams arī profilaktiskajās apskatēs ārstu dotajā dažādu vecuma bērnu sadalījumā pa 3 grupām [Medicīnas ...] un izskaidrojams, no vienas puses – ar iedzimto kaišu novēršanu pašos pirmajos dzīves gados un no otras – ar attīstības laikā iegūto veselības traucējumu parādīšanos.

1.15. tabula

**Pirmklasnieku sadalījums pēc veselības stāvokļa dažādos vecumposmos
vecāku vērtējumā, %, 1998**

• Distribution of 1 st grade pupils by state of health, % (evaluation of parents)

Vērtējums • Evaluation	balles • points	1.5 gadu vecumā • 1.5 years of age	3 gadu vecumā • 3 years of age	1. klasē • at 1 st grade
Kopā • Total	1-5	100.0	100.0	100.0
tai skaitā: • of them:				
ļoti laba • very good	5	19.6	13.9	12.1
laba • good	4	46.7	52.9	57.9
apmierinoša • satisfactory	3	25.8	25.5	25.8
slikta • bad	2	5.0	4.1	3.4
ļoti slikta • very bad	-	0.8	0.7	0.4
nav atbildes • no answer	-	2.9	2.9	0.4

Tomēr veselību uzlabojušo bērnu īpatsvars visā pirmsskolas posmā ir mazāks nekā to, kam tās stāvoklis vecāku vērtējumā no ļoti laba pazeminājies līdz labam. Tāpēc vidējais veselības vērtējums (piemērojot dalījumam 5 grupās 5 ballu sistēmā) pašreizējiem pirmklasniekiem ir nedaudz samazinājies, salīdzinot ar agrīno bērnību (1.14. tab.).

Salīdzinot bērnu veselības vērtējumu un tā pārmaiņas aptaujāto grupās ar atšķirīgu turības līmeni, nākas konstatēt, ka pasliktināšanās notikusi uz nabadzīgāko grupu rēķina. Turklāt tas noticis pēc 3 gadu vecuma, līdz kuram labojamās iedzimtās kaite parasti ir novērsta un izpaužas galvenokārt citu attīstības apstākļu ietekme.

Aptaujā vecāki bija lūgti nosaukt veselības traucējumus, kas spieduši tos novērtēt bērna veselību kā sliktu vai ļoti sliktu. Kopumā visbiežāk (58%) minētas saslimšanas, kas saistītas ar elpošanas ceļiem (bronhiālā astma, astma, biežas saaukstēšanās, rinīts, hroniskais bronhīts), un vairums šo gadījumu (61%) ir tieši divās nabadzīgākajās ģimeņu grupās, turklāt hroniskais bronhīts – tikai tajās. Tikai šo grupu bērniem uzrādīts arī pastāvīgs nogurums, kas traucē mācīties, un atrašanās tuberkulozes apdraudēto uzskaitē, kaut arī šie traucējumi nepārsniedz 15% visu uzrādīto veselības traucējumu skaitu.

Protams, subjektīvos vērtējumus un it īpaši par jau pagājušo posmu (pēc atmiņas) nedrīkst absolutizēt, un tie izmantojami ar zināmu piesardzību. Tāpēc papildus salīdzināmi būtiskākie bērnu audzināšanas apstākļi ģimenēs ar labāku un sliktāku materiālo nodrošinājumu.

Pirmklasnieku vecāku aptaujā vērtējumam par biežumu vai pieejamo daudzumu tika piedāvāti 13 konkrēti apstākļi gan attiecībā uz uztura sastāvu, gan bērnu darbošanās un garīgās attīstības iespējām, gan vērojamiem vecāku uzvedības paraugiem un audzināšanas metodēm. Katra apstākļa biežumu vai pietiekamību vecākiem bija piedāvāts vērtēt 5 pakāpēs. Atbilžu sadalījums pa šīm pakāpēm katram no apstākļiem izrādījās ļoti atšķirīgs (1.16. tab.). Tos analizējot, jāsecina, ka vairumā ģimeņu bērnu uzturs ir pietiekami vispusīgs, tāpat uzturēšanās svaigā gaisā, grāmatu pieejamība un rotaļas ar citiem bērniem. Savukārt attīstošo pulciņu apmeklētība, kultūras iestāžu apmeklējumi un arī sociālo kontaktu iespējas kopīgi ar vecākiem – visai ierobežotas. Grūti viennozīmīgi vērtēt biežā TV pārraižu skatīšanos, tomēr, ja tā ir ievērojami biežāka par iesaistīšanos dažādos pulciņos, tad TV veltītās stundas tomēr liecina drīzāk par vecāku izpratnes vai materiālo iespēju trūkumu, nekā labvēlīgu attīstības nosacījumu.

1.16. tabula

**Dažādu bērna attīstības nosacījumu pieejamība pirmklasnieku ģimenēs,
% no ģimeņu skaita, 1998**

- Availability of some conditions for development of 1 st grade pupils,
% of respondents, 1998

Nosacījumi • Conditions	Nemaz • No, never	Maz, reti • Little, rare	Vidēji, reizēm • Average, time by time	Daudz, bieži • Much, often	Bagātīgi, ļoti bieži • Very much	Nav atbildes • No answer
Bērna dalība mājas, dārza darbos • Domestic work, gardening	1.2	12.5	54.8	24.5	3.9	3.1
Gaļas, piens, citas olbaltumvielas uzturā • Meat, milk	0.7	5.0	31.0	48.0	12.9	2.4
Augļi un dārzeņi uzturā • Greens, fruits	0.4	5.2	23.0	49.5	19.8	2.1
Bērnu grāmatu pieejamība • Books for children	0.4	7.0	26.9	39.5	23.7	2.5
Uzturēšanās ārā, zaļumos • Outdoor activities	0.4	1.7	16.4	44.0	35.7	1.8
TV pārraižu skatīšanās • TV	1.2	8.0	35.5	41.5	11.6	2.2
Kopīgas ar vecākiem viesošāns • Visitings	2.5	23.9	47.4	20.2	3.2	2.8
Kopīgas rotaļas ar citiem bērniem • Plays with other children	0.6	6.6	30.4	40.6	19.5	2.3
Ekskursijas, teātra, muzeju, koncertu, apmeklējumi • Excursions, cultural events, museums	5.9	35.7	43.0	11.3	1.3	2.8
Dalība mūzikas vai mākslas skolās, pulciņos • Attending groups of visual art, music etc.	34.2	18.8	21.9	14.0	3.9	7.2
Pēriens par neklausību, palaidnībām • Physical punishment	26.4	48.8	19.5	2.0	0.1	3.2
Pieaugušo strīdi • Conflicting adults	21.0	51.9	18.3	3.3	0.7	4.8
Pieaugušo piedzeršanās • Drunken adults	59.3	26.9	5.7	1.3	0.6	6.2

Lai atvieglotu visu vērtējumam piedāvāto apstākļu pieejamību ģimenēs atkarībā no turības līmeņa, gradācijas pakāpes tika pielīdzinātas vērtībām pēc 5 ballu sistēmas un aprēķināti nosacīti vidējie vērtējumi. Dabiski, ka tie izmantojami tikai un vienīgi kā relatīvā biežuma vai daudzuma indikatori, bet nekādā gadījumā par kāda audzināšanas apstākļa vērtējumu pēc tā kvalitātes vai pietiekamības.

Šo nosacīto biežuma rādītāju salīdzinājums vairāk un mazāk nodrošinātās ģimenēs parāda, ka tā lielums praktiski neatšķiras tiem nosacījumiem, kas neprasa izdevumus – kā bērnu dalība mājas darbos, rotaļas ar citiem bērniem, uzturēšanās zaļumos. Toties tas atšķiras tiem apstākļiem, kuru nodrošinājums prasa izdevumus – kā olbaltumvielas, un augļi uzturā, bērnu grāmatu pieejamība, bet it īpaši tādiem, kas nav absolūti nepieciešami dzīvības uzturēšanai – ekskursijas un kultūras iestāžu apmeklējumi, dalība skolas vai citos pulciņos, kopīgas ar vecākiem viesošānās (1.17. tab.). Tas nozīmē, ka izplatītajā mazturīgo ģimeņu grupā valda fiziskās izdzīvošanas modelis, ierobežojot bērnu garīgās un sociālās attīstības iespējas.

Nabadzīgajās ģimenēs bērniem savukārt ir arī relatīvi lielākas iespējas vērot vai piedzīvot pieaugušo strīdus un piedzeršanos. Minētā Nabadzības pētījuma intervijās cilvēki ne vienu vien reizi atzinuši, ka naudas trūkumā viņi sākuši biežāk strīdēties, ka vīrieši smagi pārdzīvo savu nespēju veikt ģimenes apgādnieka lomu un meklē mierinājumu dzeršanā. Arī tas var izraisīt papildus strīdus, nerunājot par nabadzības padziļināšanos. Tomēr vairāk par pusi vecāku norādījuši, ka bērniem vispār nav nācies redzēt pieaugušos ģimenes locekļus piedzērušus un tikai 2%, ka tas gadās bieži.

Lieki teikt, ka bez zemākas izglītības kvalitātes, atstumtības sajūtas un depresijas rašanās palielinātas varbūtības, pēdējo ietekmē ierobežotas izaugsmes iespējas var negatīvi ietekmēt arī fizisko veselību. Respektīvi, nabadzības izplatība tiešām draud ar nepilnvērtīgu jauno maiņu.

Līdzīgs situācijas raksturojums gūstams arī no atbildēm par *grūtībām, kas ģimenēm radušās, gatavojot pirmklasnieku skolai*. Arī šai jautājumā kā varbūtējas grūtības tika piedāvātas tādas, kas prasa un neprasa zināmus izdevumus. Kā jau bija gaidāms, pirmā veida grūtību biežums palielinās ģimeņu grupās ar mazākiem ienākumiem, bet otrā veida - atšķiras visai maz (1.18. tab.). 69% no ģimenēm, kuru bērni nav varējuši apmeklēt pirmsskolu, atsaucas uz nespēju par to maksāt (pat 5 Ls mēnesī), vēl citi uz skolas tālumu kā arī bērnu vājo veselību. Laika zaudējumu, pavadot uz skolu un palīga trūkumu mājās nabadzīgākie vecāki minējuši pat retāk nekā turīgākie. Iespējams tāpēc, ka starp nabadzīgākajiem ir vairāk bezdarbnieku, kas laika patēriņu bērnu pavadīšanai izjūt mazāk sāpīgi un arī mājās iespēj visu paveikt bez bērnu palīdzības.

Mazāk turīgajās grupās pieaug arī anketā neminēto grūtību pieraksti. To starpā minēti galvenokārt papildus izdevumi gan svešam cilvēkam par pavadīšanu uz skolu, gan maksai par pulciņiem, ekskursijām, vecāku "nodevām" skolai. Pieminēta arī nepietiekamā informācija par visu skolai nepieciešamo, grūtībām sameklēt prasītās grāmatas, nepietiekamā skolas piederumu kvalitāte un arī laika patēriņš, palīdzot veikt mājas uzdevumus.

Kopumā labāk pārtikušajās grupās izjūtamā grūtību skaits ir mazāks (vidēji 1.2 uz ģimeni) un to starpā dominē raizes par bērna drošību. Turpretī līdz ar naudas grūtībām vidējais sarežģītumu skaits, gatavojoties skolai, pieaug līdz 2.9. Nabadzīgāko starpā ar naudas trūkumu mācību līdzekļu, apģērba un apavu iegādē sastapušās 2/3 ģimeņu, retāk – ar līdzekļu trūkumu skolas pusdienām, jo daļai šo bērnu pašvaldības piešķir brīvpusdienas.

Kā liecina atbildes uz jautājumu par *pēdējā gada laikā saņemto sociālo palīdzību*, caurmērā brīvpusdienas skolā vai bērnudārzā ir visizplatītākais palīdzības veids šīm ģimenēm, un to saņēmušas 15% ģimeņu, t.sk., taupīgi saimniekojošo vidū 7.0%, bet nabadzīgāko – 32.1% (1.19. tab.). Šai pašā grupā par nabadzīgām atzītas tikai 7.3% ģimeņu. Tātad pašvaldību sociālie dienesti brīvpusdienu piešķiršanā vadījušies no elastīgākiem kritērijiem nekā MK 75. noteikumos noteiktie un vairāk rūpējušies par bērnu vajadzību apmierināšanu.

Trīsreiz retāk par brīvpusdienām gan kopumā gan nabadzīgākajām ģimenēm piešķirti dzīvokļa vai apkures pabalsti, drēbes un apavi no humānās palīdzības, nedaudz retāk – atlaides transporta

izmaksās. Saprotams, ka praktiski visus palīdzības veidus relatīvi biežāk saņemušas trūcīgākās grupas ģimenes, tomēr ne visas. Un tas liecina vai nu par pašvaldību nespēju sniegt nepieciešamo palīdzību un cilvēku atturību tās prasīšanā, vai arī kritēriju atšķirībām formālajā un subjektīvajā nabadzības vērtējumā. Turklāt vērojama kā pārlieta nabagošanās tā pieticība. Tā, pēc aptaujas datiem 1/5 ģimeņu, kam piešķirts trūcīgās statuss, sava materiālā nodrošinājuma vērtējumā atzinuši, ka dzīvot var, ja taupīgi saimnieko. Nav izslēgts, ka viņi patiešām var savilkt galus, tikai pateicoties saņemtajai palīdzībai.

1.17. tabula

Dažādu attīstības nosacījumu pieejamības vidējais vērtējums ballēs pirmklasnieku ģimenēs ar atšķirīgu pārticības līmeni, 1998

• Evaluation of availability of certain conditions for development by family's well-being

Nosacījumi • Conditions	Vidēji • Ave- rage	tai skaitā ar savas pārticības vērtējumu • of them by well being:				
		visa diezgan • enough to make savings	visumā labi • without serious problems	dzīvot var, ja taupa • satisfactory if economise	bieži naudas grūtības • often short of money	parādos • in debts
Bērna dalība mājas, dārza darbos • Domestic work, gardening	3.15	3.16	3.18	3.19	3.17	3.18
Gaļa, piens, citas olbaltumvielas uzturā • Meat, milk	4.31	3.98	3.82	3.58	3.16	3.69
Augļi un dārzeņi uzturā • Greens, fruits	4.62	4.23	3.94	3.72	3.37	3.85
Bērnu grāmatu pieejamība • Books for children	4.62	4.26	3.91	3.55	3.54	3.81
Uzturēšanās ārā, zaļumos • Outdoor activities	4.46	4.10	4.18	4.18	4.04	4.15
TV pārraižu skatīšanās • TV	4.23	3.63	3.58	3.55	3.33	3.56
Kopīgas ar vecākiem viesošānās • Visitings	3.62	3.29	3.07	2.85	2.54	2.98
Kopīgas rotaļas ar citiem bērniem • Plays with other children	4.00	3.71	3.74	3.67	3.87	3.73
Ekskursijas, teātra, muzeju, koncertu apmeklējumi • Excursions, cultural events, museums	3.54	3.05	2.79	2.43	2.21	2.65
Dalība mūzikas vai mākslas skolās, pulciņos • Attending groups of visual art, music etc.	2.46	2.65	2.40	2.14	1.93	2.30
Pēriens par neklausību, palaidnībām • Physical punishment	2.23	1.88	1.93	2.07	1.94	1.97
Pieaugušo strīdi • Conflicting adults	2.00	1.94	1.98	2.16	2.23	2.06
Pieaugušo piedzeršanās • Drunken adults	1.23	1.40	1.37	1.57	1.72	1.47

Savukārt papildus anketā piedāvātajiem saņemto ģimenes atbalsta veidu biežums salīdzinoši maz diferencēts pēc ģimenes labklājības līmeņa. To starpā visvairāk (2/3) minēti pabalsti: kā no pašvaldības (laukos), tā no darbavietas (galvenokārt Rīgā), reti – arodbiedrības. Vairumā gadījumu pabalsti piešķirti uz mācību gada sākumu, retāk – uz skolas izlaidumu, kā arī klades mācībām. Samērā bieži minēta arī ūdensskaitītāju uzstādīšana bez maksas (Liepājā, Ventspilī), medikamentu iegāde bez vai ar daļēju maksu, uzturēšanās sanatorijā (lauciniekiem), atlaide bērnu dārza apmaksai.

1.18. tabula

**Ģimeņu īpatsvars, kam radušās grūtības, gatavojot pirmklasnieku skolai,
% no cilvēku skaita grupā, 1998**

• Share of families experienced certain problems at the start of schooling, 1998,
% of respondents in the group

Grūtības • Problems	Vidēji • Ave- rage	tai skaitā ar savas pārticības vērtējumu • of them by well being				
		visa diezgan • enough to make savings	visumā labi • without serious problems	dzīvot var, ja taupa • satisfactor y if economise	bieži naudas grūtības • often short of money	parādos • in debts
Nevarēja apmeklēt pirmsskolu • Couldn't attend preschool	3.2	-	-	2.4	4.5	5.5
Trūka līdzekļu mācību piederumu iegādei • Short of money for training appliances	32.3	-	3.5	18.0	52.6	66.0
Grūtības apģērbt un apaut • Difficulties with clothing and footwear	26.3	7.6	3.5	22.1	58.7	67.0
Jazaudē daudz laika, pavadot uz skolu un sagaidot • Loss of time while accompanying to school	24.1	7.6	28.2	25.6	24.2	16.5
Bailes par bērnu vienu ceļā uz skolu u.c. nodarbtām • Fear for child alone on a way to school, group activities	43.2	30.8	38.9	49.4	42.0	34.9
Mājas pietrūkst palīga darbos • Loss of a helper at home	7.5	7.6	9.2	7.6	7.2	5.5
Šaubas par "mājas" bērna iejušanos citu vidū • Uncertainty about home raised child's feelings in a class	16.7	15.3	12.2	18.0	15.9	20.2
Trūkst naudas kopgaldam • Short of money for school dinners	15.8	-	-	4.8	26.5	44.0
Grūtības ar bērna pieskatīšanu pēc skolas • Nobody to assist after lessons	23.6	23.1	22.1	29.0	18.2	22.9
Cits • Other	3.2	7.6	2.2	2.7	3.0	5.5

Šie pieraksti raksturo gan vajadzību, gan to apmierināšanas iespēju dažādību pašvaldībās un darbavietās. Valsts lomai bērnu attīstības apstākļu uzlabošanā būtu jāizpaužas tādu nosacījumu un iespēju radīšanā, kas mazinātu ģimeņu risku nonākt nabadzībā tās skaitliskā pieauguma dēļ un nepieciešamību pēc palīdzības, lai novērstu šķēršļus bērnu normālai attīstībai.

Aptaujā vecāki tika lūgti novērtēt dažus nākotnē iespējamās valsts atbalsta veidus, sanumurējot trīs viņuprāt vajadzīgākos pēc to nozīmīguma. Kopumā par visvēlamākām gandrīz ¾ ģimeņu tika atzīti divi: ikmēneša ģimenes valsts pabalstu palielināšana un papildus pabalstu ieviešana uz mācību gada sākumu, kas abi ir īpaši nozīmīgi skolas vecuma bērniem. Mazāk populāri šai aptaujas kopumā izrādījās ģimeņu atbalsta veidi, ko saņem ģimenes ar jaunākiem bērniem: bērnu kopšanas pabalsta palielināšana bērna 1.5-3 gadu vecumā (vidēji 2/5 atbildējušo), šī pabalsta izmaksa neatkarīgi no vecāku nodarbinātības (36%), bērnu kopšanas pabalsta palielināšana līdz bērna 1.5 gadu vecumam (1/4) u.c. (1.20. tab.).

Vajadzīgāko atbalsta veidu izvēles biežums atšķiras atkarībā no turības līmeņa. Abu ģimenēm ar skolas vecuma bērniem izmaksājamo pabalstu nozīmīgums pieaug galvenokārt nabadzīgākajās grupās. Savukārt par bērnu kopšanas pabalstu palielināšanu un labāku nodrošinājumu ar bērnudārziem vairāk iestājas relatīvi pārtikušākās grupas. Tas varētu būt izskaidrojams ar ierobežoto izvēles iespēju (līdz 3 atbalsta veidiem) un jaunāku vai vecāku bērnu esamību ģimenē. Ja nabadzīgākās ģimenes, izvairoties vēl vairāk pasliktināt savu stāvokli, vairs neplāno paplašināt ģimeni, tad relatīvi pārtikušākie varbūt vēl apcer noteikumus, pie kādiem varētu papildināt bērnu skaitu. Bērnudārzu nelielo popularitāti nabadzīgāko vidū varētu būt izraisījusi maksa par tiem.

**Pēdējā gada laikā sociālo palīdzību saņēmušo pirmklasnieku ģimeņu īpatsvars,
% no cilvēku skaita grupā, 1998**

• Share of families received certain social assistance during the year at the start of
schooling, % of respondents in the group

Palīdzības veidi • Kind of assistance	Vidēji • Average	tai skaitā ar savas pārticības vērtējumu • of them by well being				
		visa diezgan • enough to make saving	visumā labi • without serious problems	dzīvot var, ja taupa • satisfac- tory if economise	bieži naudas grūtības • often short of money	parādos • in debts
Brīvpusdienas • Free meals at school	15.1	-	3.8	7.0	24.6	32.1
Dzīvokļa pabalstu • Housing benefits	6.0	-	-	3.6	7.6	9.2
Pabalstu pārtikas iegādei • Allowance for food	0.8	-	0.7	0.6	0.8	1.8
Drēbes, apavus no humānās palīdzības • Clothing, footwear from human help	4.1	-	0.7	1.5	7.6	8.2
Pabalstu ārstēšanās vajadzībām • Allowance for medical treatment	1.9	-	0.7	0.6	3.0	4.6
Trūcīgas ģimenes statusu • Poor family status	4.1	-	-	2.1	7.6	7.3
Atlaides transporta izmaksās • Reduction in transport	3.9	-	2.3	2.4	6.1	5.5
Uzturēšanos nometnē • Free stay at a camp	0.8	-	0.7	0.3	1.5	0.9
Citu • Other	5.5	15.4	4.6	4.6	6.1	7.3

Bērnu kopšanas pabalsta izmaksa neatkarīgi no vecāku nodarbinātības likusies lietderīga galvenokārt pieticīgi situētām ģimenēm, kas nevar atļauties nestrādāt, bet kuru izpeļņa nav pietiekama algota bērnu kopēja apmaksai.

Valsts sociālo apdrošināšanu bērnu kopējiem no 1.5 – 3 gadu vecumam par svarīgu atzinuši 13-17% ģimeņu no visiem pārticības līmeņiem. Tas varētu būt izskaidrojams gan ar šo iemaksuniecīgumu, gan nepieciešamības trūkumu tām ģimenēm, kas dotu priekšroku kopšanas pabalsta saņemšanai, nepārtraucot darbu, vai vairs nedomā papildināt ģimeni.

Savus ierosinājumus – papildus vērtējumam piedāvātajiem ģimeņu atbalsta veidiem bija piedāvājuši 3.7% aptaujāto, un to biežums izrādījās lielāks mazāk pārtikušajās grupās. Tika ierosināts: samazināt bezdarbu un nodrošināt vecākiem ģimenes uzturēšanai pietiekamas algas (vairāk par 1/5 ierosinājumu); palielināt pabalstus bērniem pēc 3 gadu vecuma, pirmklasniekiem, vispār skolēniem, vientuļām mātēm, kas nesaņem alimentus, kā arī atbrīvot ģimenes no komunālajiem maksājumiem par bērniem, pagarināt bērnu tiesības uz bezmaksas transportu līdz 10 gadu vecumam un nodrošināt iespēju apmeklēt ārpuskolas pulciņus – vai nu bez maksas vai ar īpašu pabalstu palīdzību: kopā par lielāku materiālo atbalstu - 1/4 daļa ieteikumu; nedaudz retāk ierosināts izmaksāt pabalstus tikai trūcīgām vai tikai „normālām” ģimenēm un sekot tā izlietojumam, sociāli apdrošināt nenodarbinātos bērnu kopējus līdz 7 un pat 8 gadu vecumam, ja bērnu vairāk par 3; palielināt ar nodokli neapliekamo minimumu. Tikai viens no ierosinājumiem neattiecas uz tiešu materiālo atbalstu ģimenēm – bērnu dārzus tuvināt ģimeniskai videi.

1.20. tabula

Pirmklasnieku vecāku par vienu no trim svarīgākiem atzītie uzlabojumi valsts palīdzībā ģimenēm, % no atbildējušo skaita grupā, 1998

- **Preferable three improvements in the public protection of families by well-being of families having 1 st grade pupils, 1998, % of respondents in the group**

Atbalsta veidi • Improvements	Vidēji • Average	tai skaitā ar savas pārticības vērtējumu • of them by well being				
		visa diezgan • enough to make savings	visumā labi • without serious problems	dzīvot var, ja taupa • satisfactory if economise	bieži naudas grūtības • often short of money	parādos • in debts
Palielināt bērnu kopšanas pabalstu līdz bērna 1.5 gadu vecumam • Enlargement of child care allowance up to 1.5 years of age	25.8	46.2	44.3	23.2	20.1	23.8
Palielināt bērnu kopšanas pabalstu no bērna 1.5-3 gadu vecumam • Enlargement of child care allowance at child's 1.5-3 years of age	41.3	38.5	44.3	42.4	40.5	37.6
Izmaksāt bērnu kopšanas pabalstu neatkarīgi no vecāku nodarbinātības • A right to child care allowance regard - less of parents' employment	35.8	23.1	28.2	37.8	38.6	34.9
Palielināt ikmēneša ģimenes valsts pabalstu • Enlargement of monthly family allowance	74.3	84.0	59.5	75.6	81.8	70.6
Sociāli apdrošināt nenodarbinātos bērnu kopējus, kamēr bērns ir vecumā no 1.5 līdz 3 gadiem • State's insurance for childcarer at child's 1.5-3 years of age	14.3	15.4	16.8	13.1	14.4	14.7
Saīsināt bērnu kopšanas pabalstu izmaksu periodu līdz 2 gadiem, atbilstoši palielinot pabalstu apjomu pēdējā pusgadā • Shortening of period for child care allowance up to 2 years with accordingly higher payments	3.4	-	3.8	3.4	3.4	3.7
Ieviest papildus pabalstu mācību gada sākumā grāmatu u.c. skolas piederumu iegādei • Additional allowance to the beginning of school year	71.0	53.8	52.6	68.9	79.5	82.6
Nodrošināt ar vietām pašvaldību bērnudārzos visus gribētājus • Meeting demand for places in municipaly's nurseries	16.4	30.8	25.2	19.2	8.3	15.6
Citi ieteikumi • Other proposals	3.7	-	3.0	3.4	3.4	7.3
Vidējais atzīto uzlabojumu skaits • Average number of choices	2.86	2.92	2.78	2.87	2.90	2.92

Saņemto atbilžu sadalījums liecina, ka cilvēki un vajadzību kombinācijas ir pārāk dažādas, lai visus apmierinātu vieni un tie paši atbalsta veidi un saņemšanas nosacījumi. Tādēļ tie jāpārdomā un pie vajadzības jāmaina tā, lai visas ģimenes ar bērniem tiktu vienlīdz atbalstītas visos to

2. PĀRSKATS PAR GARANTIJU UN ATVIEGLOJUMU SISTĒMU ĢIMENĒM AR BĒRNIEM LATVIJĀ

2. 1. Sistematizēts pārskats par valsts garantiju un atvieglojumu sistēmu sociālai grupai "ģimenes ar bērniem".

Latvijas Darba likuma kodeksā un citos likumos ģimenēm ar bērniem ir paredzētas zināmas garantijas un atvieglojumi to funkciju veikšanai. Sievietēm, kuras gaida bērnu, ir tiesības izmantot grūtniecības un dzemdību atvaļinājumu (DLK, 173. pants). Šī valsts garantija ir saistīta arī ar materiālo aspektu. Saskaņā ar grozījumiem likumā "Par maternitātes un slimību pabalstiem" (1998.g. 19. 06.) tiesības uz maternitātes pabalstu ir sociāli apdrošinātām mātēm, kā arī personām, kuras nav sociāli apdrošinātas, bet ir sociāli apdrošinātu personu apgādībā. Tādējādi tiesības izmantot atvaļinājumu ir visām topošajām mātēm, bet saņemt par šo laiku maternitātes pabalstu – diemžēl ne visām.

Pirms grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma vai tieši pēc tā sievietei pēc viņas iesnieguma piešķir ikgadējo atvaļinājumu, neatkarīgi no darba stāža pie attiecīgā darba devēja (DLK, 174. pants).

Sievietēm pēc viņu vēlēšanās piešķir atvaļinājumu bērnu kopšanai līdz trīs gadu vecumam (DLK, 173. pants). Latvijas Darba likumu kodeksā ir paredzētas arī zināmas aizsardzības jeb drošības garantijas:

- aizliegts pazemināt sievietēm darba samaksu sakarā ar grūtniecību vai bērna kopšanu (178. pants);
- nav atļauts pēc darba devēja iniciatīvas atlaist no darba grūtnieci un sievieti, kurām ir bērni līdz trīs gadu vecumam. Atlaišana atļauta, ja pilnīgi likvidē uzņēmumu, iestādi vai organizāciju (178. pants);
- nodarbināt naktī nav atļauts grūtnieci un sievieti, kurām ir bērni līdz trīs gadu vecumam, arī tēvus, kuri bez mātes audzina bērnus līdz trīs gadu vecumam (51. pants);
- ja samazina darbinieku skaitu, priekšrocība palikt darbā ir darbiniekiem, kuriem ir labāki darba rezultāti un augstāka kvalifikācija. Ja darba ražīgums un kvalifikācija ir vienādi, priekšrocība palikt darbā ir sievietēm, kurām ir bērns līdz 14 gadu vecumam (bērns – invalīds līdz 16 gadu vecumam) vai darbiniekiem, kuriem ir divi vai vairāki apgādājamie (35. pants).

Bez tam Darba likumu kodeksā ir paredzētas vairākas papildus garantijas – atvieglojumi sievietēm, kuras audzina bērnus:

- sievietēm, kurām ir bērni līdz 14 gadu vecumam (bērni – invalīdi līdz 16 gadu vecumam) ikgadējo atvaļinājumu piešķir vasarā vai, pēc sievietes iesnieguma – citā viņai izdevīgā laikā (174. pants);
- sievietēm, kurām ir trīs un vairāk bērni vecumā līdz 16 gadiem vai bērns – invalīds, pie ikgadējā atvaļinājuma pienākas papildus trīs dienas (78. pants).

Daļa no minētajām garantijām attiecas arī uz tēviem, ja viņi audzina bērnus bez mātes.

Saskaņā ar likumu "Par sociālo palīdzību" valsts garantē ģimenēm ar bērniem iespēju saņemt valsts sociālās palīdzības pabalstus, ja tās atbilst konkrētajiem nosacījumiem katrā gadījumā. Visa ģimenes var saņemt vienreizēju bērna piedzimšanas pabalstu, ikmēneša ģimenes valsts pabalstu ar piemaksu par bērnu – invalīdu, kā arī atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu un pabalstu aizbildnim par bērna uzturēšanu. Sievietēm, kuras nestrādā vai izmanto atvaļinājumu bērna kopšanai līdz trīs gadu vecumam, ir iespēja saņemt bērna kopšanas pabalstu, turklāt viņām par laiku, līdz bērns sasniedz 1.5 gadu vecumu, valsts veic sociālās apdrošināšanas iemaksas. Visi minētie ir valsts sociālās palīdzības pabalsti un tiek finansēti no valsts budžeta līdzekļiem.

Būtiski ir ne vien paredzēt likumā garantijas, bet nozīmīgs ir arī šo garantiju materiālais segums. Diemžēl to apjoms nepietiekami kompensē ģimenes izdevumu palielinājumu, pieaugot apgādājamo skaitam, it īpaši ja to saņemšana saistīta ar mātes nodarbinātības ierobežojumiem un tātad darba samaksas un sociālo garantiju zaudēšanu (2.1. tab).

Papildus tiešajiem pabalstiem valsts paredz ģimenēm ar bērniem arī dažādus atvieglojumus jeb netiešos pabalstus:

- vienam no nodarbinātajiem vecākiem pienākas ienākumu nodokļa atvieglojumi – neapliekamais minimums par katru apgādājamo Ls 10.5;
- atvieglojumi veselības aprūpē:
 - bezmaksas profilaktiskā potēšana bērniem,
 - atlaides (arī bezmaksas) pacienta iemaksās atsevišķām grupām – grūtniecēm, zīdaiņiem, bērniem līdz 1 gada vecumam, bērniem – invalīdiem u. c.
 - apmaksātas slimības lapas pēc 14. dienas.
- atvieglojumi transportā: bērni līdz 7 gadu vecumam sabiedriskajā transportā tiek pārvadāti bez maksas. Ar dzelzceļa transportu bērni vecumā no 7 līdz 10 gadiem var braukt ar t.s. bērnu biļeti – pusi no pieaugušo biļetes cenas; diemžēl bērnu biļetes nav paredzētas autotransportā. Vienīgi skolēnu mēnešbiļetes tiek pārdotas ar atlaidēm.

2.2. Pašvaldību sociālās palīdzības saņēmēju īpatsvars pilsētās un rajonos.

Izmantotā informācija.

Pārejas posmā uz tirgus ekonomiku Latvijai bija jāsāk veidot sociālās palīdzības sistēma no pašiem pamatiem, ieskaitot likumdošanu, kadru sagatavošanu un uzskaites sistēmu. Tāpēc vēl arvien katru gadu notiek kādi grozījumi likumos, līdzekļu piešķiršanas kārtībā, informācijas uzkrāšanā.

Kaut arī kopš 1995. gada, kad tika pieņemts likums par sociālo palīdzību, ar katru gadu to klāsts ir kļuvis bagātīgāks un uz tām balstītie analītiskie aprēķini saturīgāki, vēl 1997. gadā ne visas pašvaldības bija sniegušas ziņas sociālās palīdzības fondam par sociāli mazaizsargātām iedzīvotāju grupām un tām sniegto palīdzību, turklāt par dažām iedzīvotāju grupām (daudzbērnu ģimenēm un invalīdiem) ziņas sniegušas nepilni 95% pašvaldību, bet par pensijas vecuma cilvēkiem, kas dzīvo atsevišķi no apgādnieka, tikai 63.7%. Šai ziņā republikas pilsētas pozitīvi atšķiras no rajoniem. Tas viss ietekmē pieejamo datu pilnību un apgrūtina to analīzi, padarot apstrīdamu virkni vērtējumu.

Pēc šīm – tātad, iespējams, nepilnīgām ziņām visu kategoriju neaizsargāto iedzīvotāju (daudzbērnu un nepilno ģimeņu bērnu, skolas vecuma bērnu ārpus skolas, invalīdu, pensijas vecuma cilvēku bez apgādniekiem, aprūpējamo ar pārvietošanās grūtībām un bezpajumtnieku – sk. tab. 2.2.) kopā valstī 1995. gadā bija 15.6% un 1997. gadā – 13.3% iedzīvotāju. Taču ir ļoti liela varbūtība, ka viens un tas pats cilvēks atbilst vairāku šo kategoriju kritērijiem – pensionāram bez apgādnieka var būt pārvietošanās grūtības, nepilnās ģimenes bērns var neapmeklēt skolu un visu šo grupu cilvēki var būt trūcīgi, kas minētajos procentos netika ieskaitīti, jo abos salīdzināmajos gados kritēriji atšķīrās. Tādējādi pastāvošā uzskaites kārtība nesniedz skaidru pārskatu, cik īsti valstī ir sociāli neaizsargātu cilvēku, cik liela daļa no tiem ir ģimenes ar bērniem, kādām vajadzībām katra šī kategorija saņem pabalstus, cik iedzīvotāji gada laikā saņem pabalstus atkārtoti, cik – pa reizei vai nemaz. Tāpēc no līdzšinējām pārskatu formām var gūt ziņas par daudzbērnu un nepilno ģimeņu skaitu, kas saņēmušas pabalstu, bet nevar uzzināt, cik daudz sociālās palīdzības līdzekļu ir saņēmušas tieši šīs iedzīvotāju kategorijas un kādām vajadzībām.

2.1. tabula

Pabalsti un garantijas ģimenēm ar bērniem atkarībā no mātes nodarbinātības
• Social protection for families with children by employment of the mother

Garantijas, to subjekts • Kind of protection, subject	Ilgums, (biežums) • Period (frequency)	Pabalstu un kompensāciju apjoms, Ls/mēnesī • Income, lats per month	
		nodarbi- nātām • employed	nenodarbinātām, nepilnu darbalaiku strādājošām • out of job, part time workers
Valsts sociālais nodrošinājums • State's guaranties			
piedzimšanas pabalsts • birth grant	vienreizējs • single	107	107
bērna kopšanas pabalsts • child care allowance			
līdz 1.5 gadiem • up to 1.5 years	16 mēneši • months	-	30
no 1.5 līdz 3 gadiem • 1.5 to 3 years	18 mēneši • months	-	7.5
sociālā nodokļa iemaksas • contribution to social insurance	16 mēneši • months		16.5 (apdrošināšanas fondā) • into social insurance budget
ģimenes pabalsts 1 bērnam • family allowance per child	15 gadi • years	4.25 - 8.10	4.25 - 8.10
piemaksas bērnam invalīdam • allowance for disabled	15 gadi • years	35	35
bezmaksas medicniskā aprūpe • free medical care	1 gads • year	...	...
atlaides bērniem sabiedriskajā transportā • reductions in transport	1 - 7 - 10 gadi • up to 1-7-10 years	...	...
Sociālā apdrošināšana • Social insurance benefits			
maternitātes pabalsts • maternity benefits	~4 mēneši • months	~75*	---
bezdarba pabalsts • unemployment benefit			
pēc 1.5 gadu atvaļin. • after 1.5 year child care leave	9 mēneši • months	---	29
zaudējot darbu • sacked	9 mēneši • months	>35	---
slimības pabalsts bērna kopšanai • sickness benefit	>14 d.	~60*	...
ienākumu nodokļa atlaides: • reduction of income tax:			
par vienu apgādājamo • monthly per each dependant	regulāri • regular	2.62	--
par izdevumiem izglītībai un ārstniecībai • from expenditures for education and health	ik gadu • yearly	par izd. līdz Ls 90 • up to 90 Lats of expenditures	...
uzkrājums sociālās apdrošināšanas fondā • contribution to social insurance	regulāri • regular	neierobežoti • without limitation	
Darba vietā • Income at job			
darba alga • salary	regulāri • regular	~75*	---
slimības pabalsts • sickness benefit	1 - 14 d.	~60*	---
iespējamās piemaksas • eventual benefits	neregulāri • irregular	X	---
Pašvaldību sociālā palīdzība • Municipal social assistance			
pabalsts trūcīgajiem • allowance for poor families	pēc ienākumu līmeņa • means tested	līdz 3 mēnešiem • up to 3 months	līdz 6 mēnešiem • up to 6 months
brīvpusdienas skolā u.c. • free school meals etc.	pēc ienākumu līmeņa • means tested	...	...

* aptuveni rēķinoties ar 1997. gada vidējo algu, sieviešu mazāko darba samaksu par vidējo, jauno cilvēku mazāku darba stāžu un zemākiem amatiem • approx: keeping in mind average salary in 1997, lower average salaries of women, usually lower job status of young persons

Būtisks uzdevums Sociālās palīdzības fonda turpmākajā darbā ir pilnīgu ziņu ieguves nodrošināšana no pašvaldībām. Iespējams, ka informācijas bagātināšanas nolūkā nepieciešama individualizēta palīdzības saņēmēju uzskaitē un pašvaldību darbinieku apmācība sadarbībā ar Pašvaldību savienību. Pagaidām tikai 490 no 593 pašvaldībām strādā sociālie darbinieki, bet tie var arī nebūt nodarbināti pie pārskatu gatavošanas. Turklāt tikai 3.5% no sociālajiem darbiniekiem ir ieguvuši diplomu par speciālu izglītību un vēl 36.7% - sertifikātu, bet vairums - rajonos 44.5% un republikas pilsētās - 54.6% - ir bez speciālās izglītības šai jomā. Kaut arī pēdējo 3 gadu laikā sociālo darbinieku skaits un sagatavotība ir būtiski auguši, nodrošinājums ar tiem uz 1000 iedzīvotājiem atsevišķās administratīvās vienībās vairākkārt atšķiras (sk. zīm. 2.1.).

2.2. tabula

Mazaizsargātās iedzīvotāju grupas Latvijā, skaits
• Vulnerable groups in Latvia, number

	1995	1996	1997
Daudzbērnu ģimenes ar abiem vecākiem • Large families (3 and more children) with both parents	33632	30574	29602
<i>bērnu tajās • children</i>	125816	108573	101782
Nepilnās ģimenes • One parent families	47576	41482	43325
<i>bērnu tajās • children</i>	87037	75776	71738
t.sk. daudzbērnu (3 un vairāk) • of which large	6142	5278	5550
<i>bērnu tajās • children</i>	21745	19403	19335
Invalīdi • Disabled	97812	76662	84183
Pensijas vecuma cilvēki bez apgādniekiem (pēc Civillikuma) • Lone pensioners	67781	56402	57044
Bērnu invalīdu ģimenes			
• Families with disabled children	5932	5993	6227
<i>bērnu tajās • children</i>	6728	6283	6483
Ģimenes ar bērniem, kas neapmeklē skolu			
• Families with children out of school	1476	1465	1262*
<i>bērnu tajās • children</i>	1833	1694	1579
SPD aprūpētās personas			
• Persons attended by social workers	6943	7190	7158
t.sk. bez pārvietošanās iespējām	869	813	501
• of which: with limited mobility			
invalīdi • disabled	2120	2148	2383
Trūcīgās ģimenes • Poor families	...	113516	106869
Bezpaļumtnieki (vidēji gadā)			
• Homeless (average a year)	368	384	431

Sociālās palīdzības darba analīze par 1995.-1997. g.

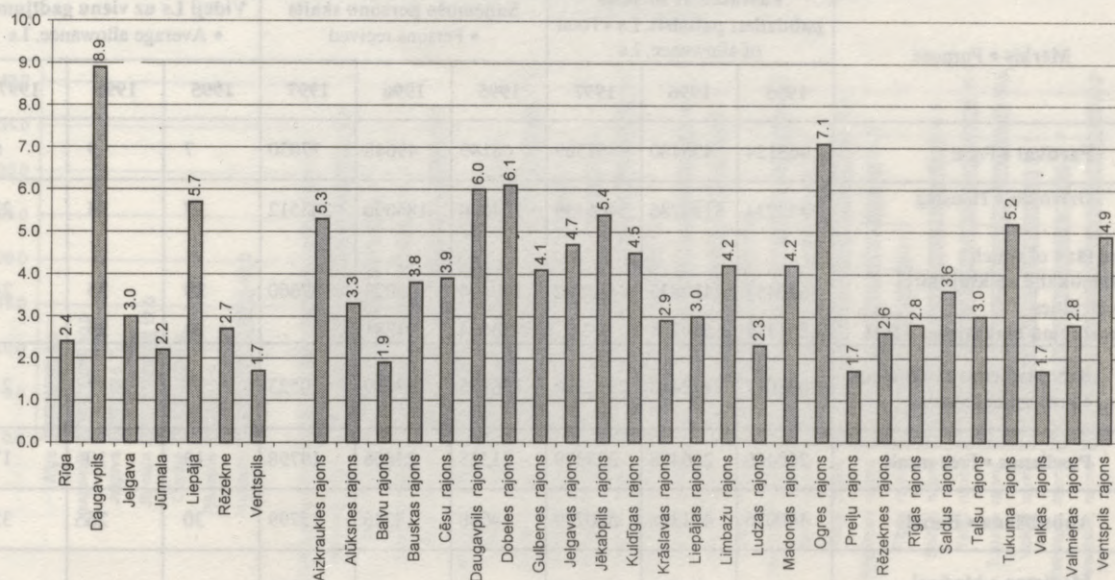
Sociālās palīdzības pasākumu finansējuma struktūra.

Pašvaldību sociālā palīdzība tiek sniegta dažādos veidos: kā pabalsti – naudā vai apmaksājot rēķinus noteiktām vajadzībām, kā izdevumi mājas aprūpei un kā aprūpes iestāžu uzturēšana. Palīdzības veida izvēle atkarīga no saņēmēja vai ģimenes locekļu spējām veikt nepieciešamo aprūpi, kā arī pašvaldības iespējām piedāvāt vai apmaksāt vēlamāko. Kā zināms, izdevumi uz

vienu aprūpējamo institūcijās ir dārgāki nekā mājās, tāpēc saprotams, ka kopējos sociālās palīdzības izdevumos dominē pabalsti: 1997. gadā vidēji 76.2%.

2.1. zīmējums

Sociālo darbinieku skaits uz 1000 iedzīvotājiem pa Latvijas rajoniem, 1997. gads
Number of social workers per 1000 residents by districts, 1997

Pabalstu struktūrā pēc mērķiem pirmo vietu ieņem izmaksas komunāliem maksājumiem, jo tādi nepieciešami praktiski visām mazaizsargātajām iedzīvotāju grupām, otrā vietā – brīvpusdienas skolēniem, jo daudzbērnu un nepilno ģimeņu bērni kopā ir pēc skaita lielākā starp šīm grupām (sk. tab. 2.2.). Diemžēl, pirms diviem gadiem izdarītā pabalstu nosaukumu un grupējumu daļējā maiņa neļauj pilnībā izvērtēt pabalstu struktūras attīstības tendences. Tomēr dažiem pabalstu veidiem dinamiku var izsekot: dzīvokļu pabalstu kopapjoms 3 gadu laikā pakāpeniski mazinājies, bet skolēnu brīvpusdienām atvēlētie līdzekļi, neraugoties uz bērnu skaita mazināšanos, aplūkojamajās grupās - pieauguši. Šis pabalsts uz 1 gadījumu pieaudzis no 11 līdz 21 Ls (tab. 2.3.).

Dabiski, ka katrā pašvaldībā pabalstu struktūra atšķiras no vidējā ne vien atkarībā no apdzīvojuma rakstura, bet arī atbilstoši viņu iedzīvotāju sastāva īpatnībām un mazaizsargāto iedzīvotāju grupu īpatsvaram. Tā daudzbērnu ģimeņu (3 un vairāk bērnu) atvašu īpatsvars atsevišķās pilsētās un rajonos svārstās no 5.4 līdz 39.1% no visiem iedzīvotājiem līdz 15 gadiem un nepilno ģimeņu bērnu – 3.8-30.6% no visiem bērniem (sk. zīm. 2.2., 2.3.).

Raksturīgi, ka minēto mazaizsargāto grupu pārstāvju lauku rajonos ir relatīvi vairāk nekā lielāko pilsētu grupā. Šīs īpatnības būtu jāņem vērā dalot pašvaldību budžeta izlīdzināšanas fonda līdzekļus. Lai nebūtu tā, ka pabalstu pieprasījumi jāatsaka tieši lauciniekiem līdzekļu trūkuma dēļ. Uz tādām domām vedina sociālās palīdzības dienestu dati par pabalstu saņēmēju īpatsvaru katrā no mazaizsargātajām grupām. Republikas pilsētu grupā pabalstu saņēmušo daudzbērnu ģimeņu īpatsvars ir augstāks nekā rajonos (1997. gadā attiecīgi 76.4 un 60.6%) kaut arī daudzbērnu ģimeņu bērnu relatīvi vairāk ir rajonos. Tāpat nevienā rajonā nav vērojams, ka visas daudzbērnu vai nepilnās ģimenes būtu pieprasījušas un arī saņēmušas pabalstus, kā tas 1997. gadā ir bijis vairākās no lielākajām pilsētām (zīm. 2.4., 2.5.).

Bērnu audzināšanai ģimenēs nav līdzvērtīgas alternatīvas, tādēļ arī pašvaldības visvairāk cenšas palīdzēt tieši ģimenēm ar bērniem, piešķirot pabalstus dažādiem mērķiem.

Sociālās palīdzības pabalstu lielums un saņēmēju skaits

• Social assistance of municipalities

Mērķis • Purpose	Pašvaldības sociālās palīdzības pabalsti, Ls • Total of allowance, Ls			Saņēmušo personu skaits • Persons received			Vidēji Ls uz vienu gadījumu • Average allowance, Ls		
	1995	1996	1997	1995	1996	1997	1995	1996	1997
1. Partikai • Food	463124	436480	457589	68149	49648	77050	7	9	6
2. Dzīvokļu • Housing	7432234	6199286	5466459	274080	184090	243512	27	34	22
no tā: • of which									
komunālie maksājumi • facilities	5630457	4429825	4463522	193474	125023	187660	29	35	24
kurināmā maksājumi • fuel	1801777	1550724	...	76474	61281	...	24	25	...
3. Brīvpusdienas skolniekam • Free school meals	2035017	2142483	2342316	186125	128029	110523	11	17	21
4. Pusdienas • Free meals	268460	236478	333379	21325	23606	19798	13	10	17
5. Apbedīšana • Burial	440076	471348	500779	14640	18286	15799	30	26	32
6. Medicīna • Medical treatment		400825	1148116			102575			11
7. Bērnu izglītība • Education			645332			46555			14
8. Pārējie • Other			1368999			145417			9
9. Dažādiem mērķiem • Different purposes	1828241	...	...	196108	...	...	9		
10. Naudas izmaksas • Assistance in cash	4219840	...	...	303349	...	...	14		
11. Trūcīgām ģimenēm soc. palīdzības pabalsts • Allowance for poor families	...	4291506	1229409	...	156989	106869		27	12
12. Pabalsti aprūpei mājās • Care allowance	...	206392	40610	...	6169	1446		33	28

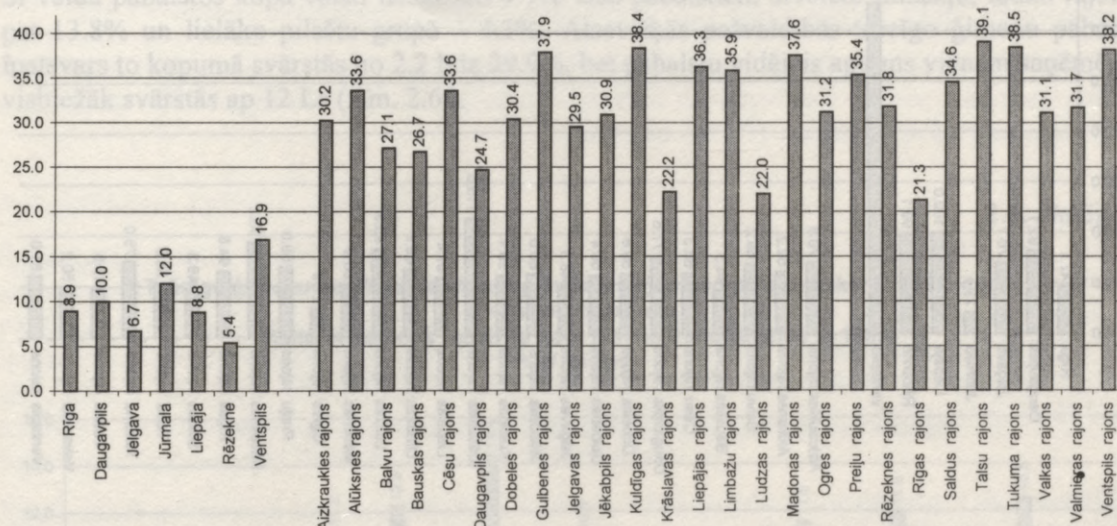
2.2. zīmējums

Bērnu skaits daudzbērnu ģimenēs ar abiem vecākiem, 1997. gads

% no bērnu skaita

Share of children in large families with both parents in 1997,

% of all children up to 15 by districts

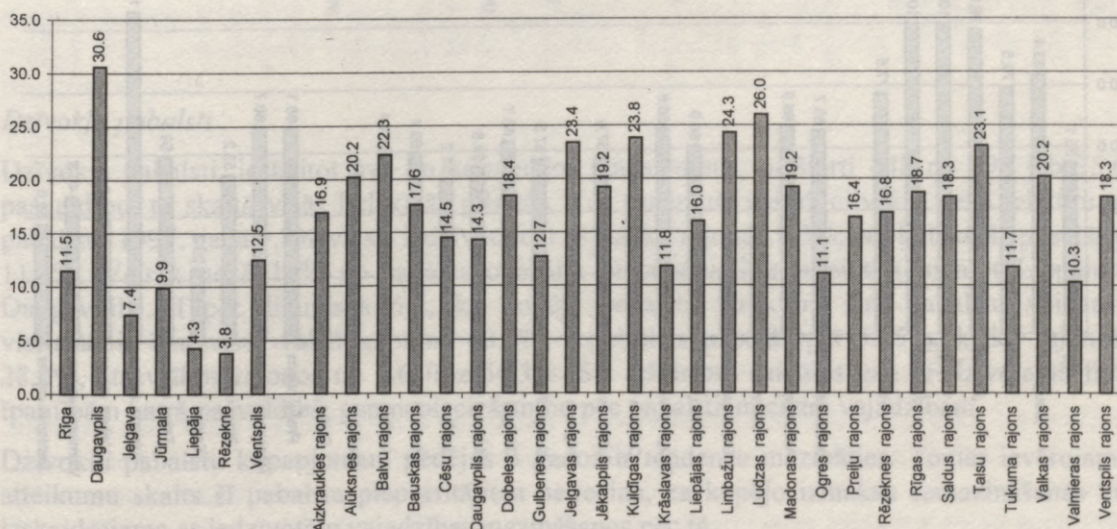
2.3. zīmējums

Bērnu skaits nepilnās ģimenēs, 1997. gads

% no bērnu skaita

Share of children in one-parent families in 1997,

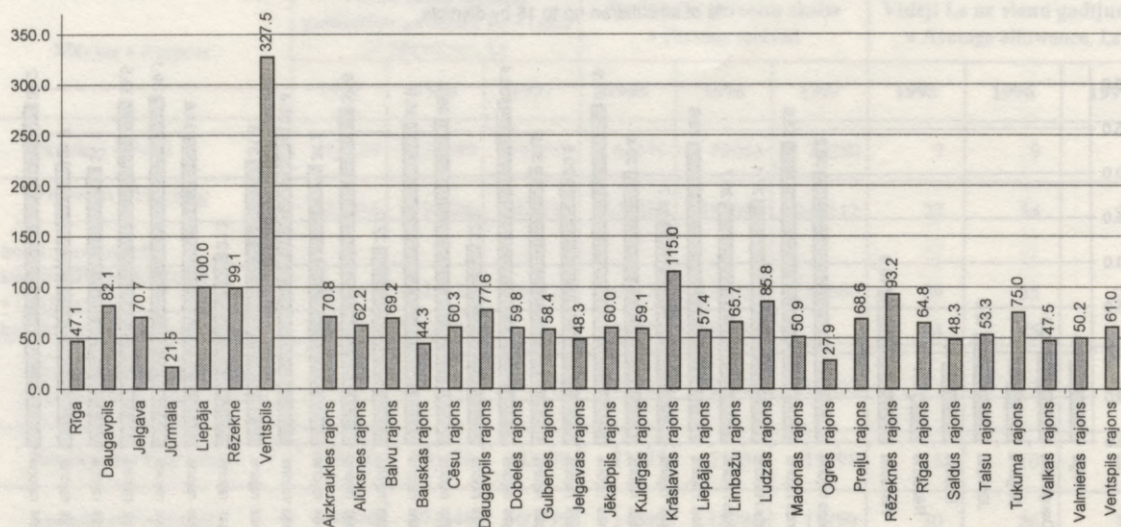
% of children up to 15 by districts

2.4. zīmējums

Pabalstu saņēmēju daudz bērnu ģimenes, kurās ir abi vecāki, 1997. gads
% no visām

Ratio of large families with both parents received allowances in 1997,
% of the kind

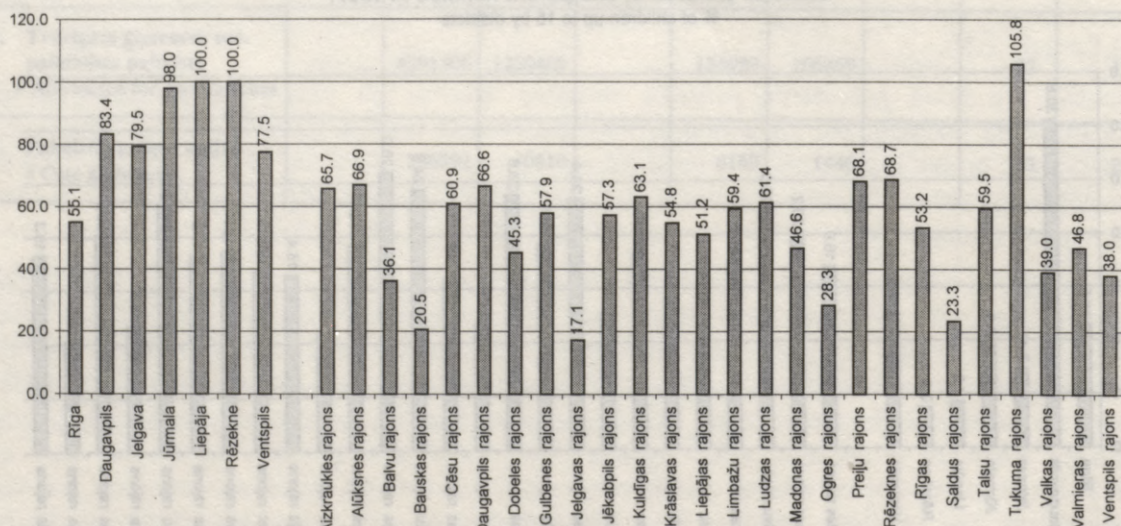

2.5. zīmējums

Pabalstu saņēmēju nepilnās ģimenes, 1997. gads

% no visām

Ratio of one-parent families received allowances in 1997,
% of the kind

Pašvaldību pabalsti.

Trūcīgām ģimenēm (75. noteikumi)

Trūcīgo ģimeņu sociālās palīdzības pabalsts pēc Sociālās palīdzības fondā ienākušās informācijas maksāts tikai 375 pašvaldībās no 593 jeb 63.2% no tām, to starpā 4 no 7 republikas pilsētām. Tomēr to saņēmuši 4.3% valsts iedzīvotāju, t.sk., 1.4% lielākajās pilsētās un 7.3% – lauku rajonos. Turklāt pašvaldībās, kas sniegušas ziņas, vēl 11.1% pieprasījumu, salīdzinot ar šo pabalstu saņēmušo skaitu, ir atteikti (lauku rajonos vidēji 11.7%, republikas pilsētās – 8.4%).

Šī veida pabalstos kopā valstī izmaksāti 9.1% visu pabalstiem atvēlēto līdzekļu, lauku rajonos pat 13.8% un lielāko pilsētu grupā – 4.1%. Atsevišķās pašvaldībās trūcīgo ģimeņu pabalstu īpatsvars to kopumā svārstās no 2.2 līdz 29.9%, bet pabalstu vidējais apjoms vienam saņēmējam visbiežāk svārstās ap 12 Ls (zīm. 2.6.).

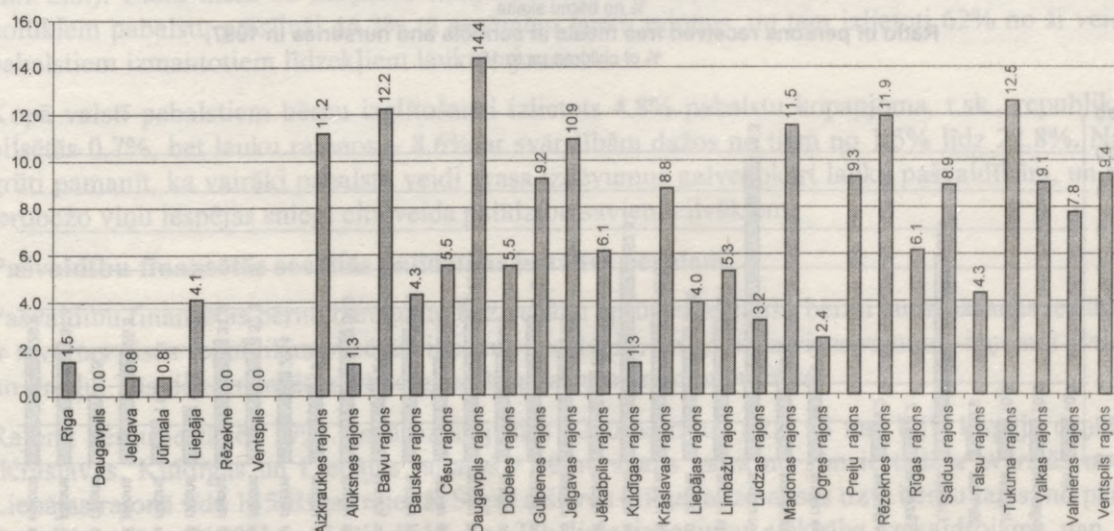
2.6. zīmējums

Trūcīgo ģimeņu sociālās palīdzības pabalstu saņēmušo personu skaits, 1997. gads

% no iedzīvotāju skaita

Ratio of persons received poor families' allowances in 1997,

% of residents

Dzīvokļa pabalsti

Dzīvokļa pabalsti, ieskaitot īres un komunālos maksājumus, piešķirti 448 no 593 jeb 75.6% pašvaldību, to skaitā visās lielākajās pilsētās. Tos saņēmuši vairāk cilvēku, nekā jebkuru citu pabalstu: 1997. gadā 9.8% valsts iedzīvotāju, t.sk. lauku rajonos 8.3%, bet lielākajās pilsētās pat 11.3%. Vairāk nekā 14% no saņēmušo skaita pieprasījumi ir atteikti (izņemot Liepāju un Daugavpili). Tāpēc likumsakarīgi, ka kopējā pabalstu struktūrā šim pabalstu veidam ir vislielākais īpatsvars: valstī kopumā 40.4%, republikas pilsētās pat 53.5%, lauku rajonos – 28.0%, atsevišķos rajonos no 3.6 līdz 54.3%. Šīs atšķirības saistītas gan ar dzīvojamā fonda īpatnībām katrā pašvaldībā, gan nepieciešamību pēc pabalstiem citām vajadzībām.

Dzīvokļu pabalstu kopapjomam pēdējos 3 gados ir tendence mazināties. Tomēr ievērojamais atteikumu skaits šī pabalsta pieprasītājiem neliecina, ka kopējo izmaksu samazināšanās būtu izskaidrojama ar iedzīvotāju vajadzības mazināšanos pēc tā.

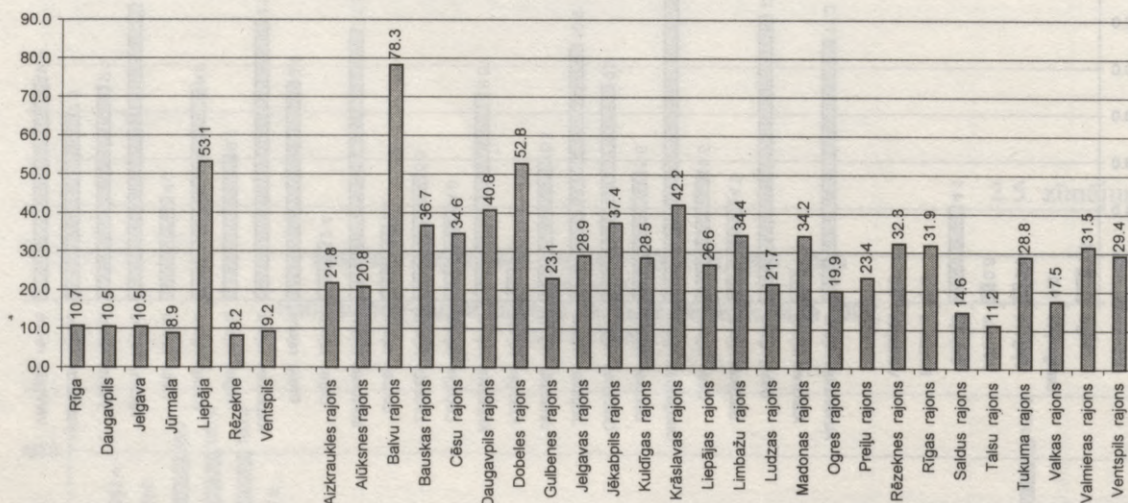
Brīvpusdienas

Pusdienas bez maksas kā pieaugušajiem tā bērniem ir viens no izplatītākajiem pabalstu veidiem. To maksājušas 500 pašvaldības no 593, un saņēmuši 5.2% iedzīvotāju. Saņēmēju vidū vairums ir bērni: vidēji valstī 84.8%, republikas pilsētās 71.6%, lauku rajonos – 91.0%. Vairākās pilsētās un rajonos brīvpusdienas piešķirtas tikai bērniem. Bērnu vidū saņēmēju īpatsvars valstī sasniedz 23.3%, pilsētās 14.1%, lauku rajonos 30.7% (sk. zīm. 2.7.). Šo atšķirību rada lielākais daudzbērnu ģimeņu īpatsvars laukos. Atbilstoši tam svārstās saņēmēju daudzums no katriem 100 bērniem atsevišķās teritoriālās vienībās. Diemžēl vairumā pašvaldību daļu pieprasījumu nācies noraidīt: lauku rajonos vidēji 3.2% pret saņēmušo skaitu, republikas pilsētās – 1.3%.

Pašvaldību izmaksāto pabalstu kopapjomā brīvpusdienām kā pilsētās tā lauku rajonos ir gandrīz vienāds īpatsvars: visiem iedzīvotājiem attiecīgi 20.6% un 19.0%, bērniem 17.0% un 17.6%, valstī kopumā 19.8% visiem un 17.3% - bērniem.

2.7. zīmējums

Pusdienas bez maksas vai par daļēju samaksu saņēmušo personu,
brīvpusdienas skolās vai bērnu dārzos, skaits, 1997. gads
% no bērnu skaita
Ratio of persons received free meals at schools and nurseries in 1997,
% of children up to 15

Pārtikas pabalsti

Pārtikas pabalsti pašvaldībās ir mazāk izplatīti nekā brīvpusdienas: tos piešķirušas tikai 257 pašvaldības no 593 un tos saņēmuši 3.1% iedzīvotāju, t.sk. republikas pilsētās 3.0% un lauku rajonos 3.2%. Vairumam saņēmēju pārtikas produkti izsniegti natūrā: vidēji valstī 69.3% visu saņēmēju, pilsētās 77.9%, lauku rajonos – 61.3%. Pavisam šiem pabalstiem izlietots 3.4% pašvaldību izmaksāto pabalstu kopapjoma.

Atšķirības šai ziņā starp atsevišķiem rajoniem ir ļoti lielas – no 0.5 līdz 11.2% visu pabalstu kopapjomā. Ludzas rajonā, Alūksnes rajonā, Krāslavas rajonā atteikumu skaits pārsniedzis saņēmēju skaitu. Šīs atšķirības liek domāt par pašvaldību līdzekļu nepietiekamību un cilvēku nevēlēšanos šādos apstākļos veltīt pabalstus, kā tas varētu būt Ludzas rajonā.

Pabalsti medicīnas pakalpojumu saņemšanai

Ārstēšanās vajadzībām pabalstus piešķirušas 529 pašvaldības no 593 un tos saņēmuši 4.1% valsts iedzīvotāju, t.sk., lielajās pilsētās vidēji 2.1% un lauku rajonos – 6.2%. Šī atšķirība uzskatāmi liecina par apgrūtinātu medicīnisko pakalpojumu pieejamību lauku un it īpaši nomaļāko apvidu iedzīvotājiem, t.sk. bērniem (sk. 2.5. sadaļu). Turklāt, ja 5 no 7 lielākajām pilsētām atteikumu šādiem pieprasījumiem nav bijis, tad lauku rajonos atteikumu daudzums sasniedz 9.3% no saņēmušo skaita, bet Krāslavas rajonā pat pārsniedz pēdējo.

Atbilstoši atšķirīgai iedzīvotāju vajadzībai pēc palīdzības medicīnisko pakalpojumu samaksai lauku rajonos tam izmantoti vidēji 12.1% pašvaldību izmaksāto pabalstu kopapjoma, pilsētās tikai 4.6%; valstī vidēji – 8.5%. Atsevišķās pašvaldībās šī veida pabalstu īpatsvars to kopumā svārstās no 0.6% Jelgavā līdz 28.5% Alūksnes rajonā.

Pabalsti bērna izglītībai, audzināšanai

Rūpes par mazāk turīgo bērnu izglītošanu izrādījušas 433 pašvaldības no 593, un to izmantojušas 46 555 ģimenes, kas ir aptuveni 4.5% no visām valsts ģimenēm. Tāpat kā palīdzība medicīniskiem pakalpojumiem, arī atbalsts bērnu izglītošanā vairāk bijis nepieciešams lauku rajonu iedzīvotājiem: to saņēmuši 3.2% cilvēku, kamēr republikas pilsētās 0.6% (sk. zīm. 2.8.). Lielā mērā šo atšķirību radījusi transporta nepieciešamība lauku skolēniem: šiem nolūkiem pabalstu prasījuši 46.3% tā saņēmēju lauku rajonos, un tam izlietoti 62% no šī veida pabalstiem izmantotiem līdzekļiem lauku rajonos.

Kopā valstī pabalstiem bērnu izglītošanai izlietots 4.8% pabalstu kopapjoma, t.sk., republikas pilsētās 0.7%, bet lauku rajonos – 8.6% ar svārstībām dažos no tiem no 1.5% līdz 22.8%. Nav grūti pamanīt, ka vairāki pabalstu veidi prasa izdevumus galvenokārt lauku pašvaldībām, un tas ierobežo viņu iespējas sniegt cita veida palīdzību saviem cilvēkiem.

Pašvaldību finansētās sociālās palīdzības iestādes bērniem.

Pašvaldību finansētās bērnu bāreņu un bez vecāku aprūpes palikušo bērnu audzināšanas iestādes ir atvērtas visās republikas pilsētās, izņemot Ventspili, un gandrīz visos rajonos, izņemot Balvu un Preiļu. Tās tiek finansētas attiecīgi no šo pilsētu un rajonu budžeta.

Rajonu bērnu iestādēs 1997. gadā uzturējušies 1250 bērni un tikai 98 nav bijis iespēju uzņemt (Krāslavas, Kuldīgas un Liepājas rajonos). Bērnu skaits katrā no šīm iestādēm svārstās no 6 Liepājas rajonā līdz 135 Rīgas rajonā. Stipri atšķiras arī gada izmaksas uz 1 bērnu tajās: no pāris desmitiem līdz 2170 Ls, vidēji 1517 Ls. Tik liela izdevumu atšķirība izskaidrojama gan ar vidējo bērnu uzturēšanās ilgumu iestādē, gan ēku stāvokli, gan varbūt arī vairāk un mazāk bagātīgu apgādi.

Tikai vienā pilsētā (Rēzeknē) un rajonā (Jēkabpils) iekārtoti pašvaldību dienas centri bērniem invalīdiem. Tā kā bērni invalīdi, diemžēl, ir visās pilsētās un rajonos, pašvaldībām būtu lietderīgi iepazīties ar divu jau darbojošos centru pieredzi un atvērt tādus arī citur.

Jārēķinās, ka vajadzība pēc bērnu patversmēm vai dienas centriem arī bērniem, kas nav bāreņi, var pieaugt, jo bērnu skaits nelabvēlīgās ģimenēs ir liels, dažos rajonos pārsniedzot 5% no kopējā bērnu skaita (zīm. 2.9).

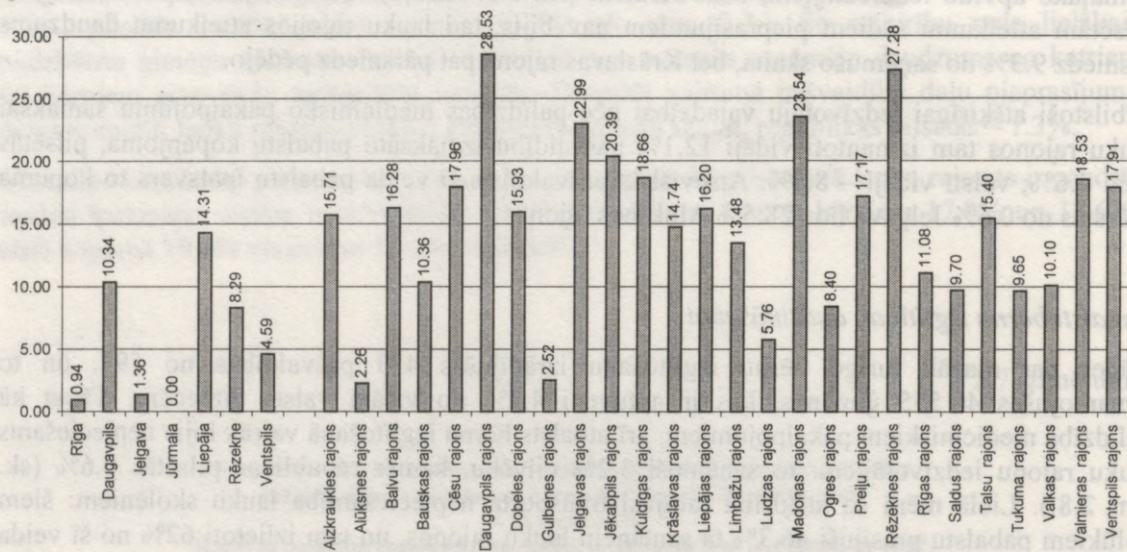
2.8. zīmējums

Pabalsta bērna izglītībai, audzināšanai saņēmušo skaits, 1997. gads

% no bērnu skaita

Ratio of persons received allowance for education in 1997,

% of children up to 15

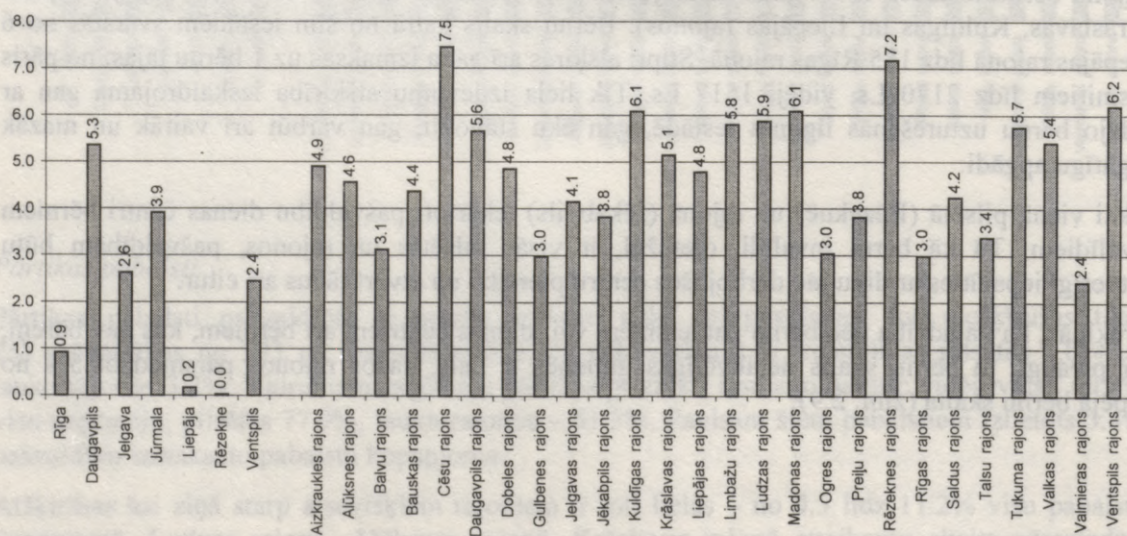
2.9. zīmējums

Bērnu skaits nelabvēlīgās ģimenēs, 1997. gads

% no bērnu skaita

Share of children in ill-disposed families in 1997,

% of all children up to 15

2.3. Pašvaldību pieredze palīdzības sniegšanā ģimenēm ar bērniem

Rajonu un pašvaldību funkcijas sociālās palīdzības jomā, t.sk. palīdzībā ģimenēm ar bērniem ir dalītas.

Rajoni realizē metodisko sociālā darba vadību, apkopo informāciju par visiem pabalstiem, un šī informācija nonāk Labklājības ministrijā. Rajonu līmenī sadarbojas visas ar bērnu interešu aizsardzību saistītās institūcijas. Rajonos bērnu tiesību inspektori gādā par to, lai pašvaldību sociālie darbinieki saņemtu darbam nepieciešamo informāciju, metodiskos materiālus, organizē viņu tikšanās, kurās iespējams apmainīties pieredzē. Šī pieredzes apmaiņa bieži notiek saistībā ar kritiskām situācijām.

Rajonu līmenī (bet tas neizslēdz šo darbību pašvaldību līmenī) ģimeņu apmācībai pievēršas Pieaugušo izglītības centri, to darbs atkarīgs no aktīvistu ieinteresētības. Parasti mācās aktīvākās ģimenes.

Darbs tieši ar cilvēkiem – palīdzības saņēmējiem – ir veicams *pašvaldībām*. Līdztekus sociālās palīdzības darbam tās veic arī visu valsts paredzēto pabalstu izmaksu.

Pašvaldību sociālā palīdzība tiek finansēta no pašvaldību budžeta līdzekļiem. Likums atļauj katrai pašvaldībai pašai noteikt, kādus pabalstus un kam sniegt. Valsts nosaka ienākumu minimālo līmeni, kāds būtu jānodrošina. Pašvaldības piešķir pabalstus un sniedz pakalpojumus, vispirms novērtējot katra prasītāja vajadzības un atbalsta nepieciešamību. Sociālā palīdzība galvenokārt nepieciešama sociāli mazaizsargātajām iedzīvotāju grupām, un to skaitā arī dažāda tipa ģimenēm ar bērniem.

Pašvaldību sniegtajās atskaitēs informācija tiek apkopota pa palīdzības veidiem, nevis saņēmējiem. Tāpēc ir problemātiski līdzšinējās atskaites izmantot, lai analizētu un vērtētu pašvaldību sociālo palīdzību ģimenēm ar bērniem. Bez tam nav redzams, kādu daļu trūcīgo ģimeņu vidū sastāda ģimenes ar bērniem. Ņemot vērā kritērijus, pēc kādiem ģimene atzīstama par trūcīgu, var domāt, ka tieši ģimenes ar bērniem biežāk nekā pārējās atzīstamas par trūcīgām. Pašreiz pieejamā informācija šādu apgalvojumu neļauj ne apstiprināt, ne noliegt.

“Par trūcīgu atzīstama ģimene, ja tās ienākumi pēdējo trīs mēnešu laikā nepārsniedz 75% no Ministru kabineta noteiktā krīzes iztikas minimuma mēnesī uz vienu ģimenes locekli”... (Latvijas Vēstnesis, 1996. gada 2. apr.). Pašlaik (1998.) tie ir Ls 28.67. Diemžēl laika gaitā no Noteikumu sākotnējā variantā pazuduši vārdi “pēc komunālo maksājumu veikšanas”.

Pašvaldību sociālās palīdzības raksturošanai ģimenēm ar bērniem izmantotas ziņas par šo darbības aspektu vairākās pašvaldībās:

- Rīgas pilsētas sociālās palīdzības koordinācijas centrā;
- Zemgales priekšpilsētas sociālās palīdzības nodaļā;
- Daugavpils sociālās palīdzības nodaļā;
- Liepājas sociālās palīdzības nodaļā;
- Ventspils sociālās palīdzības nodaļā;
- Tukuma sociālās palīdzības nodaļā;
- Tumes pagasta valdē;
- Ķekavas pagasta valdē;

Iegūstamās *informācijas izvēli* ietekmēja Sociālās palīdzības fonda apkopotās informācijas (par palīdzības apjomu un veidiem pašvaldību griezumā) nepilnības.

Savukārt konkrēto *pašvaldību izvēli*, kurās tika savākta informācija par palīdzību ģimenēm ar bērniem, noteica konkrētā pētījuma ievirze, veikšanas laiks, iepriekšējās zināšanas par atsevišķu pašvaldību pieredzi palīdzības sniegšanā ģimenēm ar bērniem. Bez tam šīs pašvaldības tika izvēlētas tā, lai varētu gūt priekšstatu par darbību palīdzības sniegšanā ģimenēm ar bērniem dažāda līmeņa pašvaldībās un ar atšķirīgām ienākumu veidošanās iespējām.

Informācijas ieguves gaitu un ziņu detalizācijas pakāpi ietekmēja vairāki savstarpēji saistīti apstākļi:

- uzskaites sistēma pašvaldībās, kas savukārt atkarīga no sociālās palīdzības dienestu apgādes ar datoriem, nodrošinājuma ar attiecīgo programmatūru, darbinieku kvalifikācijas datu apstrādes jomā;
- darba organizācija sociālās palīdzības nodaļā (funkciju sadalījums, savstarpējā uzticēšanās, sadarbība ar citām organizācijām, dienestiem u.c.);
- psiholoģiskais mikroklimats sociālās palīdzības nodaļās, kuru nosaka darbinieku personiskās rakstura īpašības, veicamo uzdevumu izpratne.

Informāciju pārsvarā tika vākta interviju veidā, atsevišķos gadījumos to papildināja sistematizētas atskaites, atsevišķi darbību ilustrējoši dokumenti. Pašvaldībās apkopotie dati atšķīrās pēc to detalizācijas pakāpes, un ir izmantojami nevis visaptverošai atskaitai par konkrēto pašvaldību darbību palīdzības sniegšanā ģimenēm ar bērniem un pašvaldību sasniegumu savstarpējai salīdzināšanai, bet galvenokārt – lai raksturotu, kā šis darbs pašvaldībās tiek veikts, kādi ir rezultāti un kādas – problēmas.

Visas pašvaldības sociālās palīdzības sniegšanā ģimenēm ar bērniem darbojas *saskaņā ar attiecīgajiem likumdošanas aktiem*: “Likumu par sociālo palīdzību”, Ministru Kabineta noteikumiem un konkrētās pašvaldības lēmumiem, izmantojot iespējas realizēt šo palīdzību arī citos veidos, kas izriet no katras pašvaldības īpašās situācijas.

Līdz ar to sociālajā palīdzībā ģimenēm ar bērniem pašvaldībās vērojamas gan kopīgas, gan ļoti atšķirīgas iezīmes – kā šīs palīdzības veidos, tā arī to piešķiršanas (sniegšanas) formās.

Palīdzības saņēmēji – ģimenes ar bērniem – tiek iedalītas vairākās grupās, kas atvieglo darbu ar tām:

- daudz bērnu ģimenes;
- nepilnās ģimenes;
- ģimenes ar bērniem - invalīdiem;
- aizbildņu ģimenes;
- abu vecāku ģimenes;

Reizēm tiek īpaši izdalītas trūcīgās ģimenes, kā arī nelabvēlīgās un /vai riska ģimenes – atkarībā no pašvaldībā esošās situācijas īpatnībām. Trūcīgās un riska ģimenes var būt jebkurā no minētajām grupām.

Ir iespējams, ka ģimene attiecināma uz vairākām no izdalītajām grupām. Sociālie darbinieki parasti ir lietas kursā (jo ir uzskaitē) par katru ģimeni un tai piešķirtajiem pabalstiem vai cita veida palīdzību; ir gadījumi – bet ar šo nodaļu ziņu, – ka ģimene saņem palīdzību, piemēram, kā trūcīga ģimene, nepilna ģimene, kā ģimene ar bērnu invalīdu un vienlaicīgi kā aizbildņu ģimene u.tml., tas ir saistīts ar palīdzībai paredzēto līdzekļu sadalījumu konkrētiem mērķiem, pašu ģimeņu aktivitāti palīdzības meklēšanā, sociālo darbinieku kompetenci.

Daudz bērnu ģimeņu grupā pašvaldības mēdz ieskaitīt ģimenes, pārsvarā sākot ar 4 bērniem – tas izriet no konkrētās pašvaldības iespējām un pabalstāmo ģimeņu skaita un sadalījuma minētajās grupās.

Sociālās palīdzības dienestu sniegtā palīdzība ir materiāla, informatīva un morāla: nereti cilvēkam, kurš nonācis trūkumā, vienkārši nepieciešams parunāt ar kādu, kurš ieteiktu –ko ģimene pati var vēl darīt sava materiālā stāvokļa uzlabošanai, kur kādu palīdzību meklēt, vai visa palīdzība, kas paredzēta valsts likumdošanā, ir saņemta.

Palīdzība ģimenēm ar bērniem ir ar izlīdzinošu raksturu, tā ir vērsta uz to, lai palīdzētu ģimenei nodrošināt bērniem nepieciešamo elementāros apstākļos: siltu pajumti, ēdienu, apģērbu, un iespēju mācīties. Uzmanības centrā ir bērni, un tāpēc palīdzība ģimenēm tiek sniegta tā, lai būtu garantija, ka ieguvēji būs bērni. galvenais princips, kas tiek ievērots – naudu nedot “uz rokas” (izņemot atsevišķus gadījumus, kad sociālās palīdzības nodaļas darbinieki ir droši par izsniegtā

pabalsta mērķtiecīgu izlietošanu – pārsvarā kurināmā iegādei), galvenokārt tā tiek pārskaitīta attiecīgajiem dienestiem, iestādēm, veikalumiem.

Kritērijs palīdzības sniegšanai ģimenei ar bērniem ir – tās ienākumi uz vienu ģimenes locekli un pieaugušo ģimenes locekļu aktivitāte sava materiālā stāvokļa uzlabošanai. Trūcīgās ģimenes statusu piešķir, vadoties no Ministru kabineta noteikumiem, bet palīdzības saņemšanai ieņēmumu sliekšni katra pašvaldība nosaka īpaši.

Palīdzības veidu dažādība, pabalstu lielums ģimenēm ar bērniem un to piešķiršanas kārtības atkarīgas galvenokārt no:

- pašvaldību finansiālajām iespējām;
- sociālās palīdzības nodaļu darbinieku profesionalitātes un personiskajām īpašībām, nodaļu darbinieku rīcības un uzskatu saskaņotības;
- pašvaldību vadības kompetences, izpratnes par palīdzības nepieciešamību un lietderību dažādām ģimenēm, šo darbinieku prasmes saskatīt prioritātes, izvērtēt šodienas un nākotnes vajadzības;
- sociālā dienesta sadarbības ar privātpersonām, dažādām institūcijām, nevaldības organizācijām u.tml.

Ļoti liela ir skolas loma – skolotāji, īpaši nelielajās pašvaldībās, zina katra bērna ģimenes apstākļus un vajadzības.

Kā galvenos faktorus, kas ģimenēm radījuši nepieciešamību griezties pēc palīdzības, pašvaldību sociālie darbinieki pārsvarā nosauc:

- ražošanas apsūkumu, kas radījis bezdarbu;
- cilvēku slinkumu un bezkaunību;
- izglītības trūkumu;
- kraso ekonomisko pārmaiņu radīto depresiju;
- sociālo palīdzību – kas līdzšinējā veidā sekmē atsevišķu slāņu antisabiedriskā dzīves veida saglabāšanos.

Pašvaldību sniegto palīdzību ģimenēm ar bērniem var iedalīt divās grupās:

1. tādu, kas praktiski ir kopīga visām – tie ir pabalsti komunālo maksājumu kārtošanai, kurināmā iegādei, brīvpusdienas skolā, maksa par bērnudārzu, sarīkojumi un dāvanas bērniem Ziemassvētkos, pabalsti ārstēšanās izdevumu segšanai u.c.
2. katrai pašvaldībai individuāli – maksa par bērnu invalīdu uzturēšanu dienas centrā, apmaksāti taloni pusdienām zupas virtuvē; taloni bērnu apģērbiem vai mācību piederumu iegādei; transporta izdevumu apmaksa bērniem; maksa par mūzikas skolu; ceļa u.c. izdevumi talantīgu bērnu līdzdalībai valsts un starptautiskos konkursos; maksa par bērnu uzturēšanos nakts patversmē, sarīkojumi, vasaras nometņu organizēšana u.c.

Nav samērojama dažāda lieluma pašvaldību sniegtā palīdzība ģimenēm ar bērniem: mazās pašvaldībās cilvēki ļoti pazīstami un ir lielāka garantija, ka pabalstus saņems tieši tās ģimenes, kurām tie visvairāk vajadzīgi, bet šajās pašvaldībās ir nelieli līdzekļi un līdz ar to ierobežotas palīdzības iespējas. Savukārt lielās pašvaldībās ar salīdzinoši lielākiem līdzekļiem (pilsētās, Rīgas priekšpilsētās) pieaug risks iedalīt pabalstus ģimenēm, kuras prot sevi ierindot trūcīgo ģimeņu skaitā: formālie noteikumi par trūcīgas ģimenes statusa piešķiršanu un iespējas noslēpt ģimenes patiesos ienākumus šādu variantu pieļauj. Toties te ir plašākas iespējas sadarboties ar dažādām nevalstiskajām organizācijām, tādējādi sociālās palīdzības jomā iesaistīt plašu sabiedrību. Arī lauku pašvaldības sadarbojas gan ar nevalstiskām organizācijām, gan dažādiem ārvalstu partneriem, bet ierobežoto cilvēku resursu dēļ šī sadarbība ir problemātiska.

Sociālie darbinieki atzīst, ka, palīdzot dažādā ziņā t.s. nelabvēlīgo ģimeņu bērniem (piešķirot brīvpusdienas, līdzekļus apģērbiem, mācību piederumu iegādei, u.c.), vecāki tādējādi pat daļēji tiek atbrīvoti no rūpēm par saviem bērniem, bet šajā nepatīkamajā situācijā ir jādoma tieši par bērniem. Palīdzība ģimenēm ar bērniem ir vērsta uz to, lai bērniem trūkmā nonākušās ģimenēs

būtu ja ne vienādas iespējas augt un izglītoties ar pārtikušu ģimeņu bērniem, tad vismaz – lai viņi nepaliktu bez jebkādam iespējām. Palīdzība, kā minēts jau iepriekš, vērsta uz iespēju izlīdzināšanu. Diemžēl šo ģimeņu materiālais stāvoklis praktiski neuzlabojas, daļa no tām, dzīvojot no sociālajiem pabalstiem, atražo sevi iepriekšējā līmenī.

Analizējot sociālās palīdzības dienestu darbu, pabalstos izmaksātās summas un šo pabalstu dažādību, palīdzības veidu atšķirības dažādās pašvaldībās, nākas konstatēt, ka ģimeņu trūkuma cēloņi ir divējādas dabas – no pašiem atkarīgu un neatkarīgu apstākļu radīti, un ar to sociālie darbinieki rēķinās, izvērtējot konkrētus palīdzības lūgumus.

Ģimenes *atteikumus* saņem retos gadījumos, un šie atteikumi ir pamatoti (ģimenē ir darba spējīgi nestrādājoši ģimenes locekļi, kuri neizmanto piedāvātās darba iespējas u.c. gadījumos), un parasti ģimenei tiek piedāvāts kāds viņu problēmu risinājums. Bieži vien izrādās, ka palīdzības meklētāji nav pietiekami informēti par to, kas kuram pienāktos un kur palīdzība meklējama, bet šī nezināšana saistīta ar pašu pasivitāti.

Sociālās palīdzības dienestu darba organizācija *lielā mērā ir atkarīga no pašvaldības lieluma, darbinieku kvalifikācijas un viņu savstarpējās sadarbības un izpratnes par darba prioritātēm, pašvaldības finansiālajām iespējām un prasmes sadarboties ar citām dažāda līmeņa institūcijām savā pašvaldībā, Latvijā un ārzemēs.*

Sociālie darbinieki uzskata, ka viņi vairs nav tikai pabalstu dalītāji vai “ugunsdzēsēji”, kā tas bijis 90.- to gadu sākumā, kaut gan pašos pamatos darbs tomēr saistīts ar dažādu neatrisinātu problēmu sekām. Darba formas pamazām mainās, jo mainās ekonomiskā situācija, pašvaldību iespējas, cilvēku vajadzības, mainās iedzīvotāju sastāvs. Uzlabojas sociālās palīdzības dienestu nodrošinājums ar nepieciešamo aprīkojumu, šajā jomā ienāk cilvēki ar profesionālām zināšanām. Rīgā ar labām sekmēm darbojas Sociālās palīdzības koordinācijas centrs. Lielākajās pilsētās daudzu funkciju veikšana tiek deleģēta priekšpilsētu un mikrorajonu sociālās palīdzības dienestiem, attiecīgajā darbā iesaistot arī namu pārvaldes.

Sociālie darbinieki intervijās minēja ārvalstu (Zviedrijas, Lietuvas) pieredzi – tur sociālajā dienestā ir izdalīti divi palīdzības veidi, un ar to nodarbojas īpaši sagatavoti darbinieki:

- ekonomiskā palīdzība;
- morālā palīdzība.

Bez tam Zviedrijā uz vienu sociālo darbinieku ir ievērojami mazāk apkalpojamo iedzīvotāju nekā tas pašreiz ir Latvijā (attiecīgi 200 un 2000).

Svarīga pašvaldību sociālās palīdzības nodaļu darba organizācijas sastāvdaļa ir *informācijas izplatīšana* par pašvaldībās saņemamo palīdzību un par tās piešķiršanas kritērijiem. Rakstiskā un mutiskā informācija ir saņemama tieši sociālās palīdzības nodaļās (pārskatāmi izvietota redzamā vietā vai uzzināma no darbiniekiem), to uzzina no paziņam un jau saņēmušajiem. Informācija tiek ievietota visu līmeņu presē, vislielākā nozīme ir pagastu izdevumiem (tie parasti ir bezmaksas), pilsētas un rajona presei. Cilvēkus interesējošie jautājumi tiek aplūkoti Latvijas un reģionālajās TV, liela nozīme ir vietējiem radoraidījumiem, tiek izdoti speciāli bukleti. Pašvaldību un rajonu līmeņa presē tiek publicēti pašvaldību lēmumi par dažāda veida palīdzības piešķiršanu konkrētām iedzīvotāju grupām un tiek arī ziņots par šo lēmumu izpildi, nenosaucot uzvārdus. Palīdzības saņēmēju uzvārdu publiskošana ir viņu pašu un korespondentu ziņā. Kopumā sociālās palīdzības atklātums tiek nodrošināts.

Rēķinoties ar to, ka trūcīgām ģimenēm nav iespējams pasūtīt avīzes, pašvaldībās mēdz izlikt dažus preses izdevumus, kuri ir pieejami visiem interesentiem lasīšanai uz vietas. Tā vienlaikus ir saskarsmes iespēja, kas tiek izmantota apmaiņai ar informāciju.

Sabiedrības informētība par palīdzības saņemšanas iespējām ir vērtējama kā pietiekama.

Sociālās palīdzības nodaļu darbā liela nozīme ir *telpām*. Katram darbiniekam, kurš strādā ar klientu, risinot reizēm ļoti delikātas problēmas, ir jābūt iespējai apmeklētāju pieņemt tā, lai viņu sarunu nedzirdētu citi apmeklētāji un arī darbinieki. Palīdzības lūdzēji ir īpašs kontingents, un

viņu – kā jebkura cita cilvēka – tiesības uz konfidencialitāti ir jāievēro. Tas vairo uzticību sociālās palīdzības darbiniekiem.

Sociālās palīdzības nodaļu darbu atvieglo *datoru* izmantošana, tādejādi ir iespējams *apkopot un sakārtot* datu bāzi un kārtējo informāciju, *analizēt* nodaļas darbu un sabiedrībā notiekošos sociālos procesus, veidot vispusīgas *atskaites*: darbs ir pārskatāmāks. Sakārtota uzskaitē parāda, kādu pašvaldības iedzīvotāju (ģimeņu) daļu aptver sociālā palīdzība, kas, cik un kādus pabalstus noteiktā laika posmā saņēmusi katra ģimene. Uzskaites sistēmai pilnveidojoties, būtu iespējams analizēt sociālās palīdzības nepieciešamības (pieprasījumu) un piešķirumu dinamiku, palīdzības veidu un tās saņēmēju struktūru. Vēlams, lai visās pašvaldībās uzskaitē tiktu sakārtota pēc vienotas *sistēmas*, tas atvieglo pārskatu sagatavošanu, sociālās palīdzības veidu un apjoma analīzi dinamikā un teritoriāli, saistībā ar iedzīvotāju sastāva izmaiņām. Šādi pārskati varētu noderēt nepieciešamās sociālās palīdzības *prognozēšanai*.

Pie sociālās palīdzības nodaļu darba organizācijas pieder arī iedzīvotāju *savstarpējās palīdzības* atbalstīšana; iespēju robežās tiek sekmēta apmaiņa ar drēbēm, apaviem, sadzīves priekšmetiem, mēbelēm u.tml., atvēlot kādu telpu, kur to visu novietot.

Lai savu darbu kaut cik ievirzītu preventīvo pasākumu gultnē, dažviet sociālie darbinieki ir iecerējuši ņemt savā uzskaitē zināšanai ikvienu ģimeni no bērna piedzimšanas brīža, iesaistot šajā darbā visu to pašvaldībā esošo iestāžu un institūciju pārstāvjus, kuri ir tieši atbildīgi par bērniem un ģimeni un paturot vērā, ka par bērniem visupirms atbild ģimene.

Sociālās palīdzības nodaļas *sadarbojas* ar valsts, pašvaldību un nevaldības institūcijām, šī sadarbība atkarīga no abu pušu ieinteresētības, veicēju aktivitātes un prasmes piesaistīt līdzekļus. Šo nodaļu sadarbība ar pašvaldību policiju, Skolu valdi, Bāriņtiesu ir neatņemams sekmīgas sociālās palīdzības priekšnoteikums ģimenēm ar bērniem. Par visiem jautājumiem lemj Sociālo lietu komisijas.

Sociālās palīdzības darbiniekiem ir sadarbība ar reliģiskām organizācijām, Daudzbērnu biedrību “Dēkla”, Invalīdu biedrību, ar dažādām starptautiskām organizācijām (Sarkanais krusts u.c.), kopumā sadarbības partneru ir ļoti daudz. Sakarā ar sarežģītajiem muitas noteikumiem 1998. gadā samazinājusies ģimenēm ar bērniem domātā humānā palīdzība no ārzemēm. Reizēm sadarbība ir epizodiska – kad biedrības lūdz ziņas par bērnu skaitu atsevišķās ģimeņu grupās – pirms Ziemassvētkiem vai Lieldienām, arī pirms mācību gada sākuma. Ir organizācijas, kuras ģimenēm ar bērniem palīdz regulāri (Romas katoļu draudzes Maltas palīdzības dienests, Latvijas Evaņģēliski – luteriskās Baznīcas Diakonijas centrs, Svētā Jāņa draudze u.c.). Aktīvākās biedrības, kuras ir izveidojušās tieši bērnu aizsardzības un ģimeņu atbalstīšanas nolūkā, uzrāda sociālajiem darbiniekiem ģimenes, kuras ir nonākušas grūtībās. Sadarbībā ar dažāda līmeņa organizācijām un iestādēm iespējams noorganizēt vasaras nometnes iepriekš minēto grupu bērniem, dienas centrus invalīdiem, nakts patversmes – un ievietot tajos bērnus, kam tas nepieciešams. Ar savu biedrību starpniecību ģimenes saņem vajadzīgo informāciju. Rīgas Zemgales priekšpilsētas Sociālās palīdzības nodaļas bērnu sektoram ir 66 sadarbības partneri (1998.).

Pašvaldības sociālās palīdzības veidus lielā mērā nosaka iedzīvotāju sastāvs, attiecībā uz palīdzību ģimenēm ar bērniem – prioritāri aprūpējamo ģimeņu skaits un īpatsvars, kā arī pašvaldības finanses.

Pašvaldību apsekojumā tika konstatēts, ka dominējošie ir pabalsti, lai varētu samaksāt par *apkuri un komunālajiem maksājumiem*. Diemžēl pieejamās atskaites labākajā gadījumā parāda, kāds ir ģimeņu ar bērniem īpatsvars kopējā šos pabalstus saņēmušu ģimeņu skaitā (Rīgas Zemgales priekšpilsētā – 34.67%) un iespējams uzzināt arī izlieto to līdzekļu sadalījumu starp ģimeņu grupām. Ja uzskaitē būtu vispusīga, varētu konstatēt arī, cik un kādas ģimenes noteiktā laika periodā ir lūgušas palīdzību pašvaldībā, cik ģimenes un kādu palīdzību saņēmušas, par kādām summām.

Piemērs: nepilnos 11 mēnešos 1998. gadā no Tukumā dzīvojošām *nepilnām ģimenēm* pēc palīdzības pašvaldībā griezušās 216, un izskatīti 578 iesniegumi. 13 % lūgumu noraidīti.

Prasīto palīdzību nav saņēmusi piektā daļa ģimeņu, kuras to lūgušas. Izmaksātās summas svārstās no dažiem latiem līdz 228 latiem uz vienu ģimeni, lielākais pabalstu izmaksas gadījumu skaits ir bijis tajās ģimenēs, kurās vienīgais apgādnieks (parasti tā ir apgādniece - māte) ir izmantojusi piedāvāto iespēju strādāt pilsētas sabiedriskajos darbos. Piedāvājot šos darbus, sociālās palīdzības dienests ievēro principu – lai pie darba uz noteiktu laiku tiktu pēc iespējas vairāk cilvēku, kuri ir griezušies pēc palīdzības. Atteikšanās piedalīties sabiedriskajos darbos ir iegansts lūguma pēc pabalsta noraidīšanai. Vidēji minētās grupas pabalsti sastāda aptuveni 80% no visas piešķirtās summas.

Šie pabalsti nav paredzēti īpaši ģimenēm ar bērniem, bet pašvaldības tomēr tām cenšas piešķirt prioritāti.

Pabalstus apkurei un komunālajiem pakalpojumiem neizmaksā naudā, bet aprēķinātā summa tiek pārskaitīta attiecīgajiem dienestiem.

Lūgumus pēc šīs palīdzības noraida, ja ģimene neatbilst noteiktiem kritērijiem, un tie pašvaldībās var būt dažādi – ja saskaņā ar MK noteikumiem ģimene nav ierindojama trūcīgo skaitā; ja ir konstatējami neregistrēti ienākumi (ir zemnieku saimniecība, nesen iegādāta automašīna u.tml.); ja pašvaldības teritorijā dzīvo neilgi; ja prasa pārāk bieži (bet to drīkst darīt); ja apsekošanas brīdī ģimenei ir nesen iegādāta dārga sadzīves tehnika u.c. priekšmeti, bet ienākumos tiek uzrādīta minimālā alga; ja darbaspējīgi vecāki neko nedara savas ģimenes materiālās situācijas uzlabošanai u.c. līdzīgos gadījumos.

Ar pārskaitījumu, sadarbojoties ar skolu, tiek piešķirtas *brīvpusdienas* skolēniem. Darbības mehānisms pašvaldībās ir dažāds, vietām šis jautājums ir pilnīgi skolu ziņā, citur to veic sociālās palīdzības dienests saskaņā ar MK noteikumiem par trūcīgas ģimenes statusu, kā arī balstoties uz pašvaldības izstrādātajiem kritērijiem. Sociālie darbinieki ir pārliecinājušies, ka skola zina vislabāk, kuriem bērniem nepieciešamas brīvpusdienas, bet šādai nostājai vietām iebilst rajonu sociālās palīdzības dienesti. Pašvaldībās brīvpusdienas tiek uzskatītas par aktīvo palīdzību. Tiek arī kontrolēts, kā šie skolēni mācās un kā apmeklē skolu, atsevišķos gadījumos uz laiku pārtraucot ēdināšanu par brīvu. Līdzekļi tiek pārskaitīti arī to bērnu brīvpusdienām, kuri mācās citas pašvaldības skolā, bet šī paša rajona teritorijā. gadījumos, ja ir jāatbalsta pusaudži, kuri mācās tehnikumos, tiek izsniegta – saskaņā ar MK noteikumiem - trūcīgas ģimenes izziņa, uz kuras pamata tiek piešķirtas brīvpusdienas. Pašvaldības atsevišķos gadījumos maksā stipendijas studentiem – ja centīgā jaunietim ģimenē gadījusies kāda nelabojama nelaime vai viņš kļuvis bārenis.

Attiecībā uz bērniem no riska grupām – skola saziņā ar pašvaldību sociālajiem darbiniekiem ēdināšanu organizē tā, lai šie bērni pusdienas varētu paēst tikai pēc tam, kad ir visas paredzētās mācību stundas pavadījuši (mācījušies?) klasē.

Ir pašvaldības, kurās bērni sev brīvpusdienas nopelna vasarā. Atsevišķas pašvaldības brīvpusdienas mēdz piešķirt gadījumos, ja pašvaldības teritorijā esošā skolā no vienas ģimenes mācās 3 bērni, tad pie brīvpusdienu piešķiršanas neņem vērā ģimenes materiālo stāvokli. Vietām daļai bērnu brīvpusdienas apmaksā reliģiskās organizācijas. Dažviet brīvpusdienas saviem bērniem ir nopelnījuši vecāki, pie tam- vairākiem gadiem – piedaloties skolas celtniecībā. Privātpersonu iniciatīva nav vērojama, bet, iespējams, par to nav informācijas.

Brīvpusdienas dažās skolās tiek pasniegtas pie atsevišķa galda, un tas traumē bērnus – kā šo brīvpusdienu saņēmējus, tā arī pārējos. Šādās skolās veidojas spriedze starp skolēniem.

Viens no palīdzības veidiem ģimenēm ar bērniem ir – *maksa par bērnudārzu*. Pašvaldības rīkojas dažādi: vietām pašvaldības ziņā ir īres, apkures un komunālo pakalpojumu maksājumi un daļa no ēdināšanas izmaksām. Prioritāte atvieglojumu saņemšanā ir trūcīgajām, daudzbērnu un aizbildņu ģimenēm.

Pašvaldībās, kurās ir iekārtoti specializētie dienas centri bērniem invalīdiem, izdevumus sedz pašvaldības. Tiek piesaistīti arī citi līdzekļi, sadarbojoties ar nevaldības organizācijām. Šajā jomā palīdz dažādas ārvalstu organizācijas, aktīvi darbojas Invalīdu biedrība, asociācija "Rūpju bērns" u.c.

Pašvaldības un ar to ziņu arī dažādas pašvaldības teritorijā esošas organizācijas rūpējas par *bērnu ēdināšanu ārpus skolas un ģimenes*. Tā saucamās zupas virtuves pārsvarā veidojušās ar Sarkanā Krusta, baznīcas un labdarības biedrību iniciatīvu, izmantojot arī pašvaldību līdzekļus, ziņas par cilvēkiem, kam šāda palīdzība nepieciešama, un to vidū ir arī bērni no trūcīgām ģimenēm. Vietām šī palīdzība ir reglamentēta ar taloniem uz noteiktu laiku, citur nav īpašu kritēriju klientu atlasei. Bez tam ģimenēm ar bērniem tiek piešķirti *pabalsti pārtikas iegādei*, un šajos gadījumos tiek mēģināts garantēt, ka produkti tiks nopirkti un tiks bērniem: pabalsta summa tiek pārskaitīta uz veikalu, bet pabalsta lūdzējs saņem talonu par veikalā izpērkamo summu.

Ģimenēm ar bērniem grūtības mēdz būt ar *apģērbu un apavu sagādāšanu*. Ar pašvaldību ziņu un palīdzību par to rūpējas Sarkanais Krusts, reliģiskās organizācijas. Sociālās palīdzības dienests dod attiecīgu nosūtījumu. Humāno kravu sūtījumi tiek izdalīti mazturīgajiem. Apģērbu jautājums aktualizējas pirms mācību gada sākuma. Pašvaldības piešķir līdzekļus trūcīgo ģimeņu un daudz bērnu ģimeņu bērniem, bāreņiem un bērniem, kuri palikuši bez vecāku gādības. Pirms mācību gada sākuma ģimenes meklē palīdzību *skolas piederumu iegādei*. Vecākiem (vai aizbildņiem) parasti tiek izsniegti taloni nepieciešamo lietu iegādei veikalā. Reizēm pašvaldības vienojas ar skolu un pārskaita pabalstiem piešķirtos līdzekļus.

Ģimenēm nozīmīgi ir pabalsti *medicīniskajai aprūpei*, un tie galvenokārt tiek piešķirti operācijām, negadījumos, bērnu ārstēšanās kursam rehabilitācijas centrā "Vaivari", Bulduros, Baltezerā, Līgatnē un citur. Sociālie darbinieki ne reti palīdz ģimenēm tikt galā ar netūrības izraisītām slimībām, strādājot ar katru ģimeni. Pašvaldības piešķir pabalstus noteiktu ģimeņu bērniem zobu protezēšanas gadījumos, vietām daļēji sedz izdevumus par bērnu ēdināšanu ārstēšanās laikā slimnīcā. Bez tam atsevišķās pašvaldībās bērniem tiek apmaksāta daļa no izdevumiem par brillēm. Pie medicīniskās aprūpes nosacīti var pieskaitīt jau iepriekš pieminētos bērnu invalīdu dienas centrus un šiem bērniem organizētās vasaras nometnes, pašvaldības parasti piešķir līdzekļus ēdināšanai.

Pie pašvaldību atbalsta ģimenēm ar bērniem medicīniskās aprūpes jomā pieskaitāma arī doktorātu daļēja uzturēšana, transporta izdevumu segšana mediķiem, kas veic skolās profilaktiskās apskates.

Pašvaldības piešķir arī *transporta kompensācijas*. Šis ģimeņu ar bērniem atbalsta veids vairāk raksturīgs Rīgā. Laukos, kur pagasta robežās bērniem skola ir tālu, bērnu pārvadāšana tiek organizēta uz pašvaldības rēķina.

Sociālās palīdzības dienestu pārziņā ir arī *nakts patversmes* bērniem. Pašvaldības dod līdzekļus ēdināšanai, apmaksā komunālos pakalpojumus un maksā dažiem darbiniekiem algas.

Daudz laika un spēka nākas ziedot darbam ar *riska ģimenēm*, ļoti bieži šis darbs izskatās bezcerīgs. Dažādās nelabvēlīgās ģimenes pašreizējās pabalstu sistēmas apstākļos sevi atražo. Īpaša pieeja vajadzīga ģimenēm, kurās jau trešā – ceturrtā paaudzē bērni auguši bez tēva, šādās ģimenēs meitenēm un viņu mātēm trūkst izpratnes par elementāru higiēnu, trūkst saimniekošanas iemaņu. Tiek rīkoti *epizodiski un regulāri reidi* (sadarbībā ar attiecīgajiem dienestiem).

Pašvaldības atbalsta talantīgu bērnu piedalīšanos starptautiskos konkursos, palīdz rīkot vasaras nometnes visdažādāko ģimeņu bērniem, organizē kultūras pasākumus, kuri domāti ģimenēm ar bērniem vai kādai noteiktai ģimeņu grupai – nepilnajām, ar aizbildņiem, ar bērnu invalīdu u. c.

Ar pašvaldību sociālās palīdzības dienesta palīdzību tiek veidotas *izlīdzinošās klases*, kas ir jauna parādība sabiedrībā.

Īpašs pacēlums darbā ar ģimenēm, kuras ietilpst kādā no iepriekš minētajām grupām, vērojams ap *Ziemassvētku laiku*. Līdzekļus priecīgu mirkļu sagādāšanai bērniem izdala pašvaldības un visi citi (firmas, privātpersonas, fondi, biedrības utt.), un pasākumu vērienu nosaka pašvaldību līdzekļi, nodokļu maksātāju dāsnums un sabiedrības atsaucība.

Intervijās ar pašvaldību sociālajiem darbiniekiem tika runāts par dažādām *problēmām* sociālās palīdzības jomā, no tām vairākas bija tādas, kuras minēja visi:

- galvenais faktors, kas dzen trūkumā daudzas ģimenes ar bērniem, ir – dārgā apkure un komunālie pakalpojumi;
- pašvaldībām trūkst līdzekļu, lai palīdzētu visiem, kam palīdzība vajadzīga;
- daudzas ģimenes ar bērniem cenšas ar savām problēmām tikt galā pašas, un ar lielu kauna sajūtu pēc palīdzības griežas novēloti;
- ir arī tādas ģimenes, kuras neko nedara situācijas uzlabošanai (attiecībā uz komunālajiem maksājumiem), iekrājot parādus;
- ir grūti palīdzēt apzinīgām ģimenēm, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli par pāris latiem pārsniedz pabalstu piešķiršanai nepieciešamo summu;
- nav mehānisma, kas piespiestu darba devējus maksāt sociālo nodokli: darba līgumi tiek slēgti uz pārbaudes laiku par minimālo algu, mutiski vienojoties par pārējās nopelnītās daļas izmaksu “aplloksnē, bet šī vienošanās netiek pildīta. Izziņu par izpeļņu nevar saņemt – jo līgums netiek pareizi noformēts, un nav iespējams griezties pašvaldībā pēc palīdzības;
- nav sakārtota iedzīvotāju uzskaitē, pašvaldības nevar izsekot, kur paliek tās cilvēki, nav iespējams atrast tos bērnus, kuri nemācās;
- valsts līmenī nav sakārtots jautājums par iestāžu savstarpējo atskaišu obligātumu un šo atskaišu termiņiem;
- valsts līmenī nav sakārtots jautājums par uzturlīdzekļu piedziņu;
- sabiedrībā vērojama naidīga attieksme pret bērniem, arī no to darbinieku puses, kuru pienākums ir rūpēties par bērnu drošību un veselību;
- likumi nesakrīt ar dzīves realitāti. Oficiālais iztikas minimums ir pārlietu mazs, sen nav mainīts;
- problēmas rada bērnu dīkdienība vasaras brīvlaikā;
- palīdzībā ģimenēm vajadzētu iesaistīties pensionāriem
- nav paredzēts, ka varētu neizmaksāt pabalstus par bērniem mātēm, kurām bērnus nākas uz laiku atņemt;

Pārrunās ar sociālās palīdzības nodaļu darbiniekiem tika fiksēta virkne viņu izteiktu *ierosinājumu*:

- nepieciešama dzīvokļu maiņas procesa sakārtošana. Pašreiz zaudē valsts un ģimenes. Notiek spekulācija ar pašvaldību dzīvokļiem;
- ir vajadzīga robeža – laika ziņā – kad jābeidz palīdzēt ģimenei, lai sociālā palīdzība neatražotu nelabvēlīgās ģimenes;
- apmēram reizi ceturksnī rīkot sociālo darbinieku kopā sanāksmas, kurās informētu par jaunāko likumdošanā, dalītos pieredzē u.tml.;
- normatīvajos aktos jāiestrādā tas, ka pašvaldības ir tik dažādas – lai būtu iespējama diferencēti pasākumi;
- lai pašvaldības varētu iesniegt priekšlikumus, jo ir tuvāk reālajai situācijai; *[tas jau ir iespējams – ar Sociālo darbinieku asociācijas un pašvaldību sociālo lietu komisijas starpniecību, bet, acīm redzot, zināšanas un savstarpēja domu apmaiņa nav pietiekamas]*;
- jāatjauno ārpusskolas nodarbību centri;
- nepieciešamas specscolas;
- jāorganizē intensīvās apmācības grupas bērniem, kuru dzimtā valoda ir krievu;
- nepieciešama dienas centru izveidošana bērniem, kur būtu pieejams sociālais darbinieks, psihologs, narkologs;
- risināt jautājumu par bērnu darbu vasarā;
- izglītēt sociālos darbiniekus;
- pilnveidot likumdošanu sociālās palīdzības jomā, likumprojektus izvērtējot no iespējamo seku viedokļa dažādās dzīves sfērās;
- sekmēt darba vietu rašanos un nodokļu maksāšanu;
- brīvpusdienas piešķirt visiem bērniem, kuri vēlās pusdienot skolā;

- piešķirt valsts pabalstu mācību līdzekļu iegādei pirmklasniekam;
- izveidot vienot datu bāzi un atskaišu sistēmu Pašvaldību sociālās palīdzības darbā;
- likumā Par izglītību iestrādāt mehānismu, kas sekmētu bērnu mācīšanos.

Sociālās problēmas nav gājušas secen nevienai pašvaldībai, no tām nav varējusi izvairīties arī *Ventspils*. Šajā pilsētā cenšas darboties ar preventīviem pasākumiem, priekšroku dodot daudzbērnu ģimenēm (sākot ar 4 bērniem), aizbildņu ģimenēm un ģimenēm, kurās audzina bērnu invalīdu, pievēršot uzmanību nodarbinātībai, izglītībai un veselībai.

2.4. Nevaldības organizāciju palīdzība ģimenēm ar bērniem.

Izmantotā informācija.

Nevaldības organizāciju darbības apzināšanai sociālās palīdzības sniegšanā ģimenēm izmantoti vairāki ziņu avoti:

- "Latvijas NVO katalogs"/AN Attīstības Programma, NVO Centrs, Rīga, 1997, 547 lpp. Katalogā organizācijas ir grupētas vai nu pēc apvienojušos dalībnieku sastāva (jauniešu, sieviešu, daudzbērnu ģimeņu) vai to darbības rakstura (labdarības, veselības, bērni un jaunatne), neatkarīgi no palīdzības saņēmēju sastāva. Tāpēc no visām minētajām sadaļām atlasītas organizācijas, kuru darbības virzienos minēta ģimene vai bērni;
- intervijās ar vairāku mazāk populāro organizāciju pārstāvjiem iegūtā informācija par konkrētiem viņu sniegtās palīdzības veidiem, tās saņēmēju sastāvu un skaitu pēdējā gada laikā;
- NVO sniegtās palīdzības pieminējums Nabadzības pētījuma kvalitatīvās aptaujas gaitā sniegtajās ģimeņu intervijās.

Nevaldības organizāciju katalogā iekļauto organizāciju sastāvs var daļēji atšķirties no Tieslietu ministrijā reģistrētajām, jo ne visas reģistrētās organizācijas sadarbojas ar NVO Centru un ne visas darbojošās ir reģistrētas. Priekšroka NVO katalogam dota tādēļ, ka tajā konkrētāk raksturoti katras organizācijas darbības virzieni un aktuālās kontaktu iespējas (tālrunis un adrese), bet senāk reģistrētām organizācijām ir lielāka varbūtība, ka tās varētu būt mainījušās.

Nevaldības organizāciju ģimenēm piedāvātā atbalsta veidi.

NVO katalogā minētas 82 Latvijas nevaldības organizācijas, kurās apvienojušies noteikta tipa ģimeņu pārstāvji vai kuras sniedz kādu atbalstu ģimenēm, bērniem un arī jauniešiem, tādējādi atvieglojot ģimeņu rūpes viņu audzināšanā. Šajā skaitā neietilpst dažu lielāko organizāciju nodaļas un atbalsta grupas citās pilsētās vai rajonos, jo ne visas bija uzrādījušas to skaitu, kā arī reliģiskās draudzes.

Organizāciju vidū ir tādas, kas ir šauri specializētas pēc apvienojušos un aprūpējamo sastāva (vientuļo māšu, sieviešu - invalīdu, daudzbērnu ģimeņu, bērnu – bāreņu, onkoloģiski slimo bērnu vecāku u.c.) vai darbības virziena (informācijas sniegšana par studiju iespējām ārzemēs, sevis iepazīšana, konservatīvo ideju izplatīšana u.tml.). Tomēr vairumam organizāciju ir vairāki darbības virzieni un arī dažādas atbalsta saņēmēju grupas bez formāliem to loka ierobežojumiem.

Visus organizāciju piedāvājamās atbalsta veidus ģimenēm nosacīti var iedalīt 5 grupās:

- materiālais atbalsts,
- bērnu un jauniešu attīstības veicināšana un socializācija,
- psiholoģiskā palīdzība un vecāku izglītošana,
- juridiskā palīdzība,
- daudzpusīga palīdzība ģimenēm ar īpašām vajadzībām.

Pēc piedāvātā atbalsta vārdiskā raksturojuma visbiežāk piedāvāta ir materiālā palīdzība: humānās palīdzības apgērbu un pārtikas sadale mazturīgām vai ekstremālā situācijā nonākušām ģimenēm, kā arī kopīgi svētku pasākumi, t.sk., ar dāvanām bērniem – 45 NVO.

32 NVO nodarbojas ar bērnu un jauniešu garīgās, fiziskās un sociālās attīstības veicināšanu, to starpā dažāda rakstura nometnes, pulciņi, stipendijas talantīgiem bērniem, sporta nodarbības, veselīgu dzīvesveidu veicinošas pārrunas un nodarbības, klubi jauniešiem no riska ģimenēm, ētiskā audzināšana. Daudzi no bērnu attīstību veicinošiem pasākumiem ir bezmaksas un līdz ar to tie vienlaikus nozīmē arī materiālo palīdzību ģimenēm.

20 organizācijas piedāvā tieši psiholoģisko palīdzību – konsultācijas problēmsituācijās, uzticības telefonus, atbalsta grupas, pastāvīgi darbojošos ģimeņu klubus. Papildus šai grupai varētu pieskaitīt arī visu pārējo atbalsta veida sniedzējus, jo arī materiālā palīdzība sniedz morālu atbalstu.

6 organizācijas piedāvā bezmaksas juridiskās konsultācijas un gatavo ierosinājumus likumdošanā ģimeņu stāvokļa uzlabošanai.

14 organizācijas jeb nepilna 1/5 no aplūkojamo NVO kopskaita specializējušās uz palīdzību ģimenēm, kuru bērni cieš no noteiktiem veselības traucējumiem, kā arī vardarbības.

NVO darbības plašumu un sniegtā atbalsta saņēmēju skaitu noteic viņu iespējas un prasme iegūt līdzekļus no budžeta, uzņemoties valsts iestāžu deleģētās funkcijas, kā arī projektu finansēšanu no ārvalstu fondiem vai vietējiem ziedotājiem. Mazākā mērā šis priekšnosacījums attiecas uz savstarpējo psiholoģisko atbalstu ģimeņu klubos u.c. apvienībās, tomēr arī tām nepieciešama vismaz pašvaldību vai kāda cita labvēļa palīdzība ar iespēju izmantot telpas u.tml. Centieni izvērst darbību kāda dalībnieka dzīvoklī parasti beigušies ar neveiksmi.

Savas darbības īstenošanai un tai nepieciešamo līdzekļu gādāšanai lielākās un darbīgākās organizācijas algo darbiniekus, izmantojot tam daļu iegūto resursu. Piemēram, Latvijas sieviešu labdarības fonda aktīvistes, kas organizē ziedojumus no uzņēmumiem viņu produkcijas veidā, drīkst paturēt 1/10 no tiem. Ja izdodas ko sagādāt vairāk nekā nepieciešams pastāvīgi aprūpējamām apmēram 50 mazturīgām ģimenēm, pārējo nodod labdarības ēdnīcām. Citas ierobežo savu darbību ar dažu entuziastu sabiedriskā kārtā iespējamo. Piemēram, Sieviešu biznesa klubs, kur apvienojušās uzņēmējas un uzņēmēju sievas, pastāvīgi palīdz 50 nepilnām ģimenēm, sniedzot humanitāro palīdzību un uzturot bērnu estētiskās jaunrades pulciņu. Kluba īrējamās telpās lielākam bērnu pulkam nodarbībās nav vietas, un tas ierobežo aprūpējamo loku.

Daudzu NVO ierobežoto iespēju dēļ viņu darbībai ir lokāls vai pašpalīdzības raksturs, ko tomēr nedrīkst novērtēt par zemu. Savstarpējā palīdzība mazgadīgo bērnu uzraudzīšanā, apgērbu, grāmatu un rotaļlietu apmaiņā u.tml. nodrošina zināmu ietaupījumu un mazina nepieciešamību pēc sociālās palīdzības no pašvaldībām. Biedrošanās ar pieredzes apmaiņu un informāciju par iespējamo valsts vai pašvaldību palīdzību, kas citādi ne vienmēr nonāk līdz katrai ģimenei, atvieglo piemērošanos mainīgajiem apstākļiem, mazina cilvēku bezpalīdzības sajūtu un sociālo apātiju. Tāpēc valsts un pašvaldību sociālajiem dienestiem būtu vismaz ar padomu, telpām vai transportu jāatbalsta ģimeņu apvienību, atbalsta grupu, klubu u.tml. darbība, viņu aktīvistu mācības un pieredzes izplatīšana.

Īpaši atbalstāmi būtu gandrīz visos rajonos pastāvošo pieaugušo izglītības centru piedāvājumi sniegt ģimeņu izglītību dažādām mērķauditorijām, t.sk., jaunlaulātajiem (ar informāciju par viņu tiesībām uz valsts atbalstu, zīdaiņu kopšanu u.c.), ģimenēm ar bērniem invalīdiem, citām ģimenēm par taupības iespējām, ģimenes pedagoģiju, veselības uzturēšanu u.c. [Ģimenes ...].

Pagaidām vietējo NVO iniciatīva vai pašvaldību palīdzība nav kļuvušas par vispārēju parādību Latvijā. Tāpēc likumsakarīgi, ka Nabadzības pētījuma gaitā dažādos lauku pagastos un pilsētās intervētās ģimenes minējušas kā palīdzības sniedzējas (bez pašvaldībām) galvenokārt lielākās un pazīstamākās NVO – Latvijas bērnu fondu, Daugavas vanagus, Sarkano krustu (organizācijas biedriem), misiju „Pakāpieni“, „Glābiet bērnus“, Audžuģimeņu apvienību, Daudzbērnu ģimeņu apvienību, kā arī ārvalstu labdarus – atšķirīgus dažādos pagastos, retāk vietējo draudzi, klosteri (ar radu starpniecību).

No minēto organizāciju palīdzības veidiem visbiežāk minēti humānās palīdzības apgērbī (Daudzbērnu ģimeņu apvienība, Daugavas vanagi, Sarkanais krusts), pārtikas paciņas (Bērnu fonds), retāk naudas pabalsti (Daugavas vanagi), zāles (Glābiet bērnus), meitenei brilles (Daugavas vanagi), daļēja maksa par mācībām katoļu skolā, starpniecība sakaru uzņemšanā ar ārvalstu labdariem („Pakāpieni“). Kā vietējo labdaru atbalstu aptaujātie minējuši vietējā veikala rīkoto Ziemassvētku eglīti ar dāvanām bērniem, kaimiņu izpalīdzību.

Diemžēl, vienas vai vairāku NVO palīdzību tāpat kā savu dalību kādā no organizācijām minējušas mazākā daļa aptaujāto ģimeņu, bet to starpā nebija vietējo ģimeņu klubu vai atbalsta grupu. No vietējās daudzbērnu ģimeņu apvienības Daugavpilī daži vecāki izstājušies, kad tā nolēmusi vākt biedru naudas.

Atliek secināt, ka attiecībā uz NVO sociālo palīdzību veidojas vēl viens apburtais loks: dalību tajās ierobežo nabadzība, savukārt sociālā pasivitāte liedz iespēju saņemt citu palīdzību, kā vien no valsts un pašvaldībām. Līdz ar to sašaurinās iespējamā palīdzības veidu daudzveidība, jo netiek vai maz tiek izmantots citu ģimeņu morālais atbalsts, savstarpējā kooperēšanās un informācijas apmaiņa, cita starpā arī par tiesībām uz palīdzību un atvieglojumiem no valsts vai pašvaldību puses. Tādēļ būtu visnotaļ vēlama spēcīgāko NVO darbības aktivizēšana savu filiāļu un vietējo grupu tīkla izvēršanā, kā arī šur tur darbojošos lokālo ģimeņu klubu un atbalstu grupu darba pieredzes izplatīšana ar rajonu laikrakstu starpniecību u.c. metodēm.

2.5. Sociālās palīdzības saņēmēju pieredze.

Valsts un pašvaldību sociālās palīdzības saņēmēju skatījums atrodams minētā Nabadzības pētījuma (1998) interviju pierakstos.

Visi aptaujātie ar bērniem minējuši valsts izmaksājamo ģimenes un bērnu kopšanas pabalsta apjomu, gan – visbiežāk – nediferencējot tos, bet uzrādot kopsummu. Atzīmēts arī, ka tos saņem regulāri un bez sarežģījumiem. Vienīgi trīnīšu māte ar rūgtumu atzīmējusi, ka bērnu kopšanas pabalsts viņai tāds pats, kā kad būtu ar vienu bērnu. Bezdarbnieku ģimenēs šie pabalsti mēdz būt vienīgie ienākumi, ko saņem naudā.

Savukārt valsts paredzētos atvieglojumus medicīniskās palīdzības saņemšanā vairāki intervētie nav varējuši izmantot informācijas trūkuma dēļ, un ārstējošie ārsti šo iespēju nav darījuši zināmu, piemēram, Rīgā 2 bāreņu vecmāmiņai – kā politiski represētajai; Gulbenes rajonā 7 bāreņu ģimenē, no kuriem vecākajai mātai 23 gadi, bet jaunākajam – 11 gadu, invalīde nevar saņemt zāles bez maksas; lauku pagastā ārsta mājas vizītei pašiem slimniekiem jāgādā transports, jo ārste kājām nespēj un nevar paspēt visus apmeklēt. Veselības apdrošināšanai kā pieaugušajiem tā bērniem trūkst naudas, bet no ārsta pakalpojumiem un zālēm par maksu nākas atturēties, tāpēc netiek veiktas ne profilaktiskās apskates, ne pārbaudes pēc ārstēšanās, kā arī neizpilda nozīmēto ārstēšanos, jo trūkst naudas zālēm vai ceļam pie ārsta.

Lielākā daļa aptaujāto ģimeņu ar bērniem ir saņēmusi pašvaldību sociālo palīdzību, visbiežāk – mācību grāmatu lietošanas iespēju bez maksas un brīvpusdienas skolēniem – gan bieži tikai daļu no mācību gada. Daudzām ģimenēm ar vairākiem bērniem pašvaldības segušas īres parādes, kā arī sedz izdevumus par īri vai apkuri un sola to turpināt, līdz bērni beigs skolu; vairs lauku pagastu nodrošina par brīvu transportu uz skolu, retāk pabalstus uz mācību gada sākumu, ziemassvētku dāvanas. Bieži minētas pagasta piedāvātas drēbes no humānās palīdzības, kā arī savāktās no vietējiem apmaiņai, bet tur ne vienmēr var dabūt visvairāk nepieciešamo – apavus.

Daži pagasti izmaksājuši naudas pabalstus, bērnam piedzimstot, trīnītēm pat pietiekamu ledusskapja iegādei. Atsevišķos gadījumos apmaksāti ceļa izdevumi ārsta apmeklējumam un invaliditātes noformēšanai Rīgā, apmaksāta bērna ārstēšana slimnīcā. Atzīmēts arī, ka pagasts palīdzējis iekārtot zēnu internātskolā, kā arī meklē bērniem audžuvecākus, kas tos uzturētu, kaut arī par vecāku varas apturēšanu nav bijis runas. Citviet bāriņtiesa novēro dzērāju ģimeni, kur bērni nemācās un netiek kopti, tomēr nesteidzas atņemt vecāku varu. gadījies, ka pašvaldība atteikusi palīdzību (piemēram, govs iegādei, mācībām arodskolā nepieciešamo darbarīku iegādei, ceļanaudai pie ārsta), jo trūcis līdzekļu. Tā paša iemesla dēļ sabiedriskos darbos nevar

strādāt visi gribētāji, kā arī pašvaldība ierobežo šo iespēju ar 3 mēnešiem, lai vairāk gribētāju varētu drusku piepelnīt, bet neviens no viņiem negūst iespēju pēc tam saņemt bezdarbnieka pabalstu.

Bijušas arī ģimenes, īpaši ar mazāku bērnu skaitu vai pirmsskolas vecuma bērniem, kas nav meklējušas pašvaldību palīdzību – gan informācijas trūkuma dēļ (Rīgā), gan tādēļ, ka neērti prasīt; laukos arī tādēļ, ka zina par pagasta ierobežotajām iespējām un apzinās, ka nav vienīgie, kam būtu nepieciešama palīdzība. Līdz ar to iespējami gadījumi, ka palīdzību saņem ne trūcīgākie, bet uzstājīgākie un, iespējams pat, nekaunīgākie, jo daudzi cilvēki pelnās ar gadījuma darbiem, kuros gūtā peļņa ienākumu deklarācijās netiek uzrādīta un praktiski nav pārbaudāma. Tādi gadījumi novēroti pašvaldību sociālajos dienestos (sk. 2.3), kā arī Rīgas skolās, salīdzinot bērnus, kuriem pašvaldība piešķirusi brīvpusdienas, ar pārējiem.

Nemot vērā pašvaldību ierobežotos līdzekļus un daļas cilvēku atturību, griežoties pēc palīdzības, jāsecina, ka pašvaldību palīdzību prasījušo un saņēmušo cilvēku skaits un saņemto pabalstu struktūra nepilnīgi atspoguļo nabadzības izplatību un trūkcietēju sastāvu, kam patiešām būtu nepieciešama palīdzība.

Nabadzības pētījuma interviju pieraksti dod iespēju vērtēt sociālās palīdzības lomu bērnu attīstības nodrošināšanā vairāk un mazāk labvēlīgās ģimenēs.

- Nabadzīgās, bet strādīgās ģimenēs ar normālu izpratni par bērnu izglītošanās nepieciešamību un bērnu pilnvērtīgai attīstībai vajadzīgiem apstākļiem, pabalsti un pašvaldību sociālā palīdzība palīdz izdzīvot un bērniem iegūt pamatzglītību gan bez dotumu papildus attīstīšanas iespējām. Būtiski, ka šis ārējais atbalsts palīdz uzturēt cerību, ka pēc skolas beigšanas bērni sāks strādāt, mobilizēties lētāko iztikas un veselības saglabāšanas paņēmieni izmantošanā, gadījuma darba un savstarpējo palīdzības veidu meklējumos. Tomēr jāatzīst, ka vairumā gadījumu bērni no šādām ģimenēm būs spiesti apmierināties ar minimālo izglītību, kas nedod izredzes darba tirgū, bet ilgstoši dzīvojot galējas taupības apstākļos, palielinās varbūtība pasliktināties veselībai. Tādējādi Likumā par sociālo palīdzību trūcīgām ģimenēm garantētie ienākumi MK noteiktā minimuma līmenī faktiski nozīmē veselības un nodarbinātības problēmu atlikšanu uz turpmākiem gadiem. Kardināls risinājums darboties gribošām ģimenēm būtu darba iespēju nodrošināšana un palīdzība izglītības iegūšanā patiešām neatkarīgi no vecāku pārticības, kaut vai ar arodskolām pie visa brīva vai izglītības kredīteshanu jau vidējās izglītības līmenī, veicinot arī turīgo ģimeņu un uzņēmēju labdarību tieši izglītības un profesijas apguvē vai papildizglītībai.
- Nelabvēlīgajām – galvenokārt dzērāju ģimenēm sociālā palīdzība spēj vienīgi paildzināt šāda dzīvesveida turpināšanu un savu bērnu vārdzināšanu, kas var beigties ar tādā vidē augušu jauniešu fizisku un garīgu nespēju mācīties un pievērsties normālai dzīvei. Palīdzībai šādām ģimenēm būtu jāizpaužas ārstēšanās piedāvājumā vienlaikus ar bērnu ievietošanu internātskolā. Līdzšinējā prakse gan atņem palīdzības iespējas citiem, bet šādu ģimeņu bērniem palīdz pārāk maz.

Problēma šai gadījumā ir kritēriju trūkums nelabvēlīgās ģimenes noteikšanai. Par tādiem varētu derēt ārsta diagnosticēts alkoholisms vai pieaugušo infekciozas slimības. Šai nolūkā lietderīgi pārskatīt nosacījumus par piespiedu ārstēšanu ar noteiktām diagnozēm un ģimenes sastāvu.

Iedzīvotāju vidū jau izplatās noraidoša attieksme pret sociālo palīdzību atkarībā no trūkuma pakāpes, ja netiek ņemta vērā pašu trūcīgo ģimeņu rīcība: centieni izkļūt no nabadzības vai tās padziļināšana un pasīva palaušanās uz sociālo palīdzību.

2.6. Vērtējums par ģimeņu atbalsta sistēmas efektivitāti un ieteikumi tās pilnveidei.

Vērtējot pastāvošās garantiju un atvieglojumu sistēmas ģimenēm ar bērniem efektivitāti, jāvadās no valsts attīstības būtiskiem mērķiem, kuru sasniegšanai tiek īstenots atbalsts ģimenēm. Par tādu LR MK 1995. gada 19. jūlija Rīkojumā Nr. 391, kā arī 1998. gada 27. oktobra MK

konceptuāli izskatītajā LM sagatavotajā Pasākumu programmā demogrāfiskās situācijas uzlabošanai atzīta "kvalitatīvas un kvantitatīvas tautas ataudzes nodrošināšana" (Latvijas Vēstnesis, 1998. g. 2. dec.). Par stratēģiskiem virzieniem šī mērķa sasniegšanai izvirzīti:

- 1) ģimenes stiprināšana un dzimstības veicināšana,
- 2) darba vietu radīšana, nodarbinātības veicināšana,
- 3) iedzīvotāju veselības stāvokļa uzlabošanās veicināšana,
- 4) iedzīvotāju izglītības un kultūras līmeņa celšanās veicināšana.

Kā liecina statistisko un dienesta datu analīze [Mājsaimniecības ..., Nabadzīgo ..., Sociālais ..., Sociālie ...], līdz šim valstī īstenojamā sociālā politika, ieskaitot garantijas un atvieglojumus ģimenēm ar bērniem, nav spējusi novērst situācijas pasliktināšanos: dzimstības līmenis turpina samazināties, bet bērnu veselības traucējumu biežums un skolu neapmeklējošo skaits – palielināties. Šādas norises novedīs ne vien pie nepilnīgas paaudžu nomaiņas un tā rezultātā straujas iedzīvotāju sastāva novecošanās ar atbilstošu pensionāru īpatsvara pieaugumu, bet arī konkurētspējīgās darbaspēka daļas mazināšanās un jauniesaucamo kvalitatīvā sastāva pasliktināšanās.

Kā zināms, demokrātiskā sabiedrībā cilvēku rīcība nav tieši regulējama. To var regulēt, radot relatīvi labvēlīgus apstākļus vai novēršot šķēršļus tiem uzvedības variantiem, kas atzīti par vēlamiem visas sabiedrības vai valsts interesēs. Tā kā bērnu uzturēšanai izlietojamā vecāku ienākumu daļa samazina viņu pašu iespējamo patēriņu, salīdzinot ar cilvēkiem bez bērniem, šī dzīves līmeņa starpības veidošanās kļūst par *šķērsli* ģimenes papildināšanai, nerunājot par varbūtējo līdzekļu samazinājumu vienam ģimenes loceklim līdz līmenim, kas nenodrošina pat primāro vajadzību apmierināšanu (sk. 1.1. sadaļu). Valsts var ietekmēt ģimenē audzināmo bērnu skaitu, vairāk vai mazāk kompensējot ģimenes papildināšanas dēļ veidojošos starpību. Šai nolūkā var izmantot divējādus pabalstus un atvieglojumus:

- kompensējot darba ienākumu iespējamās zaudējumus, kas rodas sakarā ar grūtniecību un jaundzimušo aprūpi,
- daļēji kompensējot bērnu uzturēšanai un izglītošanai nepieciešamos izdevumus.

Saprotams, ka šo regulatoru iedarbīgums ir atkarīgs no tā, cik pilnīga ir kompensācija, un kādi ir nosacījumi tās saņemšanai.

Latvijā valsts pielieto abus kompensāciju veidus:

- 1) ienākumu zaudējuma kompensācijai kalpo:
 - maternitātes pabalsts,
 - bērnu kopšanas pabalsts,
 - slimības pabalsts slimu bērnu kopšanai;
- 2) izdevumu palielinājuma kompensācijai paredzēti:
 - piedzimšanas pabalsts,
 - ģimenes valsts pabalsts,
 - ienākumu nodokļa atlaides,
 - atlaides transportā bērniem un skolēniem.

Pēdējai grupai nosacīti var pieskaitīt arī bezmaksas vispārējo izglītību un līdz zināmam vecumam bezmaksas ārstniecību.

Ja šis pabalstu kopums, kā tas pēc stāvokļa dinamikas jau konstatēts, nav nodrošinājis vēlamā bērnu skaita audzināšanu ģimenēs un vismaz bērnu veselības stabilitāti, ja ne uzlabojumu, tad katrs no pabalstiem jāizvērtē pēc noteiktiem kritērijiem, lai atrastu sistēmas nepietiekamās efektivitātes cēloņus:

- konkrētā uzdevuma un iecerēto rezultātu atbilstība minētajam augstākajam mērķim un stratēģiskajiem tā sasniegšanas virzieniem,

- paredzamās tiešās un netiešās sekas,
- izvēlēto līdzekļu pietiekamība cerēto rezultātu iegūšanai.

Maternitātes pabalsts pilnībā kompensē apmēram 4 mēnešu darba apmaksas zaudējumu grūtniecēm un jaundzimušo māmiņām, ja tās iepriekš bijušas sociāli apdrošinātas, respektīvi, paredzēts vienlaikus ģimenes papildināšanas, sieviešu nodarbinātības un viņu sociālās apdrošināšanas veicināšanai. Tātad tam nav pretrunu ar stratēģisko attīstības virzienu sekmēt abu dzimumu iedzīvotāju nodarbinātību, lai tie būtu ekonomiski neatkarīgi un spētu paši uzturēt savus bērnus. Turklāt pilnībā kompensējot algu, šis pabalsts arī nerada šķēršļus ģimenēs vēlamā bērnu skaita radīšanai.

Slimības pabalsts slimu bērnu kopšanai tāpat saņemams tikai nodarbinātām 80% algas apmērā un atvieglo viņām mātes un darbinieces funkciju savienošānu. Turklāt, rēķinoties ar darba devēju iespējamo neapmierinātību par biežiem darba kavējumiem bērnu kopšanas dēļ un atbilstošu darba vietas apdraudējumu to dēļ nodarbinātās māmiņas ir ieinteresētas uzturēt bērnam labu veselības stāvokli.

Bērnu kopšanas pabalsts tiek piešķirts māmiņām vai tēviem, kas nav nodarbināti vispār vai pilnu darba dienu un tā apjoms ir mazāks ne vien par vidējo, bet pat par minimālo darba samaksu. Kaut arī šo pabalstu var saņemt arī nenodarbinātie vecāki, pēc savas būtības tas ir darba ienākumu kompensācijas pabalsts nodarbinātiem vai darba meklētājiem, jo nenodarbinātiem bērnu aprūpe nerada papildu izdevumus, un tātad tas nav paredzēts ar bērniem saistīto papildizdevumu kompensācijai. Savukārt tiem, kas pārtraukuši darbu bērnu aprūpes dēļ, šis pabalsts kompensē zaudēto peļņu par ļoti niecīgu daļu, īpaši bērna vecumā no 1.5 līdz 3 gadiem, vienlaikus samazinot iemaksu apjomu un periodu sociālajai apdrošināšanai.

Šādi nosacījumi ne tikai neizlīdzina ģimeņu ar un bez bērniem materiālo nodrošinājumu, bet vēl vairāk palielina atšķirības, līdz ar to objektīvi vedinot ierobežot bērnu skaitu vai vismaz nepārtraukt darbu viņu aprūpes nolūkā.

Pabalsta apjoma samazinājums un valsts izdarīto sociālās apdrošināšanas iemaksu pārtraukšana bērna 1.5 – 3 gadu vecumposmā nepārprotami domāta, lai stimulētu bērnu aprūpētājus atsākt peļņas darbu, nevelkot garumā tā pārtraukšanu bērnu kopšanai.. Šāds rīcības variants, protams, ir izdevīgs no ģimenes budžeta papildināšanas un ekonomiskās patstāvības, kā arī bērnu aprūpētāju profesionālās kvalifikācijas saglabāšanas un sociālās drošības viedokļa. Tas nav pretrunā arī ar nodarbinātības veicināšanas stratēģisko virzienu, kas vienīgais spēj nodrošināt kā iedzīvotāju tā valsts ienākumu bāzi, bez kuras nav iespējami arī nekādi sociālās drošības pasākumi.

Ģimenes un valsts interesēm atbilstošā vecāku nodarbinātība bērnu dzīves pirmajos gados iespējama vien ar nosacījumu, ka ir nodrošināta bērnu pienācīga aprūpe un uzraudzība vecāku darba laikā, kas prasa vecāku izdevumus aukles vai bērnudārza apmaksai. Taču Latvijā valsts šo izdevumu daļēju kompensāciju neparedz, jo pat niecīgā bērnu kopšanas pabalsta izmaksa bērna 1.5-3 gadu vecumā pilnu dienu strādājošiem tiek pārtraukta. Tātad atšķirībā no maternitātes pabalsta bērnu kopšanas pabalsta nosacījumi neveicina nodarbinātības savienošānu ar vecāku pienākumiem.

Nemaz nerunājot par ģimeņu materiālajām grūtībām, apmaksājot aukles pakalpojumus no vairuma iedzīvotāju saņemamās visai mērenās darba samaksas, šāda situācija izraisa neizpratni par valsts patiesajiem mērķiem un rūgtumu par atbalsta trūkumu bērnu aprūpē tieši tiem, kas maksā nodokļus un cenšas paši nopelnīt iztiku ģimenei. Savukārt bērnu kopšanas pabalsta izmantošana visus iespējamus 3 gadus būtiski samazina ģimenes ienākumu ne vien šai dzīves posmā un visas nākamās izmaksas no sociālās apdrošināšanas, salīdzinot ar nodarbinātajiem, bet arī ilgo darba pārtraukumu dēļ vājina viņu konkurētspēju darba tirgū un izredzes uz labu izpeļņu ar visām no tā izrietošām sekām bērnu izglītošanai un pilnvērtīgai attīstībai, pašu un bērnu veselībai. Pieaug arī risks uz visu mūžu palikt bez darba un ienākumiem, palielinot no sociālās palīdzības atkarīgo iedzīvotāju daļu.

Tādējādi bērnu kopšanas pabalsta patreizējo apjomu un saņemšanas nosacījumus nevar uzskatīt par efektīviem, un kāds no tiem ir jāmaina. Rēķinoties ar darba ienākumu izšķirošo lomu ģimenes budžetā, acīmredzot būtu lietderīgāk šī pabalsta saņemšanas nosacījumus konsekventi veidot ne kā zaudēto ienākumu, bet papildus izdevumu kompensāciju, respektīvi, piešķirot to visām ģimenēm noteiktā bērnu vecumposmā, neatkarīgi no nodarbinātības. Tas gan palielinātu pabalstu saņēmēju skaitu, toties ļautu nepalielināt šī pabalsta lielumu, jo tā uzdevums būtu palīdzēt vecākiem segt izdevumus auklei, netiecoties šos izdevumus kompensēt pilnībā. Šādi nosacījumi nekādi neierobežo ģimeņu tiesības izmantot bērnu kopšanas atvaļinājumu un izvēlēties bērna uzraudzības veidu, vecāku tiesības uz darbu, bet dažiem aiztaupa neoficiālas vienošanās ar darba devēju, saņemot fiktīvas izziņas par strādāšanu uz nepilnu slodzi, kas nozīmē lielāku darba ņēmēja atkarību.

Bērna piedzimšanas pabalsts ir tipisks izdevumu kompensācijas veids. Latvijā arī tā apjoms ir pietiekams pūriņa iegādei un tiek regulāri indeksēts līdzī cēnu pieaugumam. Tomēr šim pabalstam nav patstāvīgas ietekmes uz iedzīvotāju aktivitāti ģimenes papildināšanā un pienācīgas bērnu attīstības nodrošināšanā, jo cilvēki labi apzinās bērnu audzināšanas ilgumu un līdzekļu nepieciešamību visu šo gadu laikā.

Ikmēneša ģimenes valsts pabalsts domāts visu vecāku daļējai izdevumu kompensācijai tieši ilgajā bērnu uzturēšanas laikā. Diemžēl, šī pabalsta palielināšana pagājušo 8 gadu laikā ir ievērojami atpalikusi no kopējā dzīves dārdzības pieauguma, tādēļ tā kompensējošā loma ir stipri vājinājusies un nespēj novērst līdzekļu trūkumu ģimenēs ar bērniem, kas ir galvenais ģimeņu papildināšanas un bērnu izglītības šķērslis. Tāpēc arī iedzīvotāju aptaujās par viņuprāt nozīmīgajiem virzieniem valsts atbalsta pilnveidei ģimenēm ar bērniem [Ģimenes ar ...] visbiežāk tiek nosaukta tieši šī pabalsta palielināšana, kā arī īpaša pabalsta izmaksa augustā obligātā skolas vecuma bērniem (sk. arī 1.3. sadaļu).

Ikmēneša pabalstu palielināšana visām ģimenēm, protams, prasa lielus līdzekļus. Turklāt strīdīgs paliek jautājums, cik liela ģimenes izdevumu daļa bērniem jākompensē valstij, kā arī šaubas vai visās ģimenēs šie pabalsti tiešām tiek izlietoti bērniem, viņu veselības uzturēšanai un attīstībai, kā to prasa stratēģiskie virzieni iedzīvotāju kvalitātes attīstībai. Pat ja vecāki ir pietiekami pārtikuši un apzinīgi, viņiem var trūkt zināšanu par bērniem piemērotāko un veselīgāko uzturu vai atpūtas veidiem. Tādēļ būtu lietderīgi ne tik daudz palielināt pabalstus naudā, cik vienlaikus ar tiem samazināt virkni izdevumu par bērniem un palielināt mērķfinansējumus viņu attīstībai. Starp pirmajiem minama komunālo maksājumu samazināšana uz 1 pierakstīto iedzīvotāju (par atkritumu izvešanu, līdz skaitītāju uzstādīšanai, arī par ūdensapgādi u.tml.) par bērniem, transporta atlaižu pagarināšana bērniem, finansējuma palielinājums skolām, lai atkristu nepieciešamība pēc vecāku "brīvprātīgajiem" ziedojumiem, valsts finansējuma palielinājums skolām mācību grāmatu un citu mācību piederumu iegādei, kā arī skolu bibliotēku papildināšanai, bezmaksas ārpuskolas nodarbību un vasaras nometņu organizēšanai, veselības mācībām un ģimenes zinību apgūšanai skolā, ieskaitot ģimenes budžeta plānošanu; bezmaksas arodizglītības pieejamība, sedzot lauku bērniem arī ceļa izdevumus. Pēc pašvaldību darbinieku domām (2.3. sadaļā) šādi un līdzīgi pasākumi mazinātu iespēju antisabiedriskiem slāņiem dzīvot no sociālās palīdzības.

Tomēr galvenais nosacījums ģimeņu situācijas uzlabošanā arī pēc aptaujāto pašvaldības darbinieku domām ir jaunu darba vietu radīšanas atbalstīšana, un mehānisma izveide darba kodeksam atbilstošu darba līgumu noslēgšanai starp darba devēju un ņēmēju. Līdz šim vērojamās nepilnības šai jomā mākslīgi pazemina cilvēku darba ienākumus un tātad arī iespējamās izdevumus bērniem, radot lieku slodzi sociālajai palīdzībai.

Darba attiecību sakārtošana palielinātu arī jau pastāvošā bērnu aprūpes izdevumu daļējas kompensācijas veida – *ienākumu nodokļa atlaides par apgādājamiem ģimenes locekļiem* - lomu. Arī tas ir domāts tieši nodarbināto vecāku atbalstam, kaut arī nodokļu atlaide par katru patreiz nesasniedz 3 Ls mēnesī. Taču pat tas nedarbojas pie neoficiālām darba attiecībām un arī pārāk zemām algām. Sevišķi ieinteresētas darba attiecību sakārtošanā būtu pašvaldības, kas ir ienākumu nodokļa saņēmējas un arī sociālās palīdzības sniedzējas mazturīgajiem. Ģimenes

savukārt ieinteresētas ne tikai tiesiskās darba attiecībās un līdz ar to sociālajā apdrošināšanā, bet arī neapliekamā minimuma palielināšanā par katru apgādājamo. Pēdējais gan nedaudz mazinātu pašvaldību ieņēmumus, taču vienlaikus mazinātu nepieciešamību pēc viņu finansējamās sociālās palīdzības.

Sociālā palīdzība ģimenēm tiek piešķirta darba nespējas gadījumos, bet pārējiem atkarībā no ienākumiem uz 1 saimes locekli. Kā liecina pašvaldību pārskati, maznodrošinātie starp ģimenēm ar vairākiem bērniem ir vairākumā, un viņu lielais skaits ierobežo saņemamās palīdzības apjomu katram no tiem.

Nabadzības pētījuma gaitā (1998) pierakstītajās intervijās var izsekot, ka ar šo palīdzību nevar nodrošināt bērnu pilnvērtīgu attīstību un vidējo vai daudzos gadījumos arī arodizglītību, kā arī nepieciešamības gadījumā ārstēšanos (sk. 2.5. sadaļu). Līdz ar to šo ģimeņu bērniem ir maz cerību uz konkurētspēju darba tirgū un pietiekami augstu atalgojumu, lai paši varētu uzturēt un audzināt bērnus bez sociālās palīdzības. Tādējādi palīdzība pārāk lielam trūcīgo skaitam nevienu viņu problēmu kardināli neatrisina. Tādēļ izšķiroša sociālās palīdzības efektivitātes palielināšanai ir maznodrošināto skaita mazināšana ar citiem līdzekļiem: nodarbinātības iespēju paplašināšanu, algu palielinājumu, valsts pabalstu ģimenēm palielināšanu, un attiecīgi palīdzības apjoma palielināšana nedaudziem. Iespēja saņemt sociālo palīdzību vienīgi nabadzības dēļ nerodina cilvēkus pašiem atrast peļņas iespējas, citiem – oficiāli noformēt savas darba attiecības, uzrādot patiesos ienākumus, un nodrošināties ar sociālo apdrošināšanu priekšdienām, lai nebūtu atkarīgi no sociālās palīdzības līdz mūža galam. Lai šādu varbūtību mazinātu, dažas pašvaldības stingri saista tiesības uz palīdzību ar dalību sabiedriskos darbos, kas no viņu puses prasa papilddarbu to organizēšanā. Tādēļ būtu apsverama iespēja sniegt sociālo palīdzību kā bezdarba pabalstu izmaksu cilvēkiem, kas meklē darbu, bet Nodarbinātības valsts dienests nespēj to piedāvāt. Šāda kārtība varētu arī stimulēt valdību izstrādāt mehānismu jaunu darba vietu radīšanas veicināšanai.

Veiktā analīze par dažādo atbalstu veidu ģimenēm efektivitāti noved pie visai triviāliem secinājumiem un ieteikumiem:

- 1) ģimeņu situācijas uzlabošanai noteicošā ir darba iespēju paplašināšana un darba tiesisko attiecību sakārtošana, īpaši laukos;
- 2) ģimeņu ar un bez bērniem dzīves līmeņa starpības mazināšanai pozitīva loma ir abu veidu valsts kompensācijas izmaksām ģimenēm ar bērniem, bet to efektivitātes celšanai ir jānodrošina visu pabalstu apjoma pieaugums proporcionāli cenu indeksa kāpumam, kā arī bērnu kopšanas pabalsta saņemšanas nosacījumu atbilstība iedzīvotāju nodarbinātības veicināšanas stratēģiskajam virzienam;
- 3) sociālās palīdzības efektivitātes palielināšana atkarīga no abu jau minēto darbības virzienu sekmēm maznodrošināto skaita mazināšanā;
- 4) lietderīga būtu kritēriju maiņa tiesībām uz sociālo palīdzību darbaspējīgajiem: nabadzības pakāpes vērtējuma vietā – gatavība strādāt, aktivitāte bērnu izglītošanas iespēju izmantošanā, pašu zinību papildināšanā; protams, šai nolūkā pašvaldībām jā rūpējas par šādu iespēju piedāvājumu, pilnīgāku iedzīvotāju vajadzību apzināšanu un palīdzības saņēmēju uzskaiti, pieredzes apmaiņu šai jomā ar citām pašvaldībām, pašu mācībām iedzīvotāju nodarbinātības iespēju paplašināšanā.

3. VECĀKU VIEDOKĻI PAR LĪDZŠINĒJO VALSTS ATBALSTU ĢIMENĒM UN ES VALSTĪS PRAKTIZĒTĀM PAPILDUS GARANTIJĀM

3.1. Izpētes metodika un izlases kopuma raksturojums.

Lai izzinātu vecāku viedokļus par ģimenes iespējām bērna attīstības veicināšanā, par reālo un vēlamo valsts atbalstu ģimenēm ar bērniem, tika veikta pirmklasnieku vecāku aptauja. Uz anketas jautājumiem atbildēja pirmo klašu skolēnu vecāki, parasti vecāku sapulces laikā.

Respondentu izvēles pamatojums:

- tie ir deviņdesmito gadu sākumā dzimušo bērnu vecāki, kuriem bija iespējams izmantot arī pašlaik pastāvošās valsts garantijas un atvieglojumus, vecāki var raksturot to reālo atdevi;
- pirmklasnieku vecāki var dalīties pieredzē un raksturot grūtības, kādas rodas bērnu sagatavojot skolai, kā arī atbildēt uz jautājumiem par bērna uzraudzību pirms skolas.

Lai samazinātu izmaksas un laika patēriņu, vecāki tika aptaujāti vecāku sapulces laikā, un visvairāk apmeklētās ir pirmās klases vecāku sapulces. Skolas tika izvēlētas tā, lai būtu pārstāvēti visi Latvijas reģioni: Liepājā, Ventspilī, Madonā, Līvānos un Rīgā. Izlase tika veidota atbilstoši statistikas datiem par septiņgadīgo bērnu skaitu pilsētās bez Rīgas un Rīgā, kā arī laukos. 1998. gadā 62% bērnu 7 gadu vecumā dzīvoja Latvijas pilsētās un 38% laukos. Izlases sadalījums procentuāli tam atbilst: pilsētās 63% un laukos 37%. Rīgā puse aptaujāto ir no skolām ar latviešu mācību valodu, puse – krievu, pārējās pilsētās un laukos praktiski tikai latviešu.

Nemot vērā iedzīvotāju sastāva un dzīves apstākļu teritoriālās atšķirības, aptaujas rezultāti analizēti teritoriālā griezumā 3 grupās: Rīga, pārējās pilsētas (bez Rīgas) un lauki.

Aptaujas anketā (sk. pielikumā) tika iekļautas vairākas jautājumu kopas:

- jautājumi par bērnu uzraudzību – vēlamo un reālo,
- jautājumi par iespējām bērna attīstībai,
- vecāku viedokļi par valsts atbalstu ģimenēm ar bērniem un to pilnveidošanas iespējām,
- tēva un mātes lomu sadalījums bērnu aprūpē,
- bērnu veselības vērtējums vecāku skatījumā,
- grūtības, gatavojoties un uzsākot skolas gaitas,
- kā arī ģimenes tipu, materiālo stāvokli, vecāku izglītību un nodarbošanos raksturojošie jautājumi.

Aptaujas gaitā noskaidrojās dažas atšķirīgas tendences. Rīgā vairumā gadījumu 1.klases vecāku sapulces tiek rīkotas septembra pirmajā pusē, pat pirmajā skolas nedēļā. Laukos un pilsētās tālāk no Rīgas vecāku sapulču rīkošana lielākoties tiek piesaistīta lauku darbu specifikai – sapulces rīko pēc ražas novākšanas, oktobrī, novembrī.

Skolu vadība un klašu audzinātāji vairumā gadījumu bija atsaucīgi un pretimnākoši, īpaši laukos. Ja skolā bija vairākas pirmās klases, vecāku sapulces tika noorganizētas vienā vakarā. Arī paši vecāki labprāt atbildēja uz anketas jautājumiem. Labvēlīgāka attieksme iezīmējās, kā jau tika minēts, laukos, kur iespējams, iedzīvotāji nav tik pārsātināti ar dažāda veida aptaujām un kaut kas tāds ir notikums. gan skolotāji, gan vecāki ir ieinteresēti, lai uzlabotos vispārējā situācija ģimenēs ar bērniem un iespējas bērna attīstībai.

Vecāku sapulces lielākoties apmeklē sievietes – visbiežāk bērnu mātes, arī vecmāmiņas. Vidēji katrā klasē uz sapulci ieradušies viens, divi, trīs tēvi, un apmēram viena ģimene pārstāvēta ar abiem vecākiem.

Aptaujas anketas aizpildītāju sadalījums arī liecina, ka atbildējušas lielākoties mātes.

Anketas aizpildītāju sadalījums, %*
• Family roles of respondents, %

Aizpildītāji • Family role	Kopā • Total	tai skaitā • of them		
		Rīgā • Riga	pārējās pilsētās • other towns	laukos • rural areas
Māte • Mother	80.2	83.2	83.4	75.1
Tēvs • Father	13.9	11.5	11.1	18.3
Vecāmāte • Grandmother	4.0	3.2	4.3	4.4
Vectēvs • Grandfather	0.4	0.7	-	0.3
Cits • Other	1.4	1.4	0.8	1.9
Nav atbildes • No answer	0.1	-	0.4	-

* Šī un visas tālākās tabulas bez citas atsaucis - pēc pirmklasnieku vecāku aptaujas 1998. g. datiem
 • This and all further tables without notes – according to survey data, 1998

Aptaujāto ģimeņu sastāvā 83.4% bija pilnās, t.i., ar abiem dzīvesbiedriem, un 16.6% nepilnās (ar vienu no vecākiem). Aptaujāto kopumā pilno ģimeņu īpatsvars izrādījās lielāks nekā starp visām ģimenēm, kurās aug bērni līdz 16 g. vecumam: 1997. g. 27.0% [Mājsaimniecības ..., 1997, 149. lpp.]. Šādas atšķirības saistītas ar aptaujāto vecuma, respektīvi dzīves posma un konkrētas pieredzes īpatnībām: 1990.-1992. gadā dzimušo pirmklasnieku vecāku vidū maz pārstāvētas nobriedušās paaudzes, kam visi bērni jau mācās vecākajās klasēs, un attiecīgi vairāk vecāku paspējuši šķirties vai palikt atraitņos; no otras puses viņu vidū nav jaunāko – sākot ar 90.to gadu vidū dzimušo bērnu vecāku, kad strauji palielinājās ārlaulībā dzimušo bērnu īpatsvars.

Vairums bērnu vecāku ir visražīgākajā vecumposmā: 55% mātes un 63% tēvu, kas dzīvo kopā ar ģimeni, ir 30-39 gadu vecumā, attiecīgi 34 un 18% ir 20-29 gadu vecumā, 11 un 19% - vecāki par 40. Vidējais bērnu skaits ģimenēs praktiski atbilst vidējam visās Latvijas ģimenēs – 1.9 (tab. 3.2.).

Pilnās ģimenēs vidējais bērnu skaits saprotamu iemeslu dēļ ir lielāks nekā nepilnajās, bet vienkāršajās (divpaaudžu) lielāks nekā saliktajās (trīspaaudžu vai ar citiem pieaugušajiem). Pēdējais saistās ar atšķirīgo vecāku brieduma pakāpi: kā vecākie, tā labāk situētie no viņiem ir paspējuši un varējuši atļauties gan izdalīties no savu vecāku ģimenes, gan vairāk papildināt bērnu skaitu.

Raksturojot aptaujāto ģimeņu tipus teritoriālā sadalījumā, datu analīze rāda, ka nepilnās ģimenes vairāk izplatītas pilsētās (arī Rīgā), laukos nedaudz mazāk. Tomēr atšķirība nav izteikta. Laukos nepilno ģimeņu īpatsvars ir 15.7%, Rīgā 16.8%, pārējās pilsētās 17.0%.

Laukos izplatītākas ir ģimenes ar trim un vairāk bērniem – gandrīz katra trešā (32.1%), pārējās pilsētās 17.0%, Rīgā 11.5%. Rīgā visbiežāk sastopamā izrādījās ģimene ar vienu bērnu – vairāk nekā puse aptaujāto ģimeņu jeb 55%. Citur Latvijā lielāko īpatsvaru veido ģimenes, kurās ir vismaz 2 bērni (vai vairāk), laukos 74%, pārējās pilsētās 66%.

Minētās bērnu skaita atšķirības pa apdzīvotības tipiem atbilst dzimušo sadalījumam pēc secības pilsētās un laukos, ko uzrāda iedzīvotāju statistika. Tas liecina, ka aptaujāto ģimeņu sastāvs atbilst ģenerālajam kopumam, un iegūtos datus var attiecināt uz visām Latvijas ģimenēm ar līdzīga vecuma bērniem.

3.2. tabula

Aptaujāto ģimeņu sastāvs pēc tiptiem un bērnu skaita, 1998, %

• Characteristics of respondents' families, %

Ģimenes tips • Type of family	Sadalījums % pa tiptiem • Distribution by types, %	Sadalījums pēc bērnu skaita, % • Distribution by number of children, %				Vidējais bērnu skaits • Average number of children
		1	2	3	4 +	
Kopā Latvijā • Latvia	100.0	38.1	41.0	13.7	7.1	1.91
tai skaitā: • of them:						
abi vecāki ar bērniem (pilna) • both parents (nuclear)	55.2	30.9	44.4	16.5	8.2	2.06
abi vecāki ar bērniem u.c. pieaugušajiem • both parents with other adults	28.2	40.2	42.4	12.1	5.3	1.82
1 no vecākiem ar bērniem (nepilna) • single parent's	7.0	44.3	37.2	11.4	7.1	1.85
1 no vecākiem ar bērniem u.c. pieaugušajiem • single parent's with other adults	9.6	68.8	20.8	4.2	5.2	1.24
no visiem: Rīgā • in Riga	100.0	54.7	33.8	9.0	2.5	1.59
tai skaitā: • of them:						
pilnās ģimenēs • nuclear	83.1	49.8	38.5	9.1	2.6	1.64
nepilnās ģimenēs • single parent's	16.9	78.8	10.6	8.5	2.1	1.34
pārējās pilsētās • other towns	100.0	34.5	48.8	11.9	4.8	1.87
tai skaitā: • of them:						
pilnās ģimenēs • nuclear	82.9	32.5	50.2	12.0	5.3	1.90
nepilnās ģimenēs • single parent's	17.1	44.2	41.9	11.6	2.3	1.72
laukos • rural areas	100.0	26.6	41.3	19.2	12.9	2.18
tai skaitā: • of them:						
pilnās ģimenēs • nuclear	84.3	21.7	43.1	22.5	12.7	2.27
nepilnās ģimenēs • single parent's	15.7	52.0	32.0	2.0	14.0	1.78

Ģimeņu *sociālais sastāvs* aptaujas datus tika noteikts pēc abu vecāku nodarbošanās: ja vismaz viens no viņiem bija uzņēmējs kādā nozarē ārpus lauksaimniecības, zemnieks vai pašnodarbinātais citā nozarē, visa ģimene tika pieskaitīta attiecīgai grupai; ja no pārējiem vismaz viens strādāja algotā darbā – darba ņēmējiem; ja tādu nebija – atbilstoši pensionāriem, ieskaitot invalīdus, bezdarbniekiem u.t.t. Līdz ar to ģimeņu sastāvā pēc sociālās piederības iznāca mazāk grupu, nekā bija anketā piedāvāto iespējamo nodarbošanās veidu, jo aptaujāto vidū nebija gadījusies neviena ģimene ar abiem studentiem vai aktīvajā dienestā iesauktajiem.

Visā aptaujāto kopumā dominē darba ņēmēji (algotā darbā strādājošie); vairāk par 2/3, gandrīz 3.5 reizes mazāk ir darba devēju un pašnodarbināto - vidēji 18.7%, bet ģimeņu bez pastāvīgiem darba ienākumiem (pensionāru, bezdarbnieku, māsaimnieču) – 12.5% (3.3. tab.).

Aptaujāto sastāvs nedaudz atšķiras pa apdzīvotības tiptiem: Rīgā ir vairāk uzņēmēju un pašnodarbināto, laukos zemnieku; pilsētās ārpus Rīgas un laukos gandrīz trīskārt vairāk bezdarbnieku. Atbilstoši vairāk tur ir ģimeņu bez neviena pastāvīga pelnītāja, kas ietekmē arī ģimeņu sadalījumu pēc savas pārticības vērtējuma. Kā jau minēts sadaļā 1.3, Rīgā relatīvi pārtikušo ir vairāk par 1/5 iedzīvotāju, pārējās pilsētās 16.6%, laukos tikai 12.3%. Attiecīgi atšķiras naudas grūtībās dzīvojošo īpatsvars: Rīgā 36.0%, pārējās pilsētās 45.1%, laukos – 50.2%.

Aptaujāto sociālais sastāvs un pārticības vērtējums, 1998, %
• Social status of respondents and self evaluation of well-being, %

Sociālā grupa, pārticība • Social status, well-being	Kopā • Total	Rīgā • Riga	pārējās pilsētās • other towns	laukos • rural areas
Sociālā grupa				
• Social status				
Algots darbinieks • Employee	68.6	73.0	73.4	61.2
Zemnieks • Farmer	4.2	0.7	0.8	10.1
Pašnodarbinātais citā nozarē • Self-employed (excl. farmers)	7.2	9.7	5.2	6.6
Uzņēmējs • Employer	7.3	10.8	6.3	5.0
Pensionārs, invalīds • Retired, other pension	1.9	1.1	2.8	1.9
Bezdarbnieks • Unemployed	8.4	3.6	9.9	11.4
Mājsaimniece • Homemaker	1.8	1.1	1.2	2.8
Cita • Other	0.4	-	-	0.6
Pelnītāju skaits ģimenē				
• Earners in a family				
2 pelnītāji • - two	46.6	48.2	51.8	41.0
1 pelnītājs • - one	40.9	45.7	34.0	42.3
neviens • - none	12.5	6.1	14.2	16.7
Savas pārticības vērtējums				
• Well-being				
Visa diezgan, var iekrāt • Enough to make savings	1.5	1.8	1.6	1.3
Visumā labi, bez lielām problēmām • Without serious problems	15.4	20.9	15.0	11.0
Dzīvot var, ja taupīgi saimnieko • Satisfactory if economise	38.7	41.0	37.9	37.2
Bieži izjūtamā naudas grūtības • Often short of money	31.1	25.2	28.9	38.2
Esam nonākuši parādos • In debts	12.9	10.8	16.2	12.0
Nav atbildes • No answer	0.4	0.3	0.4	0.3
N	848	278	253	317

Jāņem vērā, ka pārticības līmeņa atšķirības teritorijā ietekmē ne vien pelnītāju skaits, bet arī jau minētās sociālā sastāva īpatnības. Pēc sava pārticības līmeņa vērtējuma vislabāk nodrošināti ir uzņēmēji: vienīgie, kam bez problēmām dzīvojošo ir pārliecinoši vairāk, kā naudas grūtībās nonākušo. Vājāk, bet arī virs vidējā – pašnodarbinātie un zemnieki; visvājāk, protams, pensionāri, kam jāuztur bērni, un bezdarbnieki (3.4. tab.).

Rēķinoties ar vairāku sociālo grupuniecīgo pārstāvību izlases kopumā un īpaši dalījumā pa teritoriju (sk. 3.3 tab.), kā arī dažāda turības līmeņa ģimeņu esamību katras grupas sastāvā, turpmākajā analīzē ģimenes sociālais sastāvs kā grupējošā pazīme nav izmantots.

Aptaujāto vecāku *izglītības līmenis* visumā atbilst ekonomiski aktīvo iedzīvotāju izglītībai, kaut arī precīzāki statistikas dati par atsevišķām vecumgrupām pēdējos gados nav pieejami. Mātēm izglītības līmenis ir caurmērā augstāks nekā tēviem – ar vidējo un augstāko izglītību attiecīgi 94.1 un 82.6 (neskaitot kopā ar ģimeni nedzīvojošos, par kuriem trūkst atbildes). Vecāku pietiekami augstais izglītības līmenis ļauj cerēt, ka vecākiem nav bijis sarežģījumu ar anketas jautājumu pareizu izpratni un tās aizpildīšanu un tāvad pietiekami augstu iegūto atbilžu

ticamības pakāpi. Vēl būtiskāk, ka šāda vecāku izglītotība ir drošs pamats viņu izpratnei par bērnu izglītošanās nepieciešamību.

3.4. tabula

Dažādām sociālām grupām piederīgo vecāku sava patreizējā materiālā stāvokļa vērtējums, 1998, %
• Self-evaluation of well being according to social status of respondents, %

Pārticības pakāpe • Well-being	Algotie darbinieki • Employee	Zemnieki • Farmer	Pašnodarbinātie • Selfemployed	Uzņēmēji • Employer	Pensionāri • Pension	Bezdarbnieki • Un-employed	Mājsaim-nieces • Homemaker
Visa diezgan, var iekrāt • Enough to make savings	1.2	-	1.6	8.2	-	-	-
Visumā labi, bez lielām problēmām • Without serious problems	13.6	16.7	29.5	39.3	-	2.8	13.3
Dzīvot var, ja taupīgi saimnieko • Satisfactory if economise	41.9	44.4	39.3	37.7	18.8	21.1	13.3
Bieži izjūtamās naudas grūtības • Often short of money	32.1	25.0	18.0	8.2	43.8	49.3	60.0
Esam nonākuši parādos • In debts	11.1	13.9	11.5	6.6	37.5	26.8	13.3
Pēdējās 2 grupas kopā • Total of 2 the last	43.3	38.9	29.5	14.8	81.3	76.1	73.3
N	563	35	61	162	16	66	15

Tomēr jāreķinās, ka vismaz padomju laika skolu programmās, kad mācījās tagadējo pirmklasnieku vecāki, zinību par cilvēka veselību, vecumgrupu psiholoģiju, ģimenes pedagoģiju un ģimenes budžeta veidošanu praktiski nebija, tāpēc velti cerēt, ka visās ģimenēs pat ar augstāko izglītību vecāki prot pareizi izvēlēties un savu materiālo iespēju robežās nodrošināt labvēlīgākos bērnu fiziskās un garīgās attīstības nosacījumus.

Pati izglītība gan ir faktors, kas palielina nodarbinātības un līdz ar to labāka materiālā nodrošinājuma varbūtību. Starp mātēm ar augstāko un nepilnu augstāko izglītību 72.4% strādā algotu darbu, nepilni 7% ir uzņēmējas vai pašnodarbinātās un tikai 20.4% nav darba ienākumu; ar vispārējo un speciālo vidējo izglītību algotā darbā strādā 49.6%, zemnieces, uzņēmējas un pašnodarbinātās citā nozarē 6.3%, bez darba ienākumiem – 43.3%; savukārt starp mātēm ar pamata vai zemāku izglītību attiecīgi 27.3; 6.9 un 63.8%. Atbilstoši augstākai nodarbinātībai, no ģimenēm, kur mātei ir augstākā izglītība, bez lielām materiālām problēmām bija 30.6% ģimeņu, bet ar naudas grūtībām pat mazāk – 27.2%; ar vidējo un pamata izglītību zem vidējā pārticības līmeņa izrādījās 50.4 un 54.6%.

Nebūs lieki atzīmēt, ka izglītotāko sieviešu samērā labākais pārticības līmenis nav panākts, ierobežojot bērnu skaitu: vidējais bērnu skaits viņu ģimenēs aptaujas kopumā izrādījās 1.7, sievietēm ar vidējo izglītību – 1.9, respektīvi, tikai par 11% lielāks. Aptaujātajām ar pamatzglītību vidējais bērnu skaits bija pat mazāks – 1.8 – nekā ar vidējo izglītību, bet viņu vidū bija lielāks nepilno un daudz bērnu ģimeņu īpatsvars.

Teritoriālā dalījumā aptaujāto vecāku izglītības līmenis augstāks ir Rīgā. Rīgā 39% aptaujāto pirmklasnieku māmiņu bija augstākā vai nepabeigta augstākā izglītība, tēviem 37% (uz jautājumu atbildējušo kopskaita). Vidējā izglītība (gan vispārējā, gan speciālā) Rīgā mātēm 57%, tēviem 62%. Laukos pirmklasnieku vecākiem izplatītākā ir vidējā speciālā vai vispārējā vidējā izglītība – apmēram $\frac{3}{4}$ vecāku. Augstākā (arī nepabeigta) izglītība raksturīga vairāk mātēm nekā tēviem, attiecīgi 19% un 12%. Pārējās pilsētās pirmklasnieku vecāku kopējo izglītības līmeni varētu raksturot kā vidēju, starp laukiem un Rīgu. Mātēm augstākā izglītība (arī nepabeigta) apmēram 28%, vidējā (speciālā un vispārējā) 68%, tēviem – 19% augstākā, 74% vidējā speciālā un vispārējā.

Vecāku samērā augstākais izglītības līmenis pilsētās un īpaši Rīgā līdztekus augstākai nodarbinātībai un līdz ar to turības līmenim, ir viens no cēloņiem teritoriālām atšķirībām gan bērnu attīstības apstākļos, gan vecāku attieksmē pret atsevišķiem valsts atbalsta veidiem ģimenēm.

Aptaujāto *etniskā sastāva* īpatnībām pilsētās un laukos nav būtiskas ietekmes uz ģimenes situāciju. Par to liecina latviešu un cittautiešu sastāva salīdzinājums Rīgā, kur aptaujāto vidū abas grupas bija pietiekami labi pārstāvētas: 134 un 144 ģimenes. Kā vieniem tā otriem lielākā sociālā grupa ir algotie darbinieki: 69.7 un 77.1%. Pašnodarbināto un arī uzņēmēju latviešu vidū izlases kopumā izrādījās nedaudz vairāk: 24.6% pret 18.0%, taču šī starpība izlīdzina ekonomiski aktīvo, tātad pelnošo īpatsvaru abu etnisko grupu sastāvā: kopā ar algotajiem 93.7 un 95.1%. Atbilstošiniecīgajām atšķirībām sociālajā sastāvā, līdzīgs ir arī sadalījums pēc savas pārticības vērtējuma: lielākā grupa abiem ir vidējā, virs vidējā 29.1 un 26.7%, zem vidējā 32.0 un 40.6%, respektīvi, trūcīgāko vairāk par pārtikušajiem.

Nelielas ir arī atšķirības latviešu un cittautiešu ģimeņu sastāvam Rīgā: latviešiem nedaudz vairāk pilno ģimeņu (ar abiem vecākiem) 84.3% nekā cittautiešiem – 81.9%, un atbilstoši mazāks ģimeņu īpatsvars ar 1 bērnu – 47.0% pret 61.8%. Tātad pie līdzīga ienākumu līmeņa cittautiešiem būtu pat vieglāk uzturēt savus bērnus.

3.2. Bērnu uzraudzības veidu izvēle un attīstības iespēju vērtējums pēc pirmklasnieku vecāku aptaujas datiem 1998. g.

Laika gaitā no paaudzes uz paaudzi mainās izplatītākās bērnu uzraudzības formas. Lielā mērā tas atkarīgs no valsts piedāvātajām iespējām, no sieviešu nodarbinātības līmeņa, kā arī no pašu ģimeņu iespējām un vēlmēm.

1995. gadā LU dzimstības un ģimenes apsekojumā 53% sieviešu un 44% vīriešu piekrituši apgalvojumam „strādājoša māte, tāpat kā nestrādājoša māte, bērnam var veltīt pietiekami daudz uzmanības“, kā arī 73% sieviešu un 52% vīriešu atzīst, ka „sievietei jāstrādā, lai justos pilnvērtīga [Ģimene ...]. Tomēr galvenais iemesls, kas stimulē sievieti iesaistīties darba tirgū, ir ģimeņu ar bērniem nepietiekamā materiālā labklājība.

Latvijas sievietēm raksturīgs salīdzinoši augsts izglītības līmenis un nodarbinātība. Nozīmīgu vietu sievietes vērtīborientāciju skalā ieņem arī darbs un profesionālā karjera. Mūsdienā sieviete strādā algotā darbā, un tādēļ aktuāls ir jautājums par bērnu dārziem.

1985. gadā ar pirmsskolas bērnu iestādēm bija nodrošināts 61% attiecīgā vecuma bērnu. Dzimstības pieaugums astoņdesmito gadu otrajā pusē palielināja bērnu skaitu. 1990. gadā ar vietām bērnu dārzos bija nodrošināti vairs 48% pirmsskolas vecuma bērnu, lai gan bērnu dārzu skaits bija pat pieaudzis.

80. to gadu beigu – 90. to gadu sākuma sociālekonomiskām pārmaiņām sekoja izmaiņas likumdošanā. Mātēm tika dota iespēja izmantot bērna kopšanas atvaļinājumu līdz bērns sasniedz 3 gadu vecumu, saglabājot darbavietu, ieskaitot šo laiku darba stāžā un maksājot bērna kopšanas pabalstu. Sākumā sievietes arī aktīvi izmantoja šo iespēju. Bez tam, ja bērns neapmeklēja pirmsskolas bērnu iestādi, tika maksāts neliels pabalsts. Tas bija iemesls daudzu vecāku lēmumam pārtraukt bērnu dārzu izmantošanu. Rezultātā strauji samazinājās bērnu pirmsskolas iestādes apmeklējošo bērnu skaits un daudzi bērnu dārzi tika slēgti – arī nepietiekama finansējuma dēļ. 1991. gadā pabalstos ģimenēm, kuru bērni neizmantoja bērnu dārzu pakalpojumus izmaksāja 261 tūkstoti latu, bet 1992. gadā jau divreiz vairāk – 532 tūkstosus. 1993. g. šo pabalstu vairs nemaksāja [Sociālie ..., 102. lpp.]. 1993. gadā, salīdzinot ar 1990. gadu, bērnu dārzu skaits bija samazinājies gandrīz divkārt (par 42%), bet bērnu skaits tajos par 46%. 1993. gadā bērnu pirmsskolas iestādes apmeklēja tikai 28% attiecīgā vecuma bērnu.

Tomēr nākamajos gados pakāpeniski pieauga pirmsskolas iestādes apmeklējošo bērnu skaits un 1996. gadā jau 43% pirmsskolas vecuma bērnu apmeklēja bērnu dārzus (3.5. tab.).

Sakarā ar dzīves dārdzības pieaugumu, pabalsts bērna kopšanai, kurš vēl netika palielināts atbilstoši cenu pieaugumam, izrādījās pārāk mazs, lai mātes varētu atļauties nestrādāt un audzināt bērnu mājās. Pastāvošā bezdarba apstākļos daļai ģimeņu bērna kopšanas pabalsts pat bija atrisinājums, kaut niecīgs, bet, jo ilgāku laiku māte pavadīja mājās bērnu audzinot, jo vairāk samazinājās iespējas atgriezties darbā. Sieviešu vidū vislielākais darba meklētāju skaits ir vecumā no 30 līdz 34 gadiem. Tas varētu būt izskaidrojams ar atjaunotu darba vietas meklēšanu pēc bērna vai bērnu audzināšanas [Latvija ..., 35. lpp.]. Vidējais mātes vecums Latvijā bērnam piedzimstot ir ap 26 gadi. Līdz ar mātes vēlmi atgriezties darbā, aktuāls kļūst jautājums par bērnu uzraudzību. Diemžēl pašlaik esošās bērnu pirmsskolas iestādes nespēj nodrošināt visus gribētājus.

Pirmsskolas vecuma bērnu uzraudzības veidi krasi mainās atkarībā no bērna vecuma. Tikai pašus mazākos bērnus, t.i., līdz 1.5 gadu vecumam, aprūpē lielākoties mātes – gandrīz 90% gadījumu. Četrās ģimenēs no 100, bērnu aprūpē abi vecāki, savstarpēji mainoties, un vēl četrās – vecvecāki. Pārējie aprūpes veidi (aukle, vecākie bērni vai citi) izplatīti mazāk nekā 1% gadījumu (3.6. tab.).

Pēc 1.5 gada vecuma pārsniegšanas mātes uzraudzībā augušo bērnu īpatsvars par 1/3 sarūk, divkārt pieaugot citu ģimenes locekļu lomai un jau gandrīz 1/10 bērnu apmeklējot bērnudārzu (3.7. tab.) To veicina gan šai vecumposmā samazinātais bērnu kopšanas pabalsta apjoms un nepieciešamība papildināt ģimenes budžetu, gan vēlme saglabāt profesionālo kvalifikāciju (sīkāk sadaļā 3.3).

Īpaši raksturīga iespējami agra mātes atgriešanās darbā ir sievietēm ar augstāko izglītību: no viņām bērna aprūpei tā 1.5 – 3 gadu vecumā nododas vairs tikai 54.8%, ar vidējo izglītību – 71.9%, ar pamata – 65.9%. Protams, šo īpatsvaru ietekmē arī citu bērna uzraudzības iespēju pieejamība gan atsevišķām ģimenēm, gan laukos vai pilsētās.

Izplatītākie uzraudzības veidi bērniem vecumā no 3 līdz 6 gadiem atšķiras no mazāku bērnu aprūpes veidiem. Pirmajā vietā ir bērnu dārzs (3.8. tab.). Tas netieši liecina par to, ka māte atsāk strādāt, ko arī veicina mātes izglītība. 3-4 gadu vecumā bērnu mājās pieskata vairs 22.2% sieviešu ar augstāko, 36.0% ar vidējo un 45.5% ar pamata izglītību; 5-6 gadu vecumā attiecīgi 13.0%, 31.1% un 43.2%. Vairumā gadījumu tas ir ģimenēs, kurās ir vēl kāds mazāks bērns.

3.5. tabula

Bērnu pirmskolas iestādes Latvijā (gada beigās)
• Preschool establishments in Latvia (end of the year)

Gadi • Year	Pirmsskolas iestāžu skaits • Number	Bērnu skaits tajās, tūkst. • Number of enrolled, thou.	Bērnu pirmskolas iestādes apmeklējošo bērnu īpatsvars pirmskolas vecuma bērnu kopskaitā, procentos • Enrolment, %
1990	1123	111.5	48
1991	1014	87.8	38
1992	750	65.4	29
1993	647	60.5	28
1994	608	68.5	34
1995	608	72.8	39
1996	611	72.3	43
1997	598	68.4	44

Latvijas statistikas gadagrāmata 1998. R. LR VSK 1998. 137. lpp.

• Statistical Yearbook of Latvia 1998. R, LR VSK 1998 137 p.

3.6. tabula

Izplatītākie bērnu uzraudzības veidi vecumā līdz 1.5 gadiem, %*
• Usual kind of childcare up to 1.5 years of age, %

Uzraudzības veidi • Kind of care	Kopā • Total	tai skaitā • of them:		
		Rīgā • Riga	pārējās pilsētās • other towns	laukos • rural areas
Māte mājās • Mother at home	89.3	91.4	87.7	88.6
Vecākiem mainoties • Parents by change	3.9	4.0	3.2	4.4
Vecvecāki • Grandparents	4.0	3.6	5.5	3.2

3.7. tabula

Izplatītākie bērnu uzraudzības veidi vecumā no 1.5 līdz 3 gadiem, %
• Usual kind of childcare at 1.5 to 3 years of age, %

Uzraudzības veidi • Kind of care	Kopā • Total	tai skaitā • of them		
		Rīgā • Riga	pārējās pilsētās • other towns	laukos • rural areas
Māte mājās • Mother at home	66.5	68.7	65.6	65.3
Vecākiem mainoties • Parents by change	7.2	6.8	6.7	7.9
Vecvecāki • Grandparents	10.0	11.2	11.9	7.6
Bērnu dārzā • Nursery	9.9	9.7	10.3	9.8

3.8. tabula

Bērnu uzraudzības izplatītākie veidi 3-6 gadu vecumā %

• Usual kind of childcare at 3 to 6 years of age, %

	Bērni 3-4 gadu vecumā • 3-4 years				Bērni 5-6 gadu vecumā • 5-6 years			
	Kopā • Total	Rīgā • Riga	Pārējās pilsētās • Other towns	Laukos • Rural areas	Kopā • Total	Rīgā • Riga	Pārējās pilsētās • Other towns	Laukos • Rural areas
Bērnu dārzā • Nursery	39.6	45.0	43.1	32.2	48.5	53.2	50.2	42.9
Māte mājās • Mother at home	32.4	28.1	30.8	37.5	26.5	23.7	23.7	31.2
Vecvecāki • Grandparents	12.9	15.1	12.3	11.4	10.4	12.9	10.3	8.2
Vecākiem mainoties • Parents by change	7.7	4.7	5.5	12.0	5.9	3.6	6.3	7.6

Faktiskais bērnu uzraudzības veids, kādu izvēlējusies katra ģimene savam bērnam atkarībā no iespējām, ne vienmēr sakrīt ar vecāku viedokli par dažāda vecuma bērnu *vēlamāko pieskatīšanas veidu*. Vairums aptaujāto vecāku atzīst, ka mazu bērnu vecumā līdz 1.5 gadiem un pat līdz trim gadiem labākais aprūpētājs ir māte attiecīgi 84.9% un 61.0% vecāku. Bet šādu viedokli atbalsta mazāk vecāku, nekā bijis faktiski: 89.3% un 66.5%. Tātad daļa šo pieredzi vērtē negatīvi. Taču atšķirībā no faktiskās uzraudzības tieši mātes ar augstāko izglītību vairāk atbalsta pašas īstenoto aprūpi līdz pat 3 gadu vecumam – 63.6%, ar vidējo – 60.3%, ar pamata – 59.1%. Iespējams, ka tādu izvēli noteic dažādu izglītības līmeņa sieviešu atšķirīgais materiālā nodrošinājuma līmenis.

Krietni lielāks vecāku skaits, salīdzinot ar faktisko, par bērnam vēlamāko atzīst tādu uzraudzības veidu kā abiem vecākiem savstarpēji mainoties. Lielāks atbalstītāju īpatsvars ir arī tādām uzraudzības veidam kā rotaļu grupas. Vecvecākus kā vēlamākos bērnu aprūpētājus atzīst 2-3 reizes retāk nekā tas ir faktiski. Tas liecina, ka vecāki rēķinās ar vecvecāku tiesībām turpināt darbu un papildināt savu pensijas kapitālu vai citos gadījumos – nav gluži apmierināti ar viņu audzināšanu. Lai bērnam būtu iespējams rotaļāties ar citiem, īpaši, ja tas ir vienīgais bērns ģimenē, vecāki biežāk par faktisko izmantotu tādu bērnu uzraudzības formu kā rotaļu grupas, sākot ar 3 gadu vecumu. Vecākuprāt liela loma ir arī bērnudārzam. Īpaši bērnu sagatavošanu skolas gaitu uzsākšanai vairums vecāku (54.5%) tomēr uzticētu bērnudārzam (3.9. tab.).

Atbilstoši izglītotāko sieviešu lielākajai orientācijai uz darbu, bērnu dārzu atbalstītāju īpatsvars ir proporcionāls izglītības līmenim, tomēr atšķirības ir mazākas nekā faktiski bijis, jo daļa izglītotāko dotu priekšroku rotaļu grupām.

Teritoriālā dalījumā vēlamākie uzraudzības veidi būtiski neatšķiras, tikai niansēs. Laukos, salīdzinot ar pilsētām, nedaudz vairāk vecāku atbalsta tēva un mātes savstarpējo mainīšanos bērnu aprūpē, un nedaudz mazāks atbalsts ir vecvecākiem kā bērnu aprūpētājiem, īpaši bērniem līdz 3 gadu vecumam.

Rīgā, savukārt, salīdzinot ar laukiem un pārējām pilsētām nedaudz lielāks atbalstītāju īpatsvars ir rotaļu grupām un vecvecākiem. Iespējams tāpēc, ka bērnu aprūpes iespējas vecākiem mainoties, ierobežo pilsētnieku darba režīma īpatnības.

**Vecāku viedokļi par labāko uzraudzības veidu dažāda vecuma bērniem,
1998 (procentos no aptaujāto skaita)**

• Parents' opinion about the preferable kind of child care (% of respondents)

Uzraudzības veids • Kind of child care	Bērna vecums • Age of child, years			
	līdz 1.5 g. • up to 1.5	no 1.5 līdz 3 g. • 1.5 to 3	3-4 g. vecumā • 3 to 4	5-6 g. vecumā • 5 to 6
Māte mājās • Mother at home	84.9	61.0	20.3	12.6
Tēvs mājās • Father at home	0.6	0.7	0.9	1.3
Vecākiem mainoties • Parents by change	11.4	26.1	21.5	15.3
Ar vecākiem bērniem • Older children	0.2	0.7	1.8	1.7
Ar vecvecākiem • Grandparents	0.5	2.7	5.9	3.5
Ar aukli • Nurse	0.1	0.9	2.0	1.3
Rotaļu dienas grupā • Day care group	0.1	1.5	6.6	7.1
Bērnudārzā • Nursery	0.6	3.7	38.8	54.5
Citādi • Other	0.4	0.5	0.5	1.2

Pārējās pilsētās augstāks par vidējo ir bērnu dārzu atbalstītāju īpatsvars, arī mazākiem bērniem.

Vecāku ieinteresētība papildināt ģimenes ienākumus ar mātes peļņu izpaužas arī *bērnu kopšanas atvaļinājuma izmantošanā*. Pat bērna dzīves pirmajā pusgadā neliela daļa māšu turpinājušas peļņas darbu uz nepilnu slodzi vai veikušas to mājās (3.10. tab). Ar katru nākamo pusgadu šī daļa pieaugusi, un bērnu 2.5-3 gadu vecumā tikai nedaudz vairāk par pusi māšu pilnībā nodevušās bērnu aprūpei.

Vairums ģimeņu atzīst par labāku daļēji atsākt darbu ne vēlāk kā pēc bērna 2 gadu vecuma sasniegšanas. Zīmīgi, ka līdz šim vecumam vairāk ģimeņu gribētu piepelnīties ar darbu mājās, bet pēc tam – ejot darbā uz nepilnu slodzi. Iespējas tā vai citādi pelnīt bērna kopšanas atvaļinājuma laikā, protams, ir atkarīgas no mātes profesijas. Mātes ar augstāko izglītību ir pilnīgāk izmantojušas bērna kopšanas atvaļinājumu bērna pirmajā dzīvības gadā, bet jau pirms 1.5 gada sasniegšanas viņu vidū sāk strauji palielināties nepilnu dienu strādājošo īpatsvars. Pēdējā atvaļinājuma gadā jau vairāk par pusi izglītotāko māšu daļēji veic peļņas darbu, kamēr no pārējām vairums vēl nodarbojas tikai ar bērnu. Noteiktu teritoriālu atšķirību šai ziņā nav,

Salīdzinot faktisko un vēlamo atvaļinājuma izmantošanas veidu vairāk un mazāk izglītotām mātēm, izrādās, ka izglītotākās vēl pilnīgāk izmantotu atvaļinājumu bērna dzīves pirmajos 1.5 gados, bet turpmākajā posmā jau vairāk izmantotu darbu mājās. Turpretī mātes ar vidējo un pamata izglītību visu trīs gadu laikā labprāt vairāk piepelnītos, īpaši strādājot mājās. Domājams, ka šādu vēlmi diktē viņu faktiski zemākais nodarbinātības līmenis un attiecīgi lielāka

nepieciešamība papildināt ienākumus. Jārēķinās tomēr, ka darba iespējas mājās mūsdienās drīzāk var palielināties izglītotākajām, tāpēc pārējo vēlmes diez vai varēs īstenoties.

3.10. tabula

Bērnu kopšanas atvaļinājuma izmantošanas pakāpe dažādos pirmklasnieku vecumos, 1998,
% no aptaujāto skaita

• **Mother's employment during parental leave, % of respondents**

Bērņa vecums • Child's age	Neveicot peļņas darbu • No employment	Ejot darbā uz nepilnu dienu • Part-time	Veicot peļņas darbu mājās • Doing job at home	Nav atbildes (atvaļinājums nav izmantots) • No answer (no leave)
Faktiski • Actually				
Mazāk par 6 mēnešiem • up to 6 months	85.6	2.0	2.0	10.4
6 – 12 mēnešus • months	83.5	3.8	3.1	9.7
1 - 1.5 g. • years	76.3	9.3	4.4	10.0
1.5 - 2 g. • years	62.3	17.5	6.5	13.8
2 - 2.5 g. • years	56.5	21.3	7.5	14.6
2.5 - 3 g. • y.	54.0	23.7	9.2	13.1
Vēlams • Preferably				
Mazāk par 6 mēnešiem • up to 6 months	82.9	2.1	5.1	9.9
6 – 12 mēnešus • months	80.3	3.1	7.1	9.6
1 - 1.5 g. • years	68.9	8.4	13.1	9.7
1.5 - 2 g. • years	53.7	17.9	18.3	10.1
2 - 2.5 g. • years	42.5	26.4	21.2	9.9
2.5 - 3 g. • years	37.9	31.6	21.7	8.8
Iespēja izmantot pa daļām līdz bērna 8 gadu vecumam • Possibility to enjoy by parts in 8 years period	10.3	36.1	19.2	34.4

Saprotams, ka noteicošais cēlonis māšu vēlmei atsākt darbu ir *bērnu attīstības iespēju* atkarība no ģimenes materiālās nodrošinātības līmeņa, kas jau tika aplūkots 1.3. sadaļā. Taču bērnu fiziskās un intelektuālās attīstības un savstarpējās saskarsmes iespējas atkarīgas arī no dzīves vietas jeb apdzīvotās vietas tipa dalījuma: lauki, Rīga un pārējās pilsētas. Vecākiem dažādo bērna attīstību ietekmējošo iespēju pieejamība bija jānovērtē ar vienu no pieciem piedāvātajiem variantiem - cik lielā mērā: nemaz, maz – reti; vidēji; daudz - bieži; ļoti bieži.

Tāds veselību veicinošs faktors kā uzturēšanās ārā svaigā gaisā vairāk pieejams laukos: 51.7% vecāku atzīst, ka viņu bērni uzturas ārā ļoti bieži un 39.1% - bieži un daudz, tātad kopā 90.8%. Salīdzinājumam: Rīgā 67.7% pirmklasnieku uzturas ārā bieži un ļoti bieži, pārējās pilsētās – 77.9% (3.12. tab.).

Arī gaļa un piens lauku pirmklasniekiem ir pieejami: 68.1% bieži un ļoti bieži. Ar augļiem un dārzeņiem uzturā labi nodrošināti ir 72.9% lauku bērnu: 50.5% bieži lieto uzturā augļus un dārzeņus, 22.4% ļoti bieži, un vēl aptuveni piektā daļa vidēji. Lauku bērnu vidū 1.7 reizes mazāk, salīdzinot ar pilsētniekiem, ir tādu, kas augļus un dārzeņus uzturā lieto ļoti reti vai nemaz, gaļu un pienu nelieto – 1.3 reizes mazāk. Domājams, ka tieši šie apstākļi noteic 1.2. sadaļā aplūkotās lauku un pilsētas bērnu veselības stāvokļa atšķirības. Pēc aptaujāto vecāku vērtējuma pirmklasnieku veselība pilsētās un laukos atšķirās maz, tomēr par labu laukiem: ar ļoti labu un labu veselību attiecīgi 69.7% un 71.8%. Vērtējot šo starpību, jāņem vērā laucinieku zemākais turības līmenis. Šīs atšķirības izskaidrojamas ar to, ka laukos ģimenes pārtiku sev var izaudzēt pašas, pilsētās tādas iespējas ir ierobežotas. Laukos bērni ir daudz maz paēduši, bet tas

nenozīmē, ka ģimenēm laukos ir vairāk naudas. Tā drīzāk ir naturālā saimniekošana – vēderam, jo produkcijas realizācijas iespējas daudzviet ir apgrūtinātas.

3.11. tabula

Bērnu kopšanas atvaļinājuma izmantojums atkarībā no 1998. g. pirmklasnieku mātes izglītības līmeņa, * % no aptaujātiem grupā
• Employment during parental leave by mother's education, % of respondents in the group

Bērna vecums • Child's age	Neveicot peļņas darbu • No employment			Ejot darbā uz nepilnu dienu • Part-time			Veicot peļņas darbu mājās • Doing job at home			Nav atbildes • No answer (no leave)		
	P	V	A	P	V	A	P	V	A	P	V	A
Faktiski • Actually												
Mazāk par 6 mēnešiem • up to 6 months	72.7	84.8	90.8	6.8	1.8	1.7	2.3	1.8	2.5	18.2	11.6	5.0
6 – 12 mēnešus • months	70.5	83.4	87.0	6.8	2.9	5.4	4.5	3.0	2.9	18.2	10.7	4.6
1 – 1.5 g. • years	65.9	78.0	74.9	9.1	7.5	13.8	9.1	3.9	4.6	15.9	10.6	6.7
1.5 – 2 g. • years	61.4	64.0	59.0	13.6	15.6	23.0	6.8	6.1	7.5	18.2	14.3	10.5
2 – 2.5 g. • years	56.8	59.7	49.4	15.9	18.4	29.7	9.1	7.0	8.8	18.2	14.8	12.1
2.5 – 3 g. • years	52.3	58.1	45.2	18.2	20.6	32.6	13.6	8.8	9.6	15.9	12.5	12.6
Vēlams • Preferably												
Mazāk par 6 mēnešiem • up to 6 months	70.5	80.9	91.2	2.3	2.1	2.1	11.4	5.4	3.3	15.9	11.6	3.3
6 – 12 mēnešus • months	59.1	78.7	89.1	4.5	3.0	2.9	15.9	7.3	5.0	20.5	10.9	2.9
1 – 1.5 g. • years	56.8	66.4	77.8	6.8	8.8	7.9	15.9	14.0	10.9	20.5	10.9	3.3
1.5 – 2 g. • years	45.5	52.8	58.2	11.4	17.9	19.2	25.0	17.7	18.8	18.2	11.6	3.8
2 – 2.5 g. • years	34.1	42.2	45.2	20.5	26.5	27.6	27.3	20.0	23.4	18.2	11.3	3.8
2.5 – 3 g. • years	29.5	37.9	39.7	20.5	31.8	33.5	34.1	20.6	22.6	15.9	9.7	4.2
Iespēja izmantot pa daļām līdz bērna 8 gadu vecumam • Possibility to enjoy by parts in 8 years period	15.9	9.3	11.7	13.6	36.1	41.0	18.2	19.5	18.8	15.9	9.7	4.2

* P – pamata, V – vidējā, A – augstākā, ieskaitot nepabeigtu • P – basic, V – secondary, A – higher, incl. undergraduates

Laukos bērni šādos apstākļos izrādās arī strādīgāki: 37.2% daudz un ļoti bieži līdzdarbojas mājas un dārza darbos. Salīdzinājumam Rīgā divreiz mazāk – 16.9% pirmklasnieku, pārējās pilsētās nedaudz mazāk nekā laukos – 30.1%. Laukos arī ir mazāk bērnu, kas nepalīdz mājas un dārza darbos – 9.2%, Rīgā – 18.7% un pārējās pilsētās 13.8% (3.12. tab.).

Savukārt estētiskās attīstības iespējas – teātru, muzeju, koncertu apmeklējumi un ekskursijas vispieejamākās ir Rīgas bērniem: 15.5% mazo rīdzinieku daudz un bieži apmeklē kultūras pasākumus un brauc ekskursijās (3.13. tab.). Laukos tikai katrs desmitais pirmklasnieks – 10.4%, pārējās pilsētās – 13.3%. Satraucošs ir fakts, ka laukos 43.9% pirmklasnieku, arī 43.1% pārējās pilsētās un 37.7% Rīgā, teātra izrādes, muzejus, koncertus apmeklē reti vai neapmeklē nemaz. Mazliet nomierina fakts, ka vidēji ap 40% bērnu tomēr reizēm kultūras pasākumus apmeklē. Situācija, ka tik daudz bērnu, pat Rīgā, neapmeklē izrādes, drīzāk liecina nevis par izvēles, bet naudas trūkumu, vai arī vecāku neieinteresētību.

Protams, atklāts paliek jautājums, vai vecāki Rīgā, citās pilsētās un laukos vienādi saprot apzīmējumus: bieži, vidēji, reti. Tas visdrīzāk ir viņu vērtējums, salīdzinājumā ar apzināto vajadzību.

3.12. tabula

Vecāku viedokļi par pirmklasnieku nodrošinājumu ar uzturu, pastaigām un dalību mājas darbos dažāda tipa apdzīvotās vietās,* %

• Parents' evaluation about availability of food and outdoor activities for their children by place of residence, %

Līmenis, biežums • Evaluation	Uzturēšanās ārā, zaļumos • Outdoor activities			Gaļa, piens un citas olbaltumvielas uzturā • Meat, milk			Augļi un dārzeņi uzturā • Greens, fruits			Bērna dalība mājas un dārza darbos • Domestic work, gardening		
	R	P	L	R	P	L	R	P	L	R	P	L
Bagātīgi, ļoti bieži • Very much	25.2	27.3	51.7	12.6	13.0	12.9	16.9	19.8	22.4	0.7	2.4	7.9
Daudz, bieži • Much, often	43.5	50.6	39.1	44.6	42.7	55.2	50.7	47.0	50.5	16.2	27.7	29.3
Vidēji, reizēm • Average, time by time	27.7	15.4	7.3	35.3	32.8	25.9	24.5	23.3	21.5	61.9	51.8	51.1
Maz, reti • Little, rare	2.2	2.0	0.9	5.4	5.1	4.4	6.5	5.9	3.5	17.6	13.0	7.6
Nemaz • No, never	-	0.8	0.3	0.7	1.2	0.3	0.4	0.4	0.3	1.1	0.8	1.6

* R – Rīgā, P – pārējās pilsētās, L – laukos • R – Riga, P – other towns, L – rural areas

3.13. tabula

Izglītojošo un informējošo iespēju pieejamība atkarībā no dzīves vietas, %

• Parents' evaluation about availability of means for mental development by place of residence, %

Līmenis, biežums • Evaluation	Dalība mākslas vai mūzikas skolās, pulciņos • Groups of visual art, music, etc.			Ekskursijas, teātra, muzeju, koncertu apmeklējumi • Excursions, cultural events, museums			Bērnu grāmatu pieejamība • Books for children			TV pārraižu skatīšanās • TV		
	R	P	L	R	P	L	R	P	L	R	P	L
Bagātīgi, ļoti bieži • Very much	3.2	4.3	4.1	1.8	-	1.9	33.1	20.2	18.3	10.4	12.3	12.0
Daudz, bieži • Much, often	12.6	12.3	16.7	13.7	12.3	8.5	39.6	39.9	39.1	36.7	40.3	46.7
Vidēji, reizēm • Average, time by time	21.2	25.7	19.6	45.3	40.3	43.2	21.9	24.9	32.8	42.1	35.2	30.0
Maz, reti • Little, rare	22.7	16.2	17.4	34.5	36.4	36.3	4.3	8.7	7.9	8.6	6.7	8.5
Nemaz • No, never	34.9	31.2	36.0	3.2	6.7	7.6	-	0.8	0.3	1.4	1.6	0.4

Laukos pirmklasnieku vidū lielāks īpatsvars bērnu, kas daudz un bieži skatās TV pārraides – 58.7%. Citu iespēju mazāka pieejamība radījusi situāciju, ka galvenais informators ir televizors. Laukos ir mazāks bērnu īpatsvars, kas TV pārraides neskatās nemaz vai ļoti reti – tikai 7.1%, pilsētās 10.0%. No Rīgas pirmklasniekiem 47.1% daudz un ļoti bieži skatās TV: varbūt tāpēc, ka mazāk uzturas ārā, piedalās darbos..

Rīdziniekiem vairāk pieejamas bērnu grāmatas – 72.7% pirmklasnieku bagātīgi un daudz, pārējās pilsētās 60.1%, laukos 57.4%. Rīgā arī mazāk bērnu, kuri pie grāmatām tiek reti vai nemaz – 4.3%, laukos un pārējās pilsētās 2 reizes vairāk.

Lielākas iespējas rotaļāties ar citiem bērniem ir pirmklasniekiem laukos, mazākas Rīgā. Rīgā izplatītākās ir ģimenes ar vienu bērnu, tādēļ grūtāk atrast rotaļu biedrus. Rīgā 7.9% vecāku atzīst, ka bērnam reti iznāk rotaļāties ar citiem. Tomēr arī laukos apmēram tik pat daudz vecāku saka to pašu – iespējams lauku apdzīvotības specifikas dēļ – bieži vien mājas atrodas tālu viena no otras. Pārējās pilsētās grūtības rotaļu biedru atrašanā rodas retāk – 3.2% ģimeņu.

Pēc aptaujas datiem vecāki ne pārāk bieži kopā ar bērniem dodas viesos. Rīgā 28.4% ģimeņu ļoti reti vai vispār nemaz neciemojas, laukos 26.8%, pārējās pilsētās 23.7%. Tikai vidēji nepilna ceturtdaļa ģimeņu bieži kopā ar bērniem viesojas pie radiem un draugiem. Visumā šī kontaktu forma laukos ir nedaudz vairāk izplatīta, kas tomēr nespēj kompensēt ierobežotās kultūras iestāžu apmeklēšanas iespējas.

3.14. tabula

Pirmklasnieku sociālie kontakti pilsētās un laukos, %

• Parents' evaluation about availability of socialising for their children by place of residence, %

	Kopējās rotaļas • Plays with other children			Viesošanās • Visitings		
	R	P	L	R	P	L
Bagātīgi, ļoti bieži • Very much	16.9	21.7	19.9	2.5	3.6	3.5
Daudz, bieži • Much, often	38.8	39.5	42.9	19.8	20.2	20.5
Vidēji, reizēm • Average, time by time	34.5	31.2	26.2	48.6	47.0	46.7
Maz, reti • Little, rare	7.9	2.8	8.5	27.0	22.5	22.4
Nemaz • No, never	-	0.4	1.3	1.4	1.2	4.4

Dažkārt kontakti ar pieaugušiem nebūt nav bērnu attīstību veicinoši. Ne mazāk kā 1/5 daļai bērnu nākas vērot pieaugušo strīdus ar visām to sekām bērnu garīgajā attīstībā, vismaz 1/10 daļai jābūt par lieciniekiem piedzērušo izdarībām, bet 1/4 daļai jāpiedzīvo pēriens. visi šie nevēlamie pieaugušo rīcības paraugi biežāk vērojami laukos, vismazāk – Rīgā (3.15. tab.).

Dažādo bērnu attīstības nosacījumu biežums atkarīgs arī no vecāku izglītības. Raksturīgi, ka tas vairāk izpaužas garīgās attīstības nosacījumos: grāmatu pieejamībā, dalībā pulciņos, kultūras iestāžu apmeklējumos, arī audzināšanas paņēmieni izvēlē un pieaugušo uzvedības paraugos (3.16. tab.). Tomēr pat daudzās no ģimenēm, kur mātei ir augstākā izglītība 2/5 bērnu neapmeklē ārpuskolas nodarbību pulciņus, gandrīz 1/3 neapmeklē kultūras iestādes, 1/5 neredz vecāku saskarsmes paraugus viesos.

Kā redzams pēc pirmklasnieku vecāku aptaujas datiem, ne visiem bērniem vecāki spēj nodrošināt pilnvērtīgas attīstības iespējas, tādēļ būtisks ir valsts atbalsts ģimenēm ar bērniem, un tas ne vienmēr ir tik pilnīgs, kā varētu būt.

3.15. tabula

Daži pieaugušo rīcības piemēri pilsētās un laukos, %
• Parents' evaluation about availability to experience or watch to wrong behaviour
for their children by place of residence, %

	Pēriens par nepaklausību, palaidnībām • Physical punishment			Pieaugušo strīdi • Conflicting adults			Pieaugušo piedzeršanās • Drunken adults		
	R	P	L	R	P	L	R	P	L
Bagātīgi, ļoti bieži • Very much	0.4	-	-	0.4	0.4	1.3	0.4	0.4	1.0
Daudz, bieži • Much, often	1.5	1.7	2.9	4.5	2.6	3.3	1.5	0.9	1.7
Vidēji, reizēm • Average, time by time	14.0	23.0	23.2	17.5	18.0	21.6	3.0	4.3	10.1
Maz, reti • Little, rare	48.7	48.1	53.7	55.0	51.5	56.4	20.7	33.5	32.1
Nemaz • No, never	35.4	27.2	20.3	22.7	27.5	17.4	74.4	60.9	55.1

3.3 Pirmklasnieku vecāku viedokļi par ģimeņu atbalsta sistēmas pilnveidi un iespējām aktivizēt tēva dalību bērnu aprūpē.

Pirmklasnieku vecāku aptaujā tika jautāts arī vecāku viedoklis par valsts atbalsta ģimenēm iespējamo pilnveidošanu, viņu domas par to, kā vajadzētu mainīt šo atbalstu. Vecākiem bija jāizvēlas tikai trīs svarīgākie no piedāvātajiem astoņiem variantiem (3.17. tab.) vai jāpieraksta savi piedāvājumi.

Tā kā aptaujātas tika pirmklasnieku ģimenes, t.i., ģimenes, kurās bērni jau paaugušies, vairums vecāku par nozīmīgiem atzina priekšlikumus, kuri lielākoties attiecināmi uz konkrēto vecumgrupu.

Par svarīgākajām izmaiņām vecāki atzina:

- iespēju palielināt ģimenes valsts pabalstu (74.4%);
- mācību gada sākumā ieviest papildus pabalstu grāmatu un citu skolas piederumu iegādei (71.1%).

Pēc vecāku domām, nozīmīgs būtu arī bērna kopšanas pabalsta palielinājums bērnu vecumā no 1.5 līdz 3 gadiem (41.4% vecāku) un svarīgi būtu izmaksāt bērna kopšanas pabalstu neatkarīgi no vecāku nodarbinātības (35.8%).

Laukos vecāki biežāk nekā pilsētās atbalsta pasākumus, kuru ieviešana katrai ģimenei dotu konkrētu materiālu labumu: palielināt ikmēneša ģimenes valsts pabalstu un ieviest pabalstu mācību gada sākumā. Kā jau minēts, laukos izteiktāks naudas trūkums nodarbinātības līmeņa un tās struktūras dēļ.

Līdzšinējā nodarbinātības līmeņa un saņemamās algas atšķirību ietekme uz dažādo valsts atbalsta veidu popularitāti izpaužas arī atbildēs pēc mātes izglītības līmeņa (3.17. tab.). Pirmklasnieku ģimenēm saņemamo pabalstu palielināšanā vairāk ieinteresētas relatīvi mazāk izglītotās. Turpretī vairāk izglītotās aktīvāk atbalsta bērnu kopšanas pabalstu palielinājumu līdz pat bērna 3 gadu vecumam, kas sasaucas ar viņu lielo gatavību šai agrīnajā dzīves posmā pašām audzināt bērnu mājās (sk. 3.11. tab.). Tāpat izglītotākās vairāk atbalsta bērnu kopēju sociālo apdrošināšanu un nodrošinājumu ar bērnudārziem, respektīvi, tos atbalsta veidus, kas

nozīmīgāki nodarbinātajiem un tālākajā mūža posmā, par ko mazāk izglītotākās varbūt retāk piedomā.

3.16. tabula

Bērnu attīstības nosacījumu biežums atkarībā no mātes izglītības līmeņa, 1998, %
• Availability of some conditions for development according to the mother's education, %

	Nemaz, maz • Little or no			Vidēji • Average			Bieži, daudz • much, often		
	P	V	A	P	V	A	P	V	A
1. Bērna darbs mājās, dārza darbs • Domestic work, gardening	11.4	15.9	9.2	52.3	53.1	59.8	31.8	28.0	28.5
2. Gaļa, piens, citas olbaltumvielas uzturā • meat, milk	6.8	5.9	4.6	29.5	33.3	26.4	56.8	58.5	67.4
3. Augļi un dārzeņi uzturā • Greens, fruits	6.8	5.7	4.6	22.7	24.3	20.1	68.2	67.6	74.1
4. Bērnu grāmatu pieejamība • Books for children	18.2	8.2	2.9	36.4	31.3	14.6	40.9	57.6	81.2
5. Uzturēšanās ārā, zaļumos • Outdoor activities	2.3	2.0	2.1	15.9	14.5	21.3	81.8	81.2	75.3
6. TV pārraižu skatīšanās • TV	13.6	9.4	7.9	27.3	36.0	36.4	54.5	52.2	53.1
7. Kopīgas ar vecākiem viesošānās • Visiting	43.2	27.7	20.1	38.6	46.0	52.7	13.7	22.9	26.3
8. Kopīgas rotaļas ar citiem bērniem • Plays with other children	15.9	6.2	7.9	22.7	28.3	37.7	56.8	63.0	53.0
9. Ekskursijas, teātra, muzeju, koncertu apmeklējumi • Excursion, cultural events, museums	59.1	44.8	31.8	31.8	42.0	47.7	4.6	10.2	19.7
10. Dalība mūzikas vai mākslas skolās, pulciņos • Attending groups of visual art, music, etc.	65.9	55.5	44.3	15.9	20.9	25.9	6.8	16.1	24.7
11. Pēriens par nepaklausību, palaidnībām • Physical punishment	61.4	73.7	81.6	27.3	20.4	15.9	6.8	2.3	0.8
12. Pieaugušo strīdi • Conflicting adults	79.5	70.3	78.3	113.4	19.3	17.6	2.3	4.7	2.9
13. Pieaugušo piedzeršanās • Drunken adults	84.1	84.1	92.5	4.5	6.4	4.2	2.3	2.5	0.4

P – pamata, V – vidējā, A – augstākā • P – basic, V – secondary, A – higher

Ierosinājums saīsināt bērnu kopšanas pabalsta izmaksu periodu līdz 2 gadiem, palielinot tā apjomu, izrādījās vismazāk atbalstīts – gan tām, kas grib ilgāk palikt mājās, gan tām, kas gribētu ātrāk atsākt darbu.

3.17. tabula

**Nozīmīgākie uzlabojumi ģimeņu ar bērniem atbalsta pilnveidošanai
pirmklasnieku vecāku skatījumā (procentos no aptaujāto skaita)***

- **Preferable improvements in public protection of families, share of supporters among
parents*
of 1st grade pupils, %**

Ieteikumi pēc to svarīguma (vidējais vērtējums) • Improvements by validity (in average)	Atbal- stījušo vecāku ipatsvars • Total	Rīgā • Riga	Pārējās pilsētas • Other towns	Laukos • Rural areas	Atkarībā no mātes izglītības • By mothers education		
					Augsta- kā • Higher	Vidēja • Secon- dary	Pamata • Basic
1. Palielināt ikmēneša ģimenes valsts pabalstu • Enlargement of monthly family allowance	74.4	65.8	77.5	79.5	69.9	75.8	81.8
2. Ieviest papildus pabalstu mācību gada sākumā grāmatu u.c. skolas piederumu iegādei • Additional allo- wance to the beginning of school year	71.1	68.7	67.6	76.0	59.0	76.0	79.6
3. Palielināt bērnu kopšanas pabalstu bērnam no 1.5 līdz 3 gadu vecumam • Enlargement of child care allowance at child's 1.5-3 years of age	41.4	36.7	42.3	44.8	47.7	38.8	40.9
4. Izmaksāt bērnu kopšanas pabalstu neatkarīgi no vecāku nodarbinātības • A right to child care allowance regardless of parents' employment	35.8	36.3	41.5	30.9	29.7	38.5	36.4
5. Palielināt bērnu kopšanas pabalstu bērniem līdz 1.5 gadiem • Enlargement of child care allowance up to 1.5 years of age	25.8	29.1	26.5	22.4	37.7	21.5	15.9
6. Nodrošināt ar vietām pašvaldību bērnu dārzos visus gribētājus • Meeting demand for places in municipal nurseries	16.4	21.9	13.8	13.6	20.9	14.5	11.4
7. Sociāli apdrošināt nenodarbinātos bērnu kopējus, kamēr bērns ir vecumā no 1.5 līdz 3 gadu vecumam • State's insurance for childcarer at child's 1.5-3 years of age	14.3	18.7	10.3	13.6	16.3	14.1	6.8
8. Sālsināt bērnu kopšanas pabalstu izmaksas periodu līdz 2 gadiem, atbilstoši palielinot pabalstu apjomu pēdējā pusgadā • Shortening of period for child care allowance up to 2 years with accordingly higher payments	15.6	3.7	4.3	2.5	3.8	2.9	9.1
9. Citi ieteikumi • Other proposals	7.1	7.2	5.9	7.9	3.8	3.8	-

* līdz 3 atbildēm • 3 choices allowed

Vecāku viedokļi par bērnu kopšanas atvaļinājuma garumu.

Vecāku viedokļi par iemesliem, kādēļ māte izšķirtos par īsāku bērna kopšanas atvaļinājumu vai pat atteiktos no tā, ir atspoguļoti tabulā (3.18. tab.).

3.18. tabula

Nozīmīgākie apsvērumi bērna kopšanas atvaļinājuma varbūtējai saīsināšanai atkarībā no mātes izglītības (procentos no aptaujāto skaita: varēja atzīmēt 3)

• Motivation for eventual shortening of parental leave by the mother's education
(% to respondents: 3 choices per person)

Varbūtējie iemesli pēc nozīmes • Motives by validity	Kopā • Total	Augstākā • Higher	Vidēja • Secondary	Pamata • Basic
1. Nepietiekošs bērnu kopšanas pabalsts • Child care allowance insufficient	77.1	68.6	75.5	72.7
2. Varbūtība citādi zaudēt darbu • Afraid to loose the job	56.5	52.7	55.3	43.2
3. Iespēja nopelnīt vairāk par maksu bērna pieskatīšanai • To earn more than the allowance	46.5	35.6	47.8	45.4
4. Iespēja atstāt bērnu citu ģimenes locekļu gādībā • Other family members can care for child	31.0	33.5	29.0	15.9
5. Darba iemaņu, kvalifikācijas līmeņa uzturēšana • To keep up qualification	29.6	45.2	22.9	11.4
6. Nogurums no mājas rūpju vienmuļības • Dullness of home work	17.3	19.2	15.2	18.2
7. Iespēja vairāk iemaksāt sociālajai apdrošināšanai • To raise insurance	9.5	7.5	9.1	15.9
8. Cits iemesls • Other	1.9	1.7	2.0	-

Noteicošie ir finansiālie apsvērumi, jo bērnu kopšanas pabalsts nespēj kompensēt varbūtējo darba algu. Izglītotākām arī cenšanās saglabāt iegūto kvalifikāciju, iespēja darba laikā atstāt bērnu uzticamās rokās. Teritoriālā dalījumā atbilžu sadalījums maz atšķiras.

Savukārt bērna kopšanas atvaļinājumu izmantot pēc iespējas ilgāk gribētu, lai vairāk pabūtu kopā ar bērnu, retāk tādēļ, ka trūkst citu bērna pieskatīšanas iespēju un visai izplatīts ir bezdarbs. Teritoriālā dalījumā laukos lielāka nozīmība ir augstam bezdarba līmenim kā iemeslam, lai ilgāk izmantotu bērna kopšanas atvaļinājumu, pilsētās savukārt nozīmīgs ir citu bērna pieskatīšanas iespēju trūkums.

Lielākas atšķirības toties ir atkarībā no mātes izglītības (3.19. tab.). Izglītotākās atvaļinājumu paildzinātu galvenokārt rūpēs par bērna labāku attīstību, mazāk izglītotās, neskaitot prieku vairāk pabūt kopā ar bērnu, galvenokārt – bezdarba spiestas.

3.19. tabula

Vecāku viedokļi par apsvērumiem bērna kopšanas atvaļinājuma iespējami ilgākai izmantošanai (procentos no aptaujāto skaita)

- **Motivation for eventual prolongation of parental leave by the mother's education**
(% to respondents: 3 choices per person)

Varbūtējie iemesli pēc nozīmes • Motives by validity	Kopā • Total	Augstākā • Higher	Vidējā • Secondary	Pamata • Basic
1. Prieks vairāk pabūt kopā ar bērnu • Happy being with a child	77.6	80.8	71.4	70.4
2. Citu bērna pieskatīšanas iespēju trūkums • No other possibilities for care	35.3	36.8	33.3	20.4
3. Bezdarbs • Unemployment	31.7	18.8	33.4	52.3
4. Vēlēšanās atkopties pēc dzemdībām • To recover after delivery	32.2	27.6	32.0	31.8
5. Neuzticība aukļu gādībai • Doesn't rely on nurse	29.8	28.9	28.8	22.7
6. Iespēja paildzināt krūts barošanu • To prolong breast feeding	29.1	34.3	26.3	11.4
7. Nepieciešamība ārstēt vai kopt slimu bērnu • Child's illness	25.7	27.2	23.3	25.0
8. Nepatika iet darbā ārpus mājas • Doesn't like a job	3.1	2.1	3.0	6.8
9. Cits • Other	3.1	3.8	2.7	2.3

Tēva dalība bērnu aprūpē un tās veicināšana.

Parasti, runājot par bērnu aprūpi, vispirms iedomājamies māti. Un tas it kā būtu likumsakarīgi, jo arī likumdošanā lielākā daļa garantiju un atvieglojumu sakarā ar bērnu piedzimšanu un aprūpi ir paredzēti mātei. Darba likuma kodeksa 176. pantā ir teikts, ka daļa garantiju pienākas arī tēvam, bet tikai tādā gadījumā, ja viņi bērnus audzina vieni, bez mātes.

Ģimenēm ar bērniem domātie valsts sociālie pabalsti lielākoties tiek maksāti mātei. Bērna piedzimšanas pabalstu piešķir vienam no vecākiem, parasti mātei, izņemot gadījumus, kad mātei nav iespēju (mirusi, slima, ieslodzītā), tad pabalstu piešķir tēvam. Ģimenes valsts pabalstu izmaksā vienam no vecākiem – parasti mātei. Ja māte dodas ilgstošā komandējumā vai kur citur ilgstošā prombūtnē, tēvs šo pabalstu var saņemt vienīgi ar pilnvarojumu, ko izsniedz uz noteiktu, neilgu laiku. Bērna kopšanas pabalsts ir regulāri izmaksājams valsts sociālais pabalsts, ko piešķir personām, kas kopj bērnu līdz trīs gadu vecumam. It kā tas varētu būt arī tēvam, bet reāli tā ir tikai māte, jo Darba likumu kodekss šādu iespēju neparedz. Darba likumu kodeksa 173. pantā minēts: sievietei, pēc viņas vēlēšanās piešķir atvaļinājumu bērna kopšanai līdz trīs gadu vecumam, izmaksājot par šo periodu pabalstu.

Zviedru ģimenēs, bērnam piedzimstot, vecāki izlemj, kurš dosies atvaļinājumā, un, ja mātei ir labāk atalgots darbs, tad bieži vien pie bērna paliek tēvs. Mums Darba likumu kodeksā ir paredzēts, ka tēvam atvaļinājumu piešķir tikai tad, ja māte mirusi dzemdībās, vai atteikusies no bērna, tātad – tikai īpašos gadījumos. Latvijā pagaidām izvēles iespējas nepastāv. Tēvi var palikt pie bērna, bet bērna kopšanas pabalsts viņiem nepienākas.

Pašlaik spēkā esošie Latvijas valsts likumi nesekmē tēvu aktīvu līdzdalību bērnu aprūpē.

Pēc kāda amerikāņu zinātnieka veikta pētījuma, bērni līdz gada vecumam izskatā (vizuāli) esot ļoti līdzīgi saviem tēviem. Pētnieki nākuši pie secinājuma, ka daba par šo līdzību parūpējusies tādēļ, lai pēc iespējas ātrāk tēvos atmodinātu vecāku instinktu.

Analizējot pirmklasnieku vecāku aptaujas datus par tagadējo pirmklasnieku faktisko pieskatīšanas veidu līdz skolas vecumam, atklājās, ka visai nozīmīga loma šai sfērā bijusi arī tēviem. Tēvs viens pats bērnu uzraudzījis gan vidēji 1% ģimeņu. Laukos bērni biežāk paliek tēva gādībā vidēji 2.0% aptaujāto pilno ģimeņu. Iespējams tādēļ, ka laukos lielāks bezdarbnieku īpatsvars, un, ja mātei ir darbs, ģimenē bērnus aprūpē tēvs arī pavisam mazus, tomēr biežāk vecumā no 1.5 līdz 3 gadiem.

Visai izplatīts uzraudzības veids ir daļēja tēvu līdzdalība, abiem vecākiem savstarpēji mainoties. (Sīkāk par bērnu uzraudzību 3.2 sadaļā). Vecāki "uz maiņām" bērnu līdz 1.5 gadu vecumam pieskatīja vidēji 3.9% ģimeņu, vecumā no 1.5 līdz trīs gadiem – 7.2%, vecumā 3-4 gadi – 7.7%. Ja pievērs uzmanību vecāku viedokļiem par bērnam vēlamāko uzraudzības veidu, tad apmēram trīsreiz vairāk ģimeņu, nekā tas bijis faktiski, gribētu bērnus pieskatīt vecākiem savstarpēji mainoties (konkrētāk 3.2. sadaļā 3.9. tab.). Tātad ģimenes vēlas, lai tēvs vairāk līdzdarbotos bērnu aprūpē, taču to kavē minētie valsts iedibinātie nosacījumi un līdz šim valdošie stereotipi apziņā.

Vairums tēvu (tie, kuriem ir darbs) spiesti strādāt vairākās darba vietās, ilgas darba stundas, lai nodrošinātu ģimenes materiālās vajadzības un viņiem vienkārši neatliek laika darboties ar bērniem: laika budžetu pētījumi rāda, ka vīrieši ar bērniem darbojas lielākoties nedēļas nogalēs. Tomēr tēvi vieni paši bieži vien nespēj uzturēt ģimeni, un tas ir viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ strādā arī mātes. Bet pilnvērtīgi aprūpēt un audzināt bērnus, abiem vecākiem strādājot, var tikai abiem aktīvi piedaloties arī ģimenes rūpēs.

Pirmklasnieku vecāku aptaujā bija iekļauts arī jautājums par dažādo pienākumu sadali vecāku starpā.

Kā jau tas zināms no novērojumiem, galvenā bērnu aprūpētāja un bieži arī audzinātāja ir māte (3.20. tab.). Tomēr vairāk nekā pusē ģimeņu tēvs veic daudzas no audzināšanas funkcijām vienlīdz ar māti vai biežāk par viņu (iztikas gādāšanā, bērnu fiziskā attīstībā). Lieki teikt, ka bērnu attīstībai šādās ģimenēs ir labāki nosacījumi, un šāda rīcība būtu veicināma.

Viens no tēvu aktivitāti sekmējošiem nosacījumiem izrādījās izglītotība (vairumā gadījumu vecākiem tā ir vienā līmenī vai atšķiras par vienu pakāpi). Aptaujātajās ģimenēs, kur mātei ir augstākā izglītība, abu vecāku vienlīdz veicamo rūpju īpatsvars izrādījās augstāks, nekā pārējās un attiecīgi mazāka daļa, kur kādu no funkcijām ģimenē neveic neviens (3.21. tab.).

Pirmklasnieku vecāku aptaujā tika izzināti arī vecāku viedokļi par *pasākumiem tēva dalības bērnu aprūpē veicināšanai*. Vecākiem bija jāatbild, cik, viņuprāt, nozīmīgs būtu katrs no piedāvātajiem variantiem. Varianti tika izvēlēti, vadoties no citu valstu pieredzes. Uz konkrēto jautājumu neatbildēja vidēji 14% aptaujāto, lielākoties sievietes, kuras bērnus audzināja bez tēva.

No piedāvātajiem pieciem variantiem, kādi pasākumi vecākuprāt veicinātu tēva dalību bērnu aprūpē, divi priekšlikumi guva gandrīz pilnīgu atbalstu. No atbildējušiem 96.1% atzina, ka ģimenē, gaidot otro vai nākamo bērnu, tēvam būtu jāpiešķir atvaļinājums uz mātes uzturēšanās laiku dzemdību namā, lai aprūpētu jau esošos bērnus. No tiem 68.2% atbildējušo uzskatīja to par ļoti svarīgu pasākumu un 27.9% atzina par derīgu. Nedaudz mazāku atbalstu – 91.9% atbildējušo, guva priekšlikums piešķirt tēvam apmaksātu 1-2 nedēļu atvaļinājumu pēc bērna piedzimšanas (attiecīgi 56.6% – ļoti svarīgi un 35.2% – derīgi).

3.20. tabula

Vecāku dalība bērnu ikdienas aprūpē un audzināšanā (% no aptaujātiem)

• Distribution of tasks between parents, % of respondents

Darbības • Activities	Galvenokārt māte • Usually mother	Galvenokārt tēvs • Usually father	Abi vienlīdz • Both equally	Neviens no vecākiem • None of parents	Nav atbildes (neviens ģimenē) • No answer (nobody)
Seko skolas uzdevumu izpildei • Assistance in school tasks	68.5	3.1	23.6	2.1	2.7
Stāsta vakara pasaciņu vai lasa priekšā • Tales or reading before sleep	57.9	5.2	16.5	12.1	8.3
Ved vai pavada uz bērnudārzu vai skolu • Accompanying to school or nursery	50.6	9.7	22.6	10.0	7.1
Radina ievērot tīrību un kārtību • Guiding in washing, cleaning	49.6	3.4	43.9	0.6	2.5
Kopīgi dzied vai muzicē • Mutual singing, music	38.4	5.0	9.9	27.0	19.7
Māca darba iemaņas • Instructing in work	36.6	12.0	43.3	2.0	6.1
Kopīgi apmeklē izklaides pasākumus • Mutual culture and entertainment	34.3	2.2	51.1	4.1	8.3
Uzklausa, atbild uz jautājumiem • Answers on questions	33.5	3.4	58.4	0.8	3.9
Gādā līdzekļus iztikai • Earns living	20.3	32.3	41.2	1.1	5.2
Spēlē bumbu, galda spēles • Ball games, gambling	16.3	25.7	34.0	10.8	13.2

Par lietderīgu vecāki atzina arī to, ka Darba likumu kodeksā vajadzētu noteikt tiesības tēvam – pēc ģimenes izvēles – izmantot bērnu kopšanas atvaļinājumu. Pavisam 78.0% vecāku atbalstīja šādu priekšlikumu.

Samērā mazāku atbalstu izpelnījies ierosinājums veicināt tēvu izglītošanos ģimenes zinībās, tomēr arī tam atbalsts ir lielāks par noraidījumu.

Tā kā vismaz 84.2% anketu aizpildīja sievietes, tad kopējā atbilžu sadalījumā izpaužas galvenokārt sieviešu viedoklis. Kaut arī tēva līdzdalība bērnu aprūpē lielā mērā ir atkarīga no mātes uzskatiem par tās nepieciešamību, iegūtās atbildes tika dalītas arī pēc dzimuma, kas ļauj izziņāt varbūtējās viedokļu atšķirības.

Tabulā 3.22. ievietotie dati uzskatāmi rāda sieviešu un vīriešu atbilžu līdzību šai jautājumā un vienprātīgo atbalstu iespējamiem valsts atbalsta veidiem, kas veicinātu tēvu dalību bērnu aprūpē un līdz ar to viņu ciešāku garīgo tuvību ar tiem.

Gimeņu daļa ar abu vecāku vienlīdz aktīvu dalību rūpēs par bērniem atkarībā no mātes izglītības, % no aptaujāto skaita

- **Share of families with equal activity of parents by the mother's education, % of respondents in the group**

Darbības • Activities	Abi vienlīdz • Both equally			Neviens no vecākiem • None of parents			Nav atbildes (neviens) • No answer (nobody)		
	A	V	P	A	V	P	A	V	P
Seko skolas uzdevumu izpildei • Assistance in school tasks	23.0	24.2	22.7	2.1	1.4	4.5	1.3	3.4	2.3
Stāsta vakara pasaciņu vai lasa priekšā • Tales or reading before sleep	21.8	15.2	6.8	10.5	11.6	22.7	4.2	8.4	25.0
Ved vai pavada uz bērnu dārzu vai skolu • Accompanying to school or nursery	26.8	22.0	11.4	6.7	10.9	13.6	4.6	7.3	13.6
Radina ievērot tīrību un kārtību • Guiding in washing, cleaning	47.7	42.6	45.5	-	0.4	2.3	1.3	2.9	2.3
Kopīgi dzied vai muzicē • Mutual singing, music	12.6	9.3	4.5	25.5	27.4	27.3	13.8	20.6	38.6
Māca darba iemaņas • Instructing in work	53.1	40.1	36.4	0.4	2.0	4.5	2.5	7.3	9.1
Kopīgi apmeklē izklaides pasākumus • Mutual culture and entertainment	56.9	50.4	34.1	2.1	4.3	6.8	4.2	8.9	22.7
Uzklausa, atbild uz jautājumiem • Answers on questions	62.3	58.7	40.9	-	0.5	2.3	1.3	4.7	9.1
Gada līdzekļus iztikai • Earns living	48.1	39.4	31.8	-	1.1	-	3.8	5.0	15.9
Spēlē bumbu, galda spēles • Ball games, gambling	36.4	34.2	22.7	5.4	12.5	13.6	8.4	14.3	27.3

A – augstākā, V – vidējā, P – pamata • A – higher, V – secondary, P – basic

Tomēr jāņem vērā atbildējušo vīriešu sastāva īpatnības: vecāku sapulcē neapšaubāmi piedalījušies bērnu audzināšanā vairāk ieinteresētie un aktīvākie tēvi. Tātad jāreķinās, ka liela daļa pārējo tēvu būtu noraidošāki visiem vai daļai šo ierosinājumu nekā atbildējušie, un bez noteiktas darbības sabiedrības apziņā valdošo stereotipu mainīšanai, lielai daļai bērnu arī turpmāk būs jāsamierinās ar neizbēgami vienpusīgās mātes audzināšanas pārsvaru. Tāpēc tēva lomas nozīmība jāatzīst arī no valsts un likumdevēju puses, nosakot likumdošanā garantijas ne tikai mātēm, bet arī tēviem, respektīvi – ģimenēm ar bērniem, kuras pašas varētu izvēlēties, kuram no vecākiem atvieglojumus izmantot. Ja būs iespēja, tēvi to arī darīs.

3.22. tabula

Vecāku atbalstītie pasākumi tēva dalības veicināšanai bērnu audzināšanā,
(procentos no aptaujāto skaita)

- **Eventual measures for raising father's activity in child care:**
share of supporters among respondents, %

	Ļoti svarīgi • Important		Derīgi • Useful		Bez nozīmes • No need		Nav atbildes • No answer	
	S	V	S	V	S	V	S	V
Gaidot otru vai nākamo bērnu, piešķirt tēvam papildu atvaļinājumu vecāko bērnu aprūpei uz mātes uzturēšanās laiku dzemdību namā • Child care leave for father while mother in hospital for the next	59.9	66.9	25.8	20.7	3.1	5.0	11.2	7.4
Piešķirt tēvam apmaksātu 1-2 nedēļu atvaļinājumu pēc bērna piedzimšanas • Paid leave for father after delivery up to 2 weeks	49.7	55.4	31.8	30.6	7.1	7.4	11.3	6.6
Darba kodeksā noteikt tēvam – pēc ģimenes izvēles tiesības izmantot bērnu kopšanas atvaļinājumu • Father's right on parental leave by family's choice in Labour Code	14.7	15.7	51.4	60.3	19.5	16.5	14.7	7.4
Pagarināt bērnu kopšanas pabalsta izmaksu 1. periodu par 2 mēnešiem, ja vismaz pusi no bērnu kopšanas atvaļinājuma izmanto tēvs • Prolongation of child care leave by 2 months if a half of it is for father	14.7	17.4	49.7	43.0	19.2	24.8	16.4	14.9
Kompensēt tēvam pusi no maksas par viņa apmeklētiem bērnu kopšanas kursiem • Partly compensation of father's payments for child care training	14.6	16.5	44.3	38.8	24.9	33.9	16.2	10.7

S – sievietes, V – vīrieši • S – women, V – men

Secinājumi.

Vairums pirmklasnieku vecāku atzīst ģimeņu ar bērniem atbalsta sistēmas pilnveidošanas nepieciešamību un pauž savus viedokļus par uzlabošanas iespējām. Pēc vecāku domām, lai uzlabotu valsts atbalstu ģimenēm, nepieciešams (nozīmīguma secībā):

- palielināt ikmēneša ģimenes valsts pabalstu;
- mācību gada sākumā izmaksāt pabalstu grāmatu un skolas piederumu iegādei;
- palielināt bērna kopšanas pabalstu bērniem vecumā no 1.5 līdz 3 gadiem;
- izmaksāt bērnu kopšanas pabalstu neatkarīgi no vecāku nodarbinātības, t.i., ģimenēm ar abiem pilnu slodzi strādājošiem vecākiem;
- palielināt bērnu kopšanas pabalstu bērniem līdz 1.5 gadu vecumam;
- nodrošināt ar vietām pašvaldību bērnudārzos visus gribētājus;
- sociāli apdrošināt nenodarbinātos bērnu kopējus, kamēr bērns ir vecumā no 1.5 līdz 3 gadiem;

Lai sekmētu tēvu aktīvāku dalību bērnu aprūpē noteikt likumdošanā garantijas arī tēviem:

- gaidot otro vai nākamo bērnu, piešķirt tēvam papildu atvaļinājumu vecāko bērnu aprūpei uz mātes uzturēšanās laiku dzemdību namā;
- piešķirt tēvam apmaksātu 1-2 nedēļu atvaļinājumu pēc bērna piedzimšanas;
- Darba likumu kodeksā noteikt mātei vai tēvam tiesības izmantot bērnu kopšanas atvaļinājumu pēc ģimenes izvēles;
- rast iespēju ģimenes valsts pabalstu gadījumā izmaksāt arī tēvam, pēc pašas ģimenes izvēles;
- popularizēt masu saziņas līdzekļos tēva lomas nozīmību, ietekmi uz savstarpējām attiecībām ģimenē;
- atbalstīt vecāku izglītošanos ģimenes zinībās.

LR Labklājības ministrija
LZA Ekonomikas institūts

Aptaujas lapa

Ģimenes situācija Latvijā

4.1.	Radīna levjāties rādīt un lārdz				
4.2.	Mācī dārca-tamē	1			
4.3.	Vēd vai patva uz dērtēd vai skolu	1	2		
4.4.	Sūta vai				
4.5.	Seko skolu	1	2	3	
4.6.	Kepīgi dārd vai muzīc	1	2	3	
4.7.	Uzklaua, ašild uz ļautjūmēm	1	2	3	
4.8.	Spēc burtu, gāld spēc	1	2	3	
4.9.					
4.10.	Kopīgi				
5.1.	Mate (audzums)				
5.2.	Tēv (audzums)				
5.3.					
5.4.					
5.5.					
5.6.					
5.7.					
5.8.					
5.9.					
5.10.					
5.11.					
5.12.					
5.13.					
5.14.					
5.15.					
5.16.					
5.17.					
5.18.					
5.19.					
5.20.					
5.21.					
5.22.					
5.23.					
5.24.					
5.25.					
5.26.					
5.27.					
5.28.					
5.29.					
5.30.					
5.31.					
5.32.					
5.33.					
5.34.					
5.35.					
5.36.					
5.37.					
5.38.					
5.39.					
5.40.					
5.41.					
5.42.					
5.43.					
5.44.					
5.45.					
5.46.					
5.47.					
5.48.					
5.49.					
5.50.					
5.51.					
5.52.					
5.53.					
5.54.					
5.55.					
5.56.					
5.57.					
5.58.					
5.59.					
5.60.					
5.61.					
5.62.					
5.63.					
5.64.					
5.65.					
5.66.					
5.67.					
5.68.					
5.69.					
5.70.					
5.71.					
5.72.					
5.73.					
5.74.					
5.75.					
5.76.					
5.77.					
5.78.					
5.79.					
5.80.					
5.81.					
5.82.					
5.83.					
5.84.					
5.85.					
5.86.					
5.87.					
5.88.					
5.89.					
5.90.					
5.91.					
5.92.					
5.93.					
5.94.					
5.95.					
5.96.					
5.97.					
5.98.					
5.99.					
5.100.					

Rīga, 1998

Godātie vecāki,

lūdzam Jūs atbildēt uz vairākiem jautājumiem par pieredzi bērnu aprūpē, saņemto un vēlamo atbalstu ģimenēm.

Aptauja ir anonīma. Tajā pausto viedokļu apkopojums tiks izmantots valsts un pašvaldību atbalsta pilnveidē, lai tas iespējami labāk atbilstu dažādu ģimeņu vajadzībām.

1. Kopā dzīvojošie pirmklasnieka ģimenes locekļi. *Lūdzu, ierakstiet viņu vecumu un bērniem pasvītrotiet dzimumu, bet pirmklasniekam apvelciet arī vecumu*

		vecums (gadi)
1.1.	Māte (audžumāte)	_____
1.2.	Tēvs (audžutēvs)	_____
	Bērni (arī no iepriekšējām laulībām):	
1.3.	zēns meitene	_____
1.4.	zēns meitene	_____
1.5.	zēns meitene	_____
1.6.	zēns meitene	_____
1.7.	zēns meitene	_____
1.8.	zēns meitene	_____
1.9.	zēns meitene	_____
1.10.	zēns meitene	_____
1.11.	zēns meitene	_____
1.12.	zēns meitene	_____
1.13.	Vecāmāte	_____
1.14.	Vectēvs	_____
1.15.	Vecāku brāļi, māsas u.c.	_____
1.16.	_____	_____
1.17.	_____	_____
1.18.	_____	_____
1.19.	_____	_____

2. Lūdzu, raksturojiet abu vecāku pašreizējo nodarbošanos –apvelciet katram no vecākiem vienu atbildi (pēc galvenā ienākumu avota)

	2.1. māte (audžumāte)	2.2. tēvs (audžutēvs)
Algots darbinieks, -ce	1	1
Zemnieks(-ce) savā saimniecībā	2	2
Pašnodarbinātais citā nozarē	3	3
Uzņēmējs(-a) citā nozarē	4	4
Students(-e)	5	5
Pensionārs(-e)/invalids(-e)	6	6
Aktīvā dienestā NBS	7	7
Bezdarbnieks(-ce)	8	8
Mājsaimniece	9	9
Cita (kāda?) _____	10	10

3. Vai jūsu ģimene pēdējā gada laikā ir saņēmusi kādu sociālo palīdzību? – lūdzu, atzīmējiet visu saņemto

- 3.1.

Brīvpusdienas bērnudārzā (skolā)

☐
- 3.2.

Dzīvokļa (apkures) pabalstu

☐
- 3.3.

Pabalstu pārtikas iegādei

☐
- 3.4.

Drēbes, apavus no humānās palīdzības

☐
- 3.5.

Pabalstu ārstēšanās vajadzībām

☐
- 3.6.

Trūcīgas ģimenes statusu

☐
- 3.7.

Atlaides transporta izmaksās

☐
- 3.8.

Uzturēšanās nometnē.....

☐
- 3.9.

Citu (bezmaksas skaitītāju uzstādīšana, papildatvaļinājums vai piemaksas darba vietā u tml., lūdzu uzrakstiet sīkāk)

4. Lūdzu, raksturojiet, kurš no vecākiem un ko parasti dara jūsu ģimenē bērnu labā vai kopā ar tiem? – lūdzu, katrā rindā vienu atbildi

	galveno- kārt māte	galvenokārt tēvs	abi vienlīdz	neviens no vecākiem
4.1. Radina ievērot tīrību un kārtību	1	2	3	4
4.2. Māca darba iemaņas	1	2	3	4
4.3. Ved vai pavada uz bērnudārzu vai skolu	1	2	3	4
4.4. Stāsta vakara pasaciņu vai lasa priekšā	1	2	3	4
4.5. Seko skolas uzdevumu izpildei	1	2	3	4
4.6. Kopīgi dzied vai muzicē	1	2	3	4
4.7. Uzklausa, atbild uz jautājumiem	1	2	3	4
4.8. Spēlē bumbu, galda spēles	1	2	3	4
4.9. Gādā līdzekļus iztikai	1	2	3	4
4.10. Kopīgi apmeklē izklaides pasākumus	1	2	3	4

5. Kā jūs vērtējat sava pirmklasnieka veselību? – lūdzu, katrā vecumposmā vienu atbildi

	5.1. 1.5 gada vecumā	5.2. 3 gadu vecumā	5.3. tagad
Ļoti laba	5	5	5
Laba	4	4	4
Apmierinoša	3	3	3
Slikta (vāja)	2	2	2
Ļoti slikta (vāja)	1	1	1

6. Ja veselība ļoti slikta, lūdzu, raksturojiet traucējumus:

7. Cik daudz vai bieži bērnam nākas baudīt minētos apstākļus? – lūdzu, katrā rindā vienu atbildi

	nemaz	maz, reti	vidēji, reizēm	daudz, bieži	bagātīgi, ļoti bieži
7.1. Bērna dalība mājas, dārza darbos	1	2	3	4	5
7.2. Gaļa, piens, citas olbaltumvielas uzturā	1	2	3	4	5
7.3. Augļi un dārzeņi uzturā	1	2	3	4	5
7.4. Bērnu grāmatu pieejamība	1	2	3	4	5
7.5. Uzturēšanās ārā, zaļumos	1	2	3	4	5
7.6. TV pārraižu skatīšanās	1	2	3	4	5
7.7. Kopīgas ar vecākiem viesošānās	1	2	3	4	5
7.8. Kopīgas rotaļas ar citiem bērniem	1	2	3	4	5
7.9. Ekskursijas, teātra, muzeju, koncertu, apmeklējumi	1	2	3	4	5
7.10. Dalība mūzikas vai mākslas skolās, pulciņos	1	2	3	4	5
7.11. Pēriens par neklausību, palaidnībām	1	2	3	4	5
7.12. Pieaugušo strīdi	1	2	3	4	5
7.13. Pieaugušo piedzeršanās	1	2	3	4	5

8. Lūdzu, novērtējiet ģimenes pašreizējo materiālo stāvokli – apvelciet vienu atbildi

Visa diezgan, var iekrāt	1
Visumā labi, bez lielām problēmām	2
Dzīvot var, ja taupīgi saimnieko	3
Bieži izjūtamas naudas grūtības	4
Esam nonākuši parādos	5

9. Kas visbiežāk uzraudzīja tagadējo pirmklasnieku jūsu ģimenē? – lūdzu, atzīmējiet vienu veidu katrā vecumposmā - ailē

	9.1.	9.2.	9.3.	9.4.
	līdz 1.5 g.	no 1.5 līdz 3 g.	3-4 g. vecumā	5-6 g. vecumā
Māte mājās	1	1	1	1
Tēvs mājās	2	2	2	2
Vecāki mainoties	3	3	3	3
Vecākie bērni	4	4	4	4
Vecvecāki	5	5	5	5
Aukle	6	6	6	6
Rotaļu dienas grupā	7	7	7	7
Bērnudārzā	8	8	8	8
Citādi (ņemāt līdz uz darbu u.c. – lūdzu, uzrakstiet) _____	9	9	9	9

10. Kādu bērna uzraudzības veidu katrā vecumposmā jūs uzskatāt par vislabāko? – lūdzu, atzīmējiet vienu veidu katrā ailē

	10.1.	10.2.	10.3.	10.4.
	līdz 1.5 g.	no 1.5 līdz 3 g.	3-4 g. vecumā	5-6 g. vecumā
Mātes gādībā	1	1	1	1
Tēva gādībā	2	2	2	2
Vecākiem mainoties	3	3	3	3
Ar vecākiem bērniem	4	4	4	4
Ar vecvecākiem	5	5	5	5
Ar aukli	6	6	6	6
Rotaļu dienas grupā	7	7	7	7
Bērnudārzā	8	8	8	8
Citādi (kā?) _____	9	9	9	9

11. Ja audzinot tagadējo pirmklasnieku jūsu ģimene izmantoja bērna kopšanas atvaļinājumu, tad cik pilnīgi katrā bērna vecumā? – lūdzu, atzīmējiet vienu veidu katrā vecumposmā – rindā

	neveicot peļņas darbu	ejot darbā uz nepilnu dienu	veicot peļņas darbu mājās
11.1. Mazāk par 6 mēnešiem	1	2	3
11.2. 6 – 12 mēnešus	1	2	3
11.3. 1 – 1.5 g.	1	2	3
11.4. 1.5 – 2 g.	1	2	3
11.5. 2 – 2.5 g.	1	2	3
11.6. 2.5 – 3 g.	1	2	3

12. Kādu bērnu kopšanas atvaļinājuma veidu dažādos bērna vecumposmos jūs uzskatāt par vislabāko? – lūdzu, atzīmējiet vienu veidu katrā vecumposmā – ailē

	neveicot peļņas darbu	ejot darbā uz nepilnu dienu	veicot peļņas darbu mājās
12.1. Mazāk par 6 mēnešiem	1	2	3
12.2. 6 – 12 mēnešus	1	2	3
12.3. 1 – 1.5 g.	1	2	3
12.4. 1.5 – 2 g.	1	2	3
12.5. 2 – 2.5 g.	1	2	3
12.6. 2.5 – 3 g.	1	2	3
12.7. Iespēja izmantot pa daļām līdz bērna 8 gadu vecumam	1	2	3

13. Kādu apsvērumu ietekmē jūs izšķirtos par iespējami īsāku bērnu kopšanas atvaļinājumu vai atteiktos no tā? – lūdzu, atzīmējiet trīs galvenos apsvērumus

13.1.	Iespēja nopelnīt vairāk par maksu bērna pieskatīšanai	☐
13.2.	Varbūtība citādi zaudēt darbu	☐
13.3.	Iespēja vairāk iemaksāt sociālajai apdrošināšanai	☐
13.4.	Nepietiekošs bērnu kopšanas pabalsts	☐
13.5.	Darba iemaņu, kvalifikācijas līmeņa uzturēšana	☐
13.6.	Iespēja atstāt bērnu citu ģimenes locekļu gādībā	☐
13.7.	Nepatika nodarboties ar bērniem	☐
13.8.	Nogurums no mājas rūpju vienmuļības	☐
13.9.	Cits (kas?)	☐

14. Kādu apsvērumu ietekmē jūs izmantotu iespējami ilgāku bērnu kopšanas atvaļinājumu? – lūdzu atzīmējiet trīs galvenos apsvērumus

14.1.	Vēlēšanās atkopties pēc dzemdībām	☐
14.2.	Iespēja paildzināt krūts barošanu	☐
14.3.	Neuzticība aukļu gādībai	☐
14.4.	Citu bērna pieskatīšanas iespēju trūkums	☐
14.5.	Prieks vairāk pabūt kopā ar bērnu	☐
14.6.	Nepieciešamība ārstēt vai kopt slimu bērnu	☐
14.7.	Bezdarbs	☐
14.8.	Nepatika iet darbā ārpus mājas	☐
14.9.	Cits (kas?)	☐

15. Kā jūsuprāt vajadzētu mainīt atbalstu ģimenēm ar bērniem? – lūdzu, izvēlieties 3 svarīgākos un sanumurējiet tos

15.1.	Palielināt bērnu kopšanas pabalstu līdz bērna 1.5 gadu vecumam	_____
15.2.	Palielināt bērnu kopšanas pabalstu no bērna 1.5 – 3 gadu vecumam	_____
15.3.	Izmaksāt bērnu kopšanas pabalstu neatkarīgi no vecāku nodarbinātības	_____
15.4.	Palielināt ikmēneša ģimenes valsts pabalstu	_____
15.5.	Sociāli apdrošināt nenodarbinātos bērnu kopējus, kamēr bērns ir vecumā no 1.5 līdz 3 gadiem	_____
15.6.	Saīsināt bērnu kopšanas pabalstu izmaksu periodu līdz 2 gadiem, atbilstoši palielinot pabalstu apjomu pēdējā pusgadā	_____
15.7.	Ieviest papildus pabalstu mācību gada sākumā grāmatu u.c. skolas piederumu iegādei	_____
15.8.	Nodrošināt ar vietām pašvaldību bērnudārzos visus gribētājus	_____
15.9.	Citi ieteikumi (lūdzu uzrakstiet) _____	_____

16. Vai jūsu ģimenei radās kādas grūtības, gatavojot pirmklasnieku skolai? – lūdzu, atzīmējiet visu, ko nācās izjust

16.1. Nevarēja apmeklēt pirmskolu, jo, (lūdzu ierakstiet), _____

16.2. Trūka līdzekļu mācību piederumu iegādei

16.3. Grūtības apgērbt un apaut

16.4. Jāzaudē daudz laika, pavadot uz skolu un sagaidot

16.5. Bailes par bērnu vienu ceļā uz skolu u.c. nodarbībām

16.6. Mājās pietrūkst palīga darbos

16.7. Šaubas par "mājas" bērna iejušanos citu vidū

16.8. Trūkst naudas kopgaldam

16.9. Grūtības ar bērna pieskatīšanu pēc skolas

16.10. Cits (lūdzu ierakstiet) _____

☐
☐
☐
☐
☐
☐
☐
☐
☐
☐

17. Kā Jūsaprāt būtu veicināma tēva dalība bērnu kopšanā? – lūdzu, vienu atbildi katrā rindā

	ļoti svarīgi	derīgi	bez nozīmes
17.1. Darba kodeksā noteikt tēvam - pēc ģimenes izvēles tiesības izmantot bērnu kopšanas atvaļinājumu	1	2	3
17.2. Piešķirt tēvam apmaksātu 1-2 nedēļu atvaļinājumu pēc bērna piedzimšanas	1	2	3
17.3. Gaidot otru vai nākamo bērnu, piešķirt tēvam papildu atvaļinājumu vecāko bērnu aprūpei uz mātes uzturēšanās laiku dzemdību namā	1	2	3
17.4. Pagarināt bērnu kopšanas pabalsta izmaksu 1. periodu par 2 mēnešiem, ja vismaz pusi no bērnu kopšanas atvaļinājuma izmanto tēvs	1	2	3
17.5. Kompensēt tēvam pusi no maksas par viņa apmeklētiem bērnu kopšanas kursiem	1	2	3

18. Lūdzu, norādiet abu vecāku izglītības līmeni –atzīmējiet katram augstāko iegūto

	18.1. māte	18.2. tēvs
Pamata (4. klases) vai mazāka	1	1
Nepilna vidējā (7. – 9. klases)	2	2
Vidējā vispārējā	3	3
Vidējā speciālā	4	4
Nepabeigta augstākā	5	5
Augstākā (bakalaurs, maģistrs, doktors)	6	6

Avoti

- Bērni un ģimenes Latvijā. 1994. g. stāvokļa analīze. / UNICEF Latvijas nacionālā komiteja, R., 1995, 112 lpp.
- Bērni un jaunieši izglītības sistēmā un ārpus tās: apzināšanas metodes un stāvokļa analīze. Atskaite par IZM pasūtīto pētījumu. Baltijas studiju centrs, Filozofijas un socioloģijas institūta darba grupa, Rīga, 1997, 34 lpp.
- Bērnu profilaktisko apskāšu skrīningprogramma / Rīgas skolu valdes bērnu veselības aizsardzības nodaļa, R., 1998
- Ģimene un dzimstība Latvijā. LU Demogrāfijas centrs. R., 1996, 196 lpp.
- Ģimenes ar bērniem līdz 3 gadu vecumam. Sociālo garantiju sistēma un tās vēlamais modelis Latvijā. Atskaite par LM pasūtīto pētījumu. LZA Ekonomikas institūts, R., 1994, 93 lpp.
- Ģimenes izglītība. IZM Tālākizglītības departaments, 1998, 66 lpp.
- Iedzīvotāju reprodutīvā veselība. Vērtējums un ieteikumi. AN AP un partneri, Rīga, 1998, 87 lpp.
- Krastiņš Oļģerts. Bērni un ģimenes labklājība. Latvijas Vēstnesis, 1997. g. 2. okt.
- Krastiņš Oļģerts. Ģimenes budžets un bērni vecāku acīs. Latvijas Vēstnesis, 1997. g. 19. dec.
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1997, - Rīga, UNDP, 1997, 36.-37. lpp.
- LR Likums „Par sociālo palīdzību“, 1995. g. 14. nov.
- LR Medicīnas statistikas gadagrāmata, Rīga, 1991.-1996. g.
- Mājsaimniecību budžets 1997 gadā. Statistikas biļetens / LR Valsts Statistikas komiteja, Rīga, 1998, 185 lpp.
- Nabadzīgo cilvēku viedokļi un nabadzības sociālais vērtējums Latvijā. Atskaite par pētījumu (1998. g. marts – jūnijs). Filozofijas un socioloģijas institūts, R., 1998, 106 lpp.
- Nacionālā programma „Latvijas iedzīvotāji“ LR LM, Rīga, 1998, 81 lpp.
- Nacionālais ziņojums. Par bērna tiesību aizsardzības stāvokli valstī. ANO konvencijas par bērna tiesībām izpilde. Latvija, 1996, 104 lpp.
- Pasākumu programma demogrāfiskās situācijas uzlabošanai (LR LM). Latvijas Vēstnesis, 1998. g. 2. dec.
- Rīgas Pārdaugavas pamatskola. Aptaujas materiāli, 1998, 7 lpp.
- Sociālās palīdzības darba analīze par 1995.-1997. gadu. Atskaite par LZA Ekonomikas institūta pētījumu pēc LR LM Sociālās palīdzības fonda pasūtījuma, R., 1998, 33 lpp.
- Sociālais ziņojums. LR LM, 1998
- Sociālie procesi Latvijā. LR Centrālā Statistikas pārvalde, Rīga, 1998, 159 lpp.
- Veselību visiem jauniešiem Latvijā. PVO skolas vecuma bērnu aptaujas rezultāti Latvijā. Rīga, Toronto, 1994, 55 lpp.

Sources available in English

Children and Families in Latvia. Situation Analysis. UNICEF Latvian National Committee, Riga, 1995: 119

Eglite Parsla. Family Policy during the transition period in Latvia. Humanities and Social sciences. Latvia. 2(7) 1995, Riga: 28-47

Household budget in 1997, Central Statistical Bureau of Latvia, Riga, 1998

Human development report Latvia. UNDP, 1997: 95

Listening to the poor: a social assessment of poverty in Latvia. Report on UNDP sponsored study in cooperation with the World Bank; Institute of Philosophy and Sociology, Riga, 1998, <http://www.undp.lv/poverty/profile/page>

Reproductive Health of the Population of Latvia. Evaluation and Recommendations, Riga, 1998, Jāņa sēta: 87

Social Report. The Ministry of Welfare of the Republic of Latvia, Riga, 1998: 45

Social trends in Latvia. Tables and Figures. Central Statistical Bureau of Latvia, Riga, 1998: 80

Spatial Differences of Health and Mortality in Latvia. Population Projection up to 2015./Institute of Economics, Riga, 1997: 87

Zarina Inna. Actual and desired family models in Latvia. Humanities and Social Sciences. Latvia. 2(7), 1995, pp. 48-61

Zvidrins Peteris. Fertility preferences in Latvia. Revue Baltique, 1997, N10, Vilnius, pp. 90-103

Zvidrins P., Ezera L., Greitans A. Latvia: Standard Country report. Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE region. NY and Geneva, UN ECE, 1998: 110

Summary

Latvia – like other countries in transition – suffers a drastic decrease in fertility. During the 1990-ties, the birth rate has declined below the replacement level: in 1998 only 52 % of the latter.

It has been found that in spite of the state assistance to families, households with several children constitute the most vulnerable group of the population. It might be the main reason for both limitations in family size and the current growth of health troubles among children.

The research had the aim to

- compare actual conditions for children's physical, mental and social development, as well as their state of health, in families with different levels of material welfare;
- assess the adequacy of actual social assistance to families; and
- find out the parents' opinion about the most preferable improvements in social protection of families, including those for promoting the activity of fathers.

To meet these aims, statistical data on household budget, reports and data from earlier researches (for the list of sources available in English, see the appendix), as well as interviews with social officials in all kinds of municipalities were used. Two additional surveys were carried out in 1998:

- routine information on each of 1st and 9th grades pupils health, advancement and welfare of the family was collected in 7 schools in the capital city of Riga and 9 schools in the countryside; altogether data about 831 individuals (see Chapter 1.2.);
- a sample survey of parents of 1st grade pupils in urban and rural schools in all regions of the country was conducted at parents' meetings at the beginning of school year; altogether 848 completed questionnaires were collected (see Chapter 1.3. and 3). The distribution of respondents between urban and rural areas was 63 and 37 % which largely corresponds to the actual distribution of 7 – year-old children throughout the country.

Families with children in Latvia enjoy lower material welfare than other households both in terms of regular expenditures and by self-evaluation (Tables 1.1 to 1.4). Poverty causes limitation in all the expenditures for children: food, leisure, education (Tables 1.5 and 1.7) and it sometimes accounts also for keeping children out of school (Table 1.6). Frequency of the latter correlates inversely with the main bread winner's educational level (Table 1.18). This fact is an important argument for education of the younger generation.

Data collected in schools about each pupil's advancement and health and welfare of his/her family show that, among rather poor children entitled to free school meals, the average number of health troubles (neurosis, gastric and duodenal disorders, deviations of stature etc.: Tables 1.11 and 1.12) exceeds that found among more prosperous pupils. Nevertheless, the average school progress of these rather poor children is not less than the general average, in contrast to pupils from ill-disposed families.

The survey of parents of 1st grade pupils included questions about specific conditions in families. Analysis of the data show that the availability of conditions for development is, on average, not sufficient and it differs by the welfare of families (Tables 1.16. and 1.17). The same holds true regarding difficulties experienced by parents at the start of the child's schooling (Table 1.18). Nevertheless, only a small share of families which were short of money for buying training appliances, clothing and footwear, as well as school meals, had received some social assistance (Table 1.19).

There are several state guarantees and other kinds of protection available for families with children in Latvia, and some protection is offered by other subjects. In addition to those shown in table 2.1, there are state pensions for those who have lost the bread-winner, and also occasional assistance from NGO, religious communities and individual charity.

Some of the state guarantees are available only to out-of-job mothers, but the amount of payment can compensate only a small share of the lost earnings together with respective contributions to social insurance. As the level of average salary does not allow to raise children by one earner, this might be one of the main reasons why a growing share of mothers prefer job to further enlargement of family.

Assistance to large families with 3 and more children, as well as to one-parent families, is a priority of the municipalities (Tables 2.2, Figures 2.2 to 2.5). However municipal assistance is means-tested and does not stimulate ill-disposed families to seek contracted jobs. That is why the interviewed social workers in municipalities tend to assist only active families: those checked as job-seekers, taking part in public work, etc.

The poor families (in interviews to researchers of the Institute of Philosophy and Sociology, 1998) recognized municipal assistance in payments for housing and heating, as well as free school meals, text-books and transport for pupils at mandatory school. As poverty is harmful to children's development and resources for social assistance are scarce, it would be preferable, instead, to support creating vacancies, to increase state financing of education etc. with aim to lessen the share of families with low income and poor families.

Children starting school in 1998 were born mainly in 1991, the year that Latvia regained its political independence and introduced some new types of support to families. That was the reason for interviewing the parents of just these pupils about the actual conditions for raising children and the necessity of additional social assistance both during the preschool period and at school.

Characteristics of families in the sample and self evaluation of their well-being can be found in Tables 3.2 to 3.4.

The analysis of answers show that a considerable share of families are unable to provide satisfactory conditions for successful mental and social development of children, as well as for acquisition of training appliances (Tables 3.12 to 3.16). This is the main reason why most parents find it useful to decrease the mother's out-of-job period to 1.5-2 years (Tables 3.6 to 3.11), to receive enlarged monthly family allowance and a special benefit at the beginning of school year (Table 3.17).

Up to now, the greatest responsibility for children lies with the mother (Table 3.20) though the equality between spouses increases with the level of education (Table 3.21). According to the survey data, the majority of interviewed parents of both sexes agree with the proposal that the state should clearly express its positive attitude to fathers taking a most active part in child care. They find it useful to introduce, among other forms of assistance, an additional father's leave for child care while the mother stays at maternity hospital with the next child (Table 3.22).

ORIGĀLAIS
EKSEMPLĀRS

1.90

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305067631

2005-6
L 192